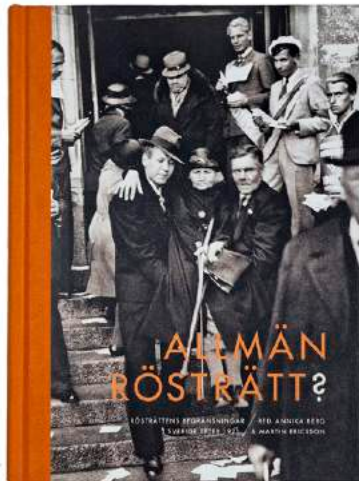

Annika Berg & Martin Ericsson (red.):
Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar efter 1921

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och
biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

Tryckt utgåva finns i bokhandeln: ISBN 978-91-7061-347-0

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically for research, educational and
library needs and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

A printed version is available through book stores: ISBN 978-91-7061-347-0

Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Allmän rösträtt?

*Rösträttens begränsningar
i Sverige efter 1921*

RED. ANNIKA BERG
& MARTIN ERICSSON

MAKADAM FÖRLAG

Innehåll

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG & STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

Utgiven med bidrag från

Magn. Bergvalls stiftelse
Konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur
Sven och Dagmar Saléns stiftelse
Stiftelsen Karl Staaffs fond för frisinnade ändamål

Allmän rösträtt?

Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921

© författarna och Makadam förlag 2021
Formgivning Johan Laserna
Omslagsfoto Per Meyerhöffer (se även s. 80)
Bildredaktion Johan Laserna, David Laserna
Bildbearbetning David Laserna
© för illustrationer, se bildkällor på s. 279
Diagram Martin Thelander

ISBN 978-91-7061-847-5 (pdf)

	Förord	7
1	Rösträttens skiftande gränser i den svenska representativa demokratin. En introduktion ANNIKA BERG & MARTIN ERICSSON	11
2	Värnplikt, rösträtt och kön. Värnpliktsstrecket i debatt och praktik ANDERS AHLBÄCK & FIA SUNDEVALL	41
3	Ett straff på straffet. Om straffpåföljdsstrecket och varför det avskaffades ANNIKA BERG	65
4	Ekonomi och rösträtt. Skatteskulder, konkurs och fattigvård som rösträttshinder FIA SUNDEVALL	87
5	Det sista strecket. Omyndigförklaring som rösträttshinder ANNIKA BERG	121
6	Ålder som måttstock för politiskt medborgarskap. Rösträtts- och valbarhetsålder i Sverige under 1900-talet JONATHAN JOSEFSSON & BENGT SANDIN	157

7	Rösträtt, migration och nationellt medborgarskap. Rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap samt utlandssvenskar	191
	MARTIN ERICSSON	
8	Praktiska rösträttshinder. Exemplet de svenska samerna	219
	JULIA NORDBLAD	
9	Hur många drabbades? Kvantitativa effekter av rösträttsbegränsningarna	249
	MATTIAS LINDGREN	
	Referenser	261
	Bildkällor	279
	Medverkande författare	281
	Personregister	284

Denna bok ges ut 2021, det vill säga precis hundra år efter det att det första riksdagsvalet med vad som brukar kallas för allmän och lika rösträtt genomfördes i Sverige. I högtidstal och jubileumsskrifter framhålls gärna att Sverige i och med detta val, från att ha varit ett icke-demokratiskt samhälle där kvinnor och arbetare saknade rösträtt, gick över till demokrati.

Vi som har skrivit den här boken är helt med på vikten av att värna – och kanske även fira – den demokratiska utvecklingen i det svenska samhället. Men vi vill ifrågasätta den enkla bilden av en övergång från ett samhälle *utan* allmän rösträtt till ett samhälle *med* allmän rösträtt. Den svenska rösträttens gränser drogs inte slutgiltigt 1921, och den allmänna rösträtt som infördes då ser knappast likadan ut som den rösträtt som finns idag. Vi vill också, genom den forskning som vi presenterar här, problematisera den något mer nyanserade bilden av en gradvis utveckling från icke-demokrati till demokrati. Tveklöst har en sådan utveckling skett, men den har knappast varit rätlinjig, och reglerna för vilka som får och inte får rösta har fortsatt att förändras. I en tid då demokratins institutioner och strukturer befinner sig under attack i en rad globalt inflytelserika länder, och i viss mån även i Sverige, blir denna föränderlighet av mer än bara historiskt intresse.

Det finns vid det här laget gott om studier som undersöker hur rösträtten utvidgades före och genom 1918–21 års reformer. Men forskningen om vad som hänt med rösträtten under de hundra år som gått *efter* 1921 är fortfarande ytterst sparsam. Det behövs med andra ord ett samlat grepp om den allmänna rösträttens historia i Sverige. Syftet med denna bok är just att ta ett sådant grepp, samt undersöka hur och varför rösträttens gränser har skiftat och ändrat karaktär under de senaste hundra åren.

Vi som medverkar i antologin är historiker, ekonomhistoriker, idéhistoriker och statsvetare från universiteten i Linköping, Lund, Stockholm och Uppsala. De flesta av oss arbetar inom forskningsprojektet ”Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921”, som sedan 2018 har finansierats via ett mycket generöst anslag från Vetenskapsrådet.¹ Utgivningen av antologin är en del av detta projekt.

Projektet har också varit knutet till Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Huddinge, som ger ut tidskriften *Arbetarhistoria*. Vi fick förtroendet att bidra med ett temanummer av tidskriften 2019,² där vi presenterade några av de tidigaste empiriska resultaten från vårt projekt. Den här antologin är till stor del en fördjupning och vidareutveckling av de kortare artiklar vi skrev där.

Författarnas tack

Det har varit en glädje för oss författare att få arbeta tillsammans i den tvärvetenskapliga miljö som det här forskningsprojektet har inneburit. Men vi har också fört viktiga diskussioner med kunniga forskare som inte varit projektdeltagare. Dessa diskussioner har förmått oss att ställa frågor som vi annars inte ställt, undvikit vetenskapliga fallgropar och tvingat oss att sätta in de svenska rösträttsbegränsningarna i historiska och samhällsteoretiska perspektiv som vi annars hade missat. Dessa forskare har med andra ord spelat en stor roll för de förtjänster som vi hoppas präglar denna bok.

Vi vill bland annat tacka historikern Silke Neunsinger, som i rollen som forskningschef vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek har stöttat och uppmuntrat projektet. Även Åsa Karlsson Sjögren, historiker vid Umeå universitet, har varit en stor hjälp för oss. Tack till er!

Vi har under årens lopp haft förmånen att få presentera delar av projektets resultat vid konferenser och andra vetenskapliga sammanhang, där vi har fått goda kommentarer från forskarkollegor. Vi har till exempel medverkat på sessionen ”Universal Suffrage? Voting Restrictions in the Nordic States after their ’Democratic Breakthroughs’” vid Nordiska historikermötet i Ålborg i augusti 2017 samt med en session vid Svenska

historikermötet i Växjö i maj 2019 och i olika sessioner vid European Social Science History Conference i mars 2021. Deltagare i projektet har också presenterat delar av sina texter och forskningsresultat vid olika seminarier och workshops, samt hållit en rad mer eller mindre publika föreläsningar med frågestunder. Ett gemensamt tack till alla som bjudit in oss och som deltagit med diskussion och synpunkter vid dessa tillfällen!

Ett extra stort tack går till de forskarkollegor som läst och kommenterat delar av manuskriptet till denna bok vid en digital workshop i augusti 2020: statsvetaren Lena Wängnerud vid Göteborgs universitet, historikern Torbjörn Nilsson vid Södertörns högskola, historikern Eirinn Larsen vid Universitetet i Oslo, statsvetaren Ludvig Beckman vid Stockholms universitet, statsvetaren Sofia Näsström vid Uppsala universitet, historikern Roddy Nilsson vid Göteborgs universitet och idéhistorikern Ylva Söderfeldt vid Uppsala universitet. Ett mycket varmt tack till er alla! Ni har gjort oss klokare med de djupa specialkunskaper som ni med stor generositet har delat med er av.

Annika Berg & Martin Ericsson
Stockholm & Lund, juni 2021

Noter

1. VR 2017–00778: projektledare Fia Sundevall, docent i ekonomisk historia, Stockholms universitet.
2. *Arbetarhistoria* (2019), nr 2–3.

1. Rösträttens skiftande gränser i den svenska representativa demokratin

En introduktion

ANNIKA BERG & MARTIN ERICSSON

En fråga lika gammal som själva idén om demokrati, och långt äldre än något som vi idag skulle definiera som demokrati, är den om vilka människor som egentligen ska inkluderas i *demos*, det beslutsvärdiga folket. Vad är det för folk som ska utöva folkstyret?

Det här är också en fråga som levt kvar *efter* det som brukar benämnas det demokratiska genombrottet. Som en av de grundläggande demokratiska frågorna har den åter ställts på sin spets under de senaste åren, då antidemokratiska röster och rörelser gjort sig starka i sociala medier, på gator och torg och, ja, ända upp på regerings- och presidentnivå – även i länder som tidigare lyft fram själva som demokratiska föredömen.¹

I Sverige talar vi gärna om det demokratiska genombrott som skedde för hundra år sedan, i och med de reformer som under åren 1918–21 ledde fram till så kallad allmän och lika rösträtt, också för kvinnor. Men skrapar man lite på ytan inser man snart att det inte handlade om något fullständigt demokratiskt genombrott, inte ens om man håller sig till de rent formella bestämmelser som reglerade rätten att rösta i allmänna val. I själva verket levde en rad begränsningar kvar och fortsatte att villkora rösträtten utifrån kriterier som fullgjord värnplikt, myndighet, medborgarskap, ålder och ekonomiskt ”oberoende”. För straffade brottslingar tillkom särskilda hinder. Många människor hindrades också från att rösta

på grund av att deras traditionella livsstil eller uppkomna livsomständigheter gjorde det praktiskt omöjligt. Vissa av dessa formella och informella rösträttsbegränsningar har avskaffats under det sekel som gått sedan 1921. Andra lever kvar än idag.

Vårt syfte med denna antologi är att ta ett samlat grepp (om än utan anspråk på fullständighet) om den allmänna rösträttens historia i Sverige under de senaste hundra åren. Mycket har redan skrivits om kvinnors och arbetares kamp för rösträtt i Sverige runt sekelskiftet 1900, fram till och med det så kallade demokratiska genombrottet.² Så är också läget i många andra länder, inklusive de nordiska, vilket ger goda möjligheter till nationella jämförelser.³ Kvinnors fortsatta svårigheter att få verkligt inflytande i det nya demokratiska landskap som växte fram under mellankrigstiden har också behandlats av flera historiker.⁴

Vad gäller mer formella begränsningar har en grundlig undersökning av de rösträttsbegränsningar, eller så kallade streck, som infördes i och med rösträttsreformerna 1909 gjorts av historikern Ebba Berling Åselius i avhandlingen *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920*.⁵ Berling Åselius undersökning slutar dock där vår börjar, 1921. Enskilda gruppers formella och informella rösträttshinder, även efter 1921, har också varit föremål för undersökning. Bland annat har historikern Roddy Nilsson skrivit om straffångars möjlighet att delta i den svenska demokratin, med fokus på formella såväl som informella begränsningar, och historikern Åsa Karlsson Sjögren har undersökt i vilken mån kvinnor respektive män föll för de ekonomiska rösträttsstreck som hängde ihop med skatteskulder och fattigvård och vad detta kan säga om synen på medborgarskap i mellankrigstidens Sverige.⁶ Statsvetaren Ludvig Beckman har diskuterat en rad olika typer av begränsningar av den "allmänna" rösträtten (begränsningar med hänvisning till icke-medborgarskap, ålder, ådömda straff eller funktionshinder, eller som konsekvens av

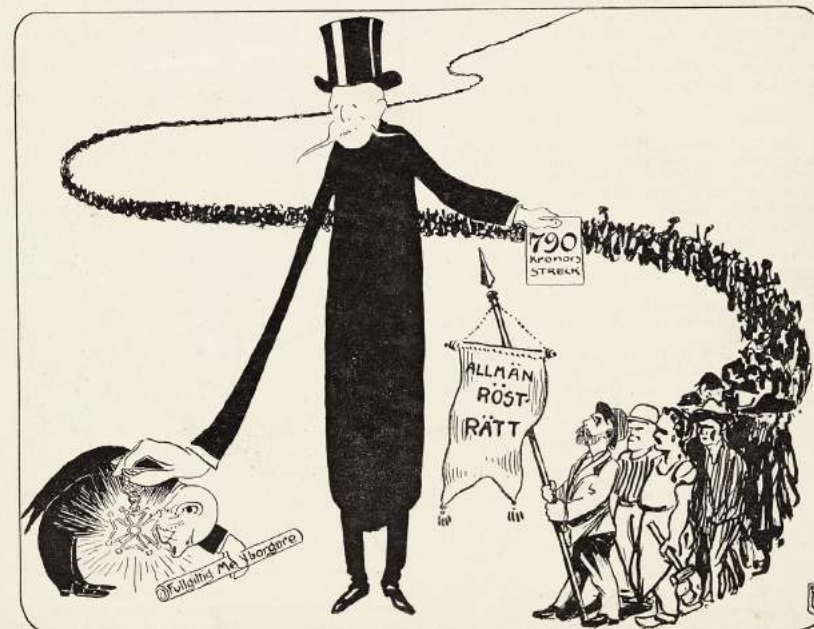
- Riksdagens andra kammare utsågs från och med mitten av 1860-talet genom direkta val, där varje väljare fick en röst. Dock gjorde krav på viss inkomst eller fastighetsägarande (också här talades om "streck") att endast en minoritet av de myndiga männen fick rösta.

Karbasen.

LÖRDAGEN DEN 5 OKTOBER 1901.

«Under många år har det varit min plikt att som konung leda detta länds öden, men jag hade icke förmått göra det, så vida jag icke varit stödd af ett folk, som af ålder sett i sina konungar icke allmätt häretare, utan äfven vänner, i deras makt icke förtvylade, utan den värdigt hjälpsande handens.»

«Den värdigt hjälpsande handens» och den andra.

N:o 2.

10 ÖRE.

att helt enkelt inte vara född än), dock med ett mer filosofisk-normativt fokus på hållbarheten i principiella argument och utan att utreda de historiska begränsningarna i Sverige i någon större utsträckning.⁷ Internationellt finns också mer övergripande historiska studier, som Alexander Keyssars omfattande arbete om rätten att rösta i USA, från självständighetsförklaringen 1776 och framåt.⁸ För svensk del saknas dock ännu en större samlad genomgång av de olika formella och informella rösträttsbegränsningar som rätt i landet efter 1921, och därmed saknas även studier av vilka motiv och motiveringar som förenade de olika begränsningarna eller skiljde dem åt. Det är här denna bok kommer in i bilden.⁹

Hur allmän är den allmänna rösträtten?

Fyra utgångspunkter

Låt oss börja med att klargöra fyra utgångspunkter för vår undersökning.

För det första vill vi, liksom Beckman tidigare har gjort, påminna om att det inte finns någon universellt accepterad definition av allmän rösträtt.¹⁰ Det kan annars vara lätt att föreställa sig, eftersom uttrycket är så skenbart enkelt. Allmän rösträtt måste väl rimligtvis innebära att rösträtten är – ja, just ”allmän”? Men frågan är vilka innebörder som läggs i detta begrepp. Här kan vi med en historisk tillbakablick erinra oss Jean-Jacques Rousseaus teorier om den allmänvilja som borde styra det ideala samhället – men, också idealt i Rousseaus ögon, genom ett röstförfarande som implicit uteslöt kvinnor.¹¹ Samma paradox genomsyrade franska revolutionens deklaration om *Les droits de l’Homme et du Citoyen* ett kvartssekel senare. *L’Homme* och *le Citoyen* skulle och borde här, som bland andra den samtida Olympe de Gouges påpekade, kunna utläsas som människans och medborgarens rättigheter, i en mer universell bemärkelse som även inkluderade kvinnan och medborgarinnan. Konstitutionen borde med andra ord erkänna även kvinnor som aktiva, självständiga medborgare och som uttolkare av allmänviljan på samma villkor som män. Men den läsningen vann, som bekant, inte. Franska kvinnor definierades officiellt som ”passiva medborgare” och fick inte rätt att rösta förrän 1944.¹² I detta sammanhang kan det också vara viktigt att påminna

om att föreställningen om *mänskliga* rättigheter som något som självklart innefattar både individuella *politiska* rättigheter (inklusive rösträtt) och *civila* rättigheter oavsett klass, ras eller kön är av ganska sentida uppkomst, och tydligt stadgad först i FN-deklarationen 1948.¹³ Tittar vi lite närmare på vår egen samtids definitioner upptäcker vi snart att det inte heller idag råder full konsensus om innebörden av allmän rösträtt, varken i vetenskapliga sammanhang eller i politiska debatter.

För det andra måste en analys av den allmänna rösträtten som fenomen starta med observationen att varje modernt samhälle som kallar sig självt för demokratiskt, och som betraktas som demokratiskt av andra, i praktiken sätter gränser för vilka som får rösta eller inte. Det finns inte ett enda samhälle där rösträtten är allmän i den meningen att *alla* människor som vistas i landet får rösta. För all del finns rösträttsbegränsningar som regelmässigt ses som oförenliga med anspråk på att tillämpa allmän rösträtt. Till exempel skulle väldigt få idag gå med på att ett samhälle som nekar kvinnor rätten att rösta eller som utesluter människor från vallokalerna på grund av deras hudfärg, tillämpar allmän rösträtt (även om detta slags förbehåll varit möjliga historiskt). Åldersgränser för rösträtt finns däremot överallt. De allra flesta demokratier ger dessutom rösträtt på nationell nivå endast åt de invånare som juridiskt är medborgare i landet. Många stater inskränker också rösträtten för människor som anses mentalt oförmögna att delta i valen på grund av psykisk sjukdom eller kognitiva funktionsnedsättningar, samt för personer som dömts för vissa brott.¹⁴ Uppenbarligen kan allmän rösträtt än idag utformas på olika sätt och vara mer eller mindre ”allmän”.

Denna observation leder, för det tredje, vidare till ytterligare en utgångspunkt: att rösträttens gränser är ett resultat av historiska processer, sociala och politiska konflikter och ideologiska debatter, och att dessa är värda att utforska. Det är inte vår ambition att genom politisk-filosofiska argument försöka definiera en viss punkt eller ett visst idealtillstånd där rösträtten i ett samhälle kan sägas vara verkligt allmän. Än mindre är målet med boken att på ett normativt sätt identifiera hur rösträttens gränser *bör* dras, eller argumentera för hur moderna demokratier *bör* utforma sina rösträttsregler. Istället vill vi försöka nå ökad kunskap om den

allmänna rösträtten som samhällsfenomen genom att analysera de konkreta strider, debatter och argument som faktiskt har använts av – eller ägt rum mellan – det förflutnas aktörer. Här anknyter vi inte bara till tidigare historisk forskning, utan även till en historisk vändning inom den internationella demokratiforskningen, där målet är att studera *hur och med vilka argument* rösträttens gränser har förändrats och förskjutits, samt *vilka aktörer* som har deltagit i gränsdragningen.¹⁵

För det fjärde vill vi framhålla att vi skiljer analytiskt mellan företeelserna ”allmän rösträtt” och ”demokrati”. Som den franske historikern Pierre Rosanvallon påpekar är demokratin ett fenomen som genom sitt själva väsen, sin essens av pågående frihetsprojekt, är instabilt och öppet för förhandling, och därmed ”motsätter sig varje försök till entydig klassificering”.¹⁶ Men oavsett definition är demokrati ett vidare begrepp än allmän rösträtt. Demokratibegreppet har en väldigt mycket längre historia, där tanken på en mer radikalt inkluderande rösträtt sällan varit framträdande eller ens närvarande.¹⁷ Och rösträttens omfattning är fortfarande, enligt de sätt att se på demokrati som dominerar idag, bara ett av de kriterier som avgör i vilken grad ett samhälle är demokratiskt. Ytttrandefrihet och skydd mot förföljelser och övergrepp på grund av politiska åsikter är exempel på andra faktorer som brukar ses som minimikrav för en modern demokrati.¹⁸ Dessa andra aspekter av demokratin står dock inte i fokus för just denna bok.

Värt att påpeka i detta sammanhang är också att politiker som idag talar om demokrati som styrelseform nästan alltid syftar på *representativ demokrati*, alltså det system där vi med jämna mellanrum väljer parlamentariska företrädare som sedan fattar beslut åt oss. De retoriska kopplingarna mellan representativ demokrati och demokrati i allmänhet har blivit så starka att det ibland är lätt att glömma att samhällen, eller delar av samhället, kan organiseras också i andra demokratiska former.¹⁹ Direkt-demokrati tillämpas sällan på nationell nivå, men när vi röstar på beslutande möten i föreningslivet är det en form av direktdemokrati vi deltar i. Folkliga demonstrationer och andra slags protestaktioner visar på möjligheter att påverka styret i demokratiska samhällen genom utomparlamentariska medel. Sociala och politiska rörelser har dessutom ibland

försökt att organisera mer eller mindre autonoma zoner i samhället där deltagarna själva styr verksamheten: ockuperade hus, kollektivboenden och kooperativa företag är några exempel på sådana zoner som (med varierande framgång) kan sägas tillämpa olika former av demokrati – dock inte parlamentarisk, representativ demokrati.²⁰ Det är för övrigt inte heller säkert att alla grupper i en nationalstat har som högsta önskan att låta sig representeras av parlamentariska politiker på nationell nivå. En del grupper – däribland vissa ursprungsbefolkningar – kämpar till exempel för självbestämmande snarare än representation. Kamp för självbestämmande kan också ses som en sorts demokratikamp, men den har inte nödvändigtvis den allmänna rösträtten som främsta mål och uttrycksmedel.

Frågan om hur, mer exakt, demokratin som styrelseform ska förstås har alltså inte något givet svar. Men vår ambition är heller inte att lämna ett bidrag till den debatten. Vi lyfter upp exemplen för att understryka att vår studie av den allmänna rösträttens svenska historia under de senaste hundra åren inte är samma sak som en undersökning av den svenska demokratin (eller demokratiformernas) historia under samma tid. Allmän rösträtt ska ses som en av flera företeelser som tillsammans bygger upp den parlamentariska, representativa demokratin, vilken i sin tur ska ses som ett av flera tänkbara sätt att organisera mänskliga relationer i demokratiska former.

Varför ska människor få rösta?

Den allmänna rösträtten är alltså ett historiskt föränderligt begrepp och fenomen. Också de argument som har använts för att motivera, utöka eller inskränka människors rätt att delta i val har skiftat historiskt. Frågan om varför vissa människor ska ha rösträtt har besvarats på olika sätt av olika aktörer vid olika tider och i olika sammanhang.

En del av de argument som har använts i den svenska rösträttshistorien är, som följande kapitel kommer att utvisa, sådana som vi än idag känner väl igen. Andra har med tiden blivit ovanliga. Det kan dock redan här vara på sin plats att säga något om de vanligaste typerna av argument som har

använts historiskt för att inkludera, eller exkludera, människor i eller från *demos*. Flera av dessa kan också mobiliseras i dagens demokratiteoretiska diskussioner.

Till exempel resonerar många forskare än idag utifrån något som vi kan kalla för *påverkansprincipen*. Rösträtt i en politisk församling bör enligt denna princip i första hand tillkomma människor som påverkas av de beslut som fattas av församlingen. Det här är en princip som de flesta svenskar idag nog spontant skulle skriva under på. Visst bör vi väl ha rätt att påverka de politiska beslut som i sin tur påverkar oss? Men det resonemang som på ytan ser enkelt ut är i själva verket, som många forskare noterat, djupt komplicerat. Vad menar vi med påverkan? Menar vi att vi ska få rösta om vi *berörs* av besluten? Många människor i Sverige berörs ju av den handels- och tullpolitik som våra viktigaste internationella handelspartner har, och beslut i dessa länder får konsekvenser även för svensk ekonomi och svenska arbetstillfällen. Bör vi svenskar därmed få rätt att rösta i till exempel amerikanska eller tyska val? Eller menar vi snarare att vi ska få rösta om vi är *skyldiga att följa de lagar* som gäller i landet där vi lever? Lagens legitimitet i ett demokratiskt samhälle bör ju rimligtvis hänga samman med människors rätt att påverka samma lag. Men att dra den logiska konsekvensen av argumentet (i denna uttolkning) till sin spets skulle kunna innebära att även arbetskraftsinvandrare och flyktingar utan medborgarskap, ja till och med tillfälliga turister, skulle få rätt att rösta i Sverige. Även de är ju skyldiga att följa svenska lagar.²¹

Ett helt annat sätt att resonera utmynnar i vad som kan kallas för *medlemskapsprincipen*. Enligt denna princip är rösträtten en bekräftelse på att en människa är medlem av en viss gemenskap, exempelvis en nationell gemenskap. I nationalstaternas tidevarv, som vi har levt i under de senaste 200–300 åren, markeras tillhörigheten till en nation formellt genom juridiskt medborgarskap.²² Men även i den nationella medlemskapsprincipen finns flera potentiella innebörder. Ska medlemskapet baseras på en *etnisk* nationalitetsuppfattning, där endast den som ”tillhör” en viss kultur eller har en viss härstamning kan bli medborgare, medan andra exkluderas? Eller ska medlemskapet snarare tolkas utifrån en *civisk* idé om nationen, där människor med olika kulturbakgrund eller härstamning efter en tid

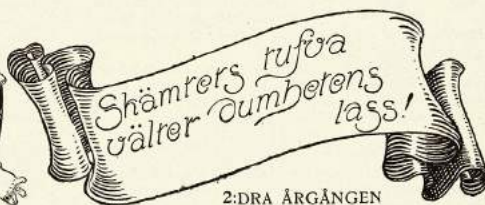
kan bli medborgare och därmed få rösta, så länge de ställer upp på vissa grundvärderingar och förpliktigar sig att följa landets lagar och lyda under dess författning?²³ Det här är frågor som alltmer ställts på sin spets i en tid av starkt ökad globalisering och transnationell migration.²⁴

Motsättningen mellan påverkans- och medlemskapsprinciperna är alltså knappast begränsad till abstrakta demokratiteoretiska diskussioner. Och den har även funnits med som en levande del i den svenska rösträttens historia, som Martin Ericsson visar i kapitel 7. Under den politiska striden om rösträtt i riksdagsval för utflyttade svenska medborgare (så kallade utlandssvenskar) respektive invandrare utan svenskt medborgarskap vid 1980-talets början var det just utifrån påverkans- och medlemskapsargument som debatten fördes.

Medlemskap i en nationell gemenskap har nästan alltid betraktats som ett nödvändigt villkor för att få rösta, åtminstone i nationella val. Däremot har det aldrig betraktats som tillräckligt. Tittar vi närmare på argument som använts för att motivera rösträttsutökningar och rösträttsbegränsningar *inom* nationella gemenskaper ser vi att många av dem kopplar till vissa andra, mer eller mindre explicita principer. Med inspiration från den amerikanske statsvetaren Richard S. Katz och andra väljer vi i boken att särskilt poängtera *kompetensprincipen*, *självständighetsprincipen* och *den kontributivistiska principen*.²⁵ Dessa principer har alla en lång historia men spelade också, som vi kommer att visa i antologin, på olika sätt viktiga roller i diskussionerna om den svenska rösträttens gränser efter 1921. Man kan också, som Fia Sundevall gör i sitt kapitel, argumentera för att *självförsörjningsprincipen* bör ses som en separat princip.

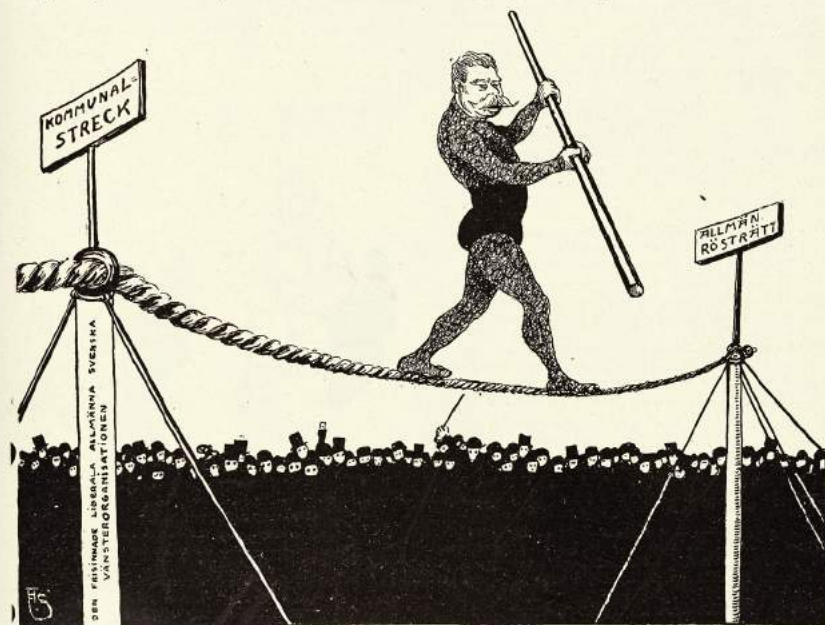
Kompetensprincipen innebär att man ställer krav på att en väljare måste besitta vissa kunskaper eller mentala förmågor, tillräckliga för att kunna göra ett informerat val. De mer eller mindre riggade läskunnighetsprov som väljare i den amerikanska södern var tvungna att genomgå efter slaveriets avskaffande och fram till 1960-talets medborgarrättsreformer åberopade sig på denna princip, även om proven i första hand var till för att hindra svarta medborgare från att rösta utan att behöva formulera exkluderingen explicit i vallagarna.²⁶ I Sverige har, så vitt vi känner till, den typen av skenargument inte förekommit. Men även här har kompe-

Karbasen.

LÖRDAGEN DEN 1 MARS 1902.

Den f. d. liberalrösträttsvänliga, folkrikdagsradikala, demokratliberala, folkpartistiska rösträttspetitionerande, samlingspartistiska, dagsinkomsttecknande, på rösträttsfrågans grund bildade, liberala och frisinna landsvänsterorganisationens debut.

DEN LIBERALT FRISINNAD FÄSTERÖFVINGENS MONOLOG: — Åt höger och vänster håller jag nog balansen, tack vare balanserstången »Frisinne». Men nu är frågan: framåt eller bakåt? — Jag tror jag sätter mig, för att slippa löpa linan ut.

N:o 9.

Karbasens pristäflan. Se sidan 7.

10 ÖRE.

1. RÖSTRÄTTENS SKIFTANDE GRÄNSER · EN INTRODUKTION

tensargument använts på sätt som fått genomgripande konsekvenser för vissa grupper. Före 1921 motiverade konservativa politiker ofta de snäva rösträttsreglerna med kompetensargument. Det gjorde också många liberaler. Arbetare och kvinnor saknade den utbildning och den intellektuella kapacitet som behövdes för att orientera sig i politiken, kunde det heta. Kvinnorörelsen och arbetarrörelsen fick ägna många decennier åt att bemöta detta slags argument, men kunde också själva använda sig av kompetensargument för att visa att de med sina specifika kunskaper hade något viktigt att bidra med till demokratin. Inte heller försvann kompetensargumenten från den svenska rösträttsdebatten i och med att arbetare och kvinnor till slut erövrade rösträtten. Som Jonathan Josefsson och Bengt Sandin respektive Annika Berg visar i denna bok har kompetensargument fortsatt att spela en roll såväl i debatter om rösträttsålder som i fråga om människor som av olika anledningar blivit omyndigförklarade.

Att omyndigförklarade människor inte fick rösta var även, som Annika Berg visar i sitt kapitel om förmynderskapsstrecket, starkt avhängigt av självständighetsprincipen. Självständighetsprincipen bygger på uppfattningen att rätten att få delta i ett val villkoras av att den röst man avger verkligen är ens egen röst, alltså att beslutet att rösta på en viss kandidat eller ett visst parti är helt och hållet fattat av den röstande själv, oberoende av påtryckningar från andra. Argument i linje med denna princip har ofta använts historiskt, med konsekvensen att människor i utsatt social ställning gått miste om rösträtten. När Danmark i svallvågorna efter de stora europeiska revolutionerna 1848 införde en för sin tid tämligen långt utsträckt rösträtt för män undantogs uttryckligen tjänstefolk just med hänvisning till en självständighetsprincip. Tjänstefolk kunde utnyttjas som valboskap av sina husbönder på grund av den starka beroendeställning de stod i till dessa, gick resonemanget.²⁷ Som Fia Sundevall

◀ En hel del av arbetarrörelsens agitation kring sekelskiftet riktade sig, som här i den socialdemokratiska skämttidningen *Karbasen*, mot liberaler som tvekade att löpa linan ut i frågan om allmän rösträtt. De väntande massornas huvudbonader kan dock skvallra om att *Karbasens* redaktion främst var angelägen om att alla män skulle få rösträtt.

visar i den här boken kom självständighetsprincipen också att spela en viktig roll genom de ekonomiska rösträttsvillkor som levde kvar i den allmänna rösträttens samhälle. Stora grupper utestängdes genom dessa villkor från rösträtten, just på grund av det beroendeförhållande – till sociala myndigheter eller borgenärer – som de ansågs ha hamnat i genom fattigdom och konkurser.

Avslutningsvis har rösträttskriterier ofta baserats på det vi kallar för den kontributivistiska principen. Det innebär att rösträtt har tilldelats människor som makthavarna ansett bidra med något till det samhälle valet gällt, antingen genom att fullgöra vissa skyldigheter eller genom att helt enkelt betala in skatt. Skyldighetsargument har använts både för att motivera och kritisera rösträttsbegränsningar. Anders Ahlbäcks och Fia Sundevalls gemensamma kapitel i denna bok visar till exempel på hur fullgjord värnplikt ännu under en kort period efter 1921 utgjorde en förutsättning för att män skulle få rösta. Men samma värnplikt hade dessförinnan mobiliserats i strider för att utöka rösträtten, genom slagordet ”en man, en röst, ett gevär”. Det var orimligt, kunde rösträttsaktivister hävda, att värnpliktiga män skulle sakna rösträtt i det land de var skyldiga att försvara med sina liv om så krävdes.²⁸ Skattebetalningsargumentet knöps ofta till en syn på rösträtten som graderad och proportionell till inkomst och förmögenhet. Den kommunala politiken var starkt grundad i detta synsätt, vilket i praktiken gjort att städer och kommuner (och tidigare socknar) historiskt ibland har fungerat mer som aktiebolag än som politiska församlingar. Detta eftersom deras styre byggde på principen att den som betalar mest skatt också ska få mest att säga till om: högst utdelning på investerade medel, om man så vill. Principen ledde till att vissa kommuner och bruksorter på den svenska landsorten vid 1800-talets slut politiskt dominerades fullständigt av ett mycket litet antal välbeställda bönder, fabrikörer eller företagare. I extrema fall kunde en eller ett par individer ha fler röster i kommunfullmäktige än resten av bygdens röstberättigade befolkning tillsammans.²⁹ Detta slags rösträttsregler avskaffades helt i och med reformerna 1921. Men det betyder inte att kontributivistiska argument upphört att användas därefter, vilket till exempel debatten om utlandssvenskars rösträtt kan exemplifiera.³⁰

OM REGERINGSFÖRSLAGET GINGE IGENOM.

VALFÖRRÄTTAREN: — Ja, så bör en valman se ut. Var så god, här äro två röstsedlar!

▲ I början av 1900-talet rådde i Sverige politisk enighet om att valsystemet måste reformeras. Högern ställde dock krav på ett antal rösträttsbegränsningar som motkraft till mer radikala förändringar. Ur *Karbasen* 1901.

Slutligen kan våra studier visa hur avskaffandet av rösträttsbegränsningar i vissa fall hade mycket lite med principargument att göra. Såväl avskaffandet av formella rösträttshinder för straffade på 1930-talet som beslutet att ge kommunal rösträtt åt invandrade icke-medborgare på 1970-talet drevs framförallt av föreställningar om samhällsnytta. I diskus-

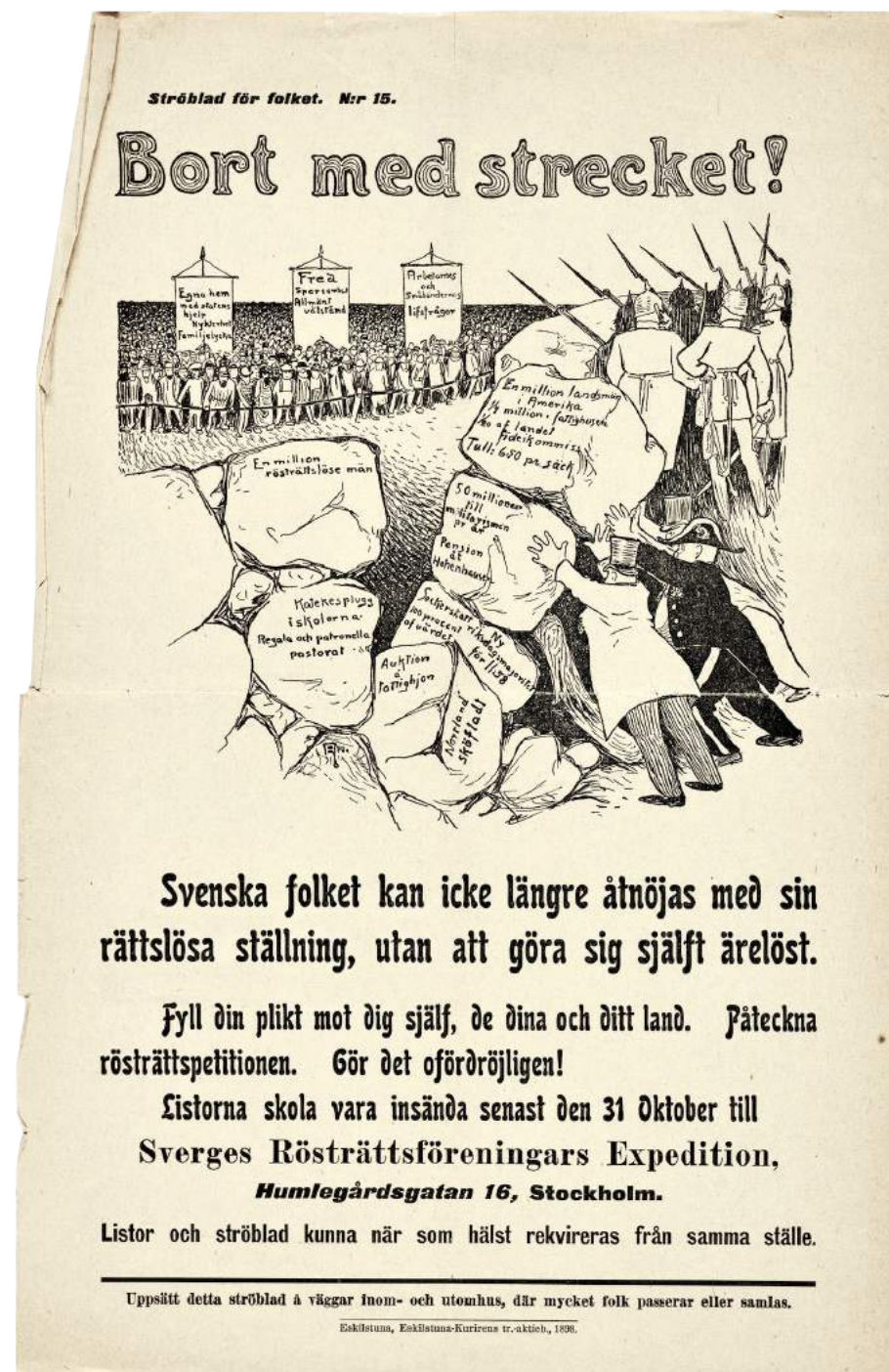
sionerna här talades det sällan om individers politiska rättigheter. Motiven handlade istället främst om integration och inkludering, med målet att skapa välanpassade och produktiva samhällsmedlemmar.

Rösträttsbegränsningarna före 1921

En undersökning av rösträttens förändringar efter 1921 måste grundas i en förståelse för vad som hände under reformåren 1918–21. Att sätta dessa reformer i sitt rätta sammanhang kräver i sin tur att vi förstår hur rösträttsreglerna såg ut tidigare. En rimlig utgångspunkt för en kontextualiserande tillbakablick är 1860-talet. Under detta decennium genomfördes nämligen en serie beslut som tillsammans lade grunden, administrativt och politiskt, till de parlamentariska församlingar som rösträttskampen därefter har gällt. År 1862 ersattes de socknar som sedan medeltiden skött såväl kyrkliga som världsliga ärenden med dels kyrkliga församlingar, dels kommuner som tog över de icke-religiösa, lokala frågorna. Samma år infördes landstingen som en helt ny, regional, politisk nivå, och tre år senare (1865), avskaffades ståndsriksdagen. Istället infördes en ny sorts riksdag med två kammare. Låt oss därför börja med att gå igenom vilka grupper som gavs inflytande på tvåkammarriksdagen, för att därefter diskutera vad 1921 års reformer innebar.

När den svenska ståndsriksdagen till slut avskaffade sig själv var det efter decennier av hårda debatter och politiska och sociala strider. Många representanter för prästerskapet och adeln kämpade emot in i det sista. År 1865 gick emellertid det gamla, korporativa systemet, där riksdagen utgjordes av de fyra stånden adel, präster, borgare och bönder, slutligen i graven. Den nya riksdagen bestod istället av två kammare, vars ledamöter inte längre valdes av korporationer. Istället infördes en personlighetsprincip: väljarna röstade individuellt på kandidater som representerade valkretsar istället för stånd.

- Det sena 1800-talets framväxande arbetarrörelse mobiliserade sig för allmän rösträtt och ett avskaffande av de ekonomiska begränsningarna med hjälp av bland annat masspetitioner.

Den nya tvåkammarriksdagen innebar en social seger för den medelklass av företagare, välbeställda bönder, läkare, advokater och liknande som hade växt i omfång sedan seklets början, och ändå saknat representation i ständsriksdagen. Men innebar tvåkammarsystemet en demokratisering i den meningen att rösträtten utökades till en större del av den svenska befolkningen? Nej, det kan man knappast säga. Visserligen lades grunden för den typ av val som förekommer än idag, det vill säga val enligt personlighetsprincipen. Men det var fortfarande endast en mycket blygsam andel av den myndiga befolkningen som fick vara med och utse den nya riksdagens ledamöter, och representationen i *första kammaren* byggde liksom den i kommunerna på principen att de som "bidragit" med mer skatt och egendom också skulle få ett större inflytande.

Riksdagens första kammare utsågs nämligen genom att de nyligen inrättade landstingen valde ledamöterna. Landstingen i sin tur utsågs genom elektorater som valdes av kommunerna. Det här innebar att den kommunala rösträtten också blev en indirekt rösträtt till första kammaren. Men den kommunala rösträtten var både begränsad och ytterst ojämlig. Dessutom var valbarhetskraven till första kammaren synnerligen stränga, vilket gjorde att det i praktiken nästan endast var välbeställda godsägare och högre ämbetsmän som kunde sitta som ledamöter i första kammaren. Det här gjorde första kammaren till en konservativ bastion, som gång på gång kunde bromsa krav på nya röstretsreformer. Riksdagens *andra kammare* utsågs genom direkta val där alla väljare hade en röst. Dock var det inte många som fick rösta. Rösträtten var förbehållen myndiga män och förutsatte antingen en årsinkomst på 800 kronor eller ägande av fastighet taxerad till minst 1000 kronor. Det var stora pengar, även om inflation och löneökningar under årens lopp gjorde att fler personer lyckades klättra över gränserna. Från början var det endast 21–22 procent av den myndiga manliga befolkningen som fick vara med och utse andra kammarens ledamöter. Reglerna hade också till resultat att kammaren kom att domineras av självägande bönder, som ju ägde fastigheter.³¹ Balansen mellan stad och land ändrades dock en del med åren. Under 1890-talet låg andelen myndiga män som fick rösta ganska stabilt runt 25 procent för både landsbygd och städer. År 1908 hade andelen

röstberättigade myndiga män i städerna ökat till nästan 44,8 procent, men bara till 31,5 procent på landsbygden.³²

Vissa steg mot en mer allmän rösträtt togs redan innan 1921. Åren 1907–09 genomförde den konservativa regeringen under statsminister Arvid Lindman rösträtt till andra kammaren för män som fyllt 24 år, gjort värnplikt och betalat sina skatter i valen. Valen till andra kammaren blev också proportionella, det vill säga att mandatet fördelades i relation till antalet personliga röster på olika partier. Ibland talades det redan här om "allmän" rösträtt, men reformerna utestängde fortfarande kvinnor och den kvinnliga rösträttsrörelsen såg dem som helt otillräckliga.³³ Det gjorde även arbetarrörelsen.³⁴ En anledning till detta var att utvidgningen, som i princip avskaffade det gamla "strecket", var försedd med flera betydelsefulla förbehåll. Också dessa kom att kallas röstretsstreck, och innebar att personer som i grunden var röstberättigade ändå blev uteslutna genom specialbestämmelser. Alla som var försatta i konkurs eller som stod under förmynderskap gick helt miste om sin rösträtt, liksom personer som mottog fattigvårdsunderstöd, som inte kunnat betala alla sina skatter eller som av någon anledning inte gjort sin värnplikt. Till följd av äldre bestämmelser uteslöts även personer som dömts för vissa straff.³⁵

Det fanns, som framgått, ett samband mellan rösträtten till riksdagen och den kommunala rösträtten på så sätt att det indirekt, via elektorsystemet och landstingen, var de kommunalt röstberättigade som utsåg ledamöterna av första kammaren. Men rösträtten på kommunal nivå var utformad på ett annorlunda sätt än den på statlig nivå, vilket hänger ihop med att de kommunala politiska strukturerna växt fram på ett helt annat sätt än de statliga. Det här var för övrigt en skillnad som underströks redan på 1800-talet, då rösträtten till riksdagens andra kammare ofta benämndes som "politisk rösträtt" medan den kommunala rösträtten kallades för just "kommunal". Den kommunala nivån ansågs alltså inte vara politisk på samma sätt som den statliga.³⁶

Bakgrunden var att kommunerna hade utvecklats genom den lokala landsbygdsbefolkningens behov av att organisera sina egna, gemensamma angelägenheter – även om socknarna eller kommunerna under århundradenas lopp tilldelats många nya uppgifter av den allt starkare svenska

statsmakten. Men det kontributivistiskt motiverade sättet att fördela rösträtten gjorde att det särskilt under 1800-talet, med stark folkökning och tilltagande proletarisering av den fattiga och egendomslösa landsbygdsbefolkningen, blev så att kommunerna (som då var betydligt fler och mindre än idag) kom att helt domineras av välbeställda egendomsägare. De kämpade ofta med näbbar och klor för att hålla fattigvårdskostnaderna nere och på så sätt förhindra ökning av kommunalskatten.³⁷

Den kommunala rösträtten var i vissa avseenden mer inkluderande än den statliga. Att rösträtt gavs till varje myndig person som betalade kommunal skatt gjorde att även myndiga kvinnor (det vill säga vid den här tiden ogifta kvinnor och änkor, eftersom gifta kvinnor stod under sin mans förmynderskap) i vissa fall kunde rösta kommunalt. Ett litet antal kvinnor kunde därmed, genom sin kommunala rösträtt, indirekt påverka valet av ledamöter också till riksdagens första kammare.³⁸ Även omyndiga och omyndigförklarade personer kunde ha rösträtt i kommunerna, om än via sina förmyndare, i den mån de var fastighetsägare.³⁹ Däremot var rösträtten inte alls lika på det sätt som den statliga ändå blev med tiden, alltså på så sätt att varje väljare hade en röst. Ju mer skatt en väljare betalade, desto fler röster fick han (eller hon) på kommunalstämmen, kommunens beslutande organ. Från och med införandet av kommunallagarna på 1860-talet kunde riktigt rika väljare ha tusentals röster, vilket i vissa bruksorter eller godssocknar ledde till att kommunala beslut kunde dikteras av en enskild person eller en företagsledning, eftersom också ekonomiska bolag gavs rösträtt om de betalade kommunal skatt.⁴⁰ Genom de partiella rösträttsreformer som genomfördes 1907–09, av den konservativa regeringen under hårt tryck från liberaler och socialdemokrater, begränsades antalet röster per person till maximalt 40. Det var en liten rörelse i riktning mot ökad jämlikhet, men långt ifrån rösträtts- och arbetarrörelsens visioner om lika rösträtt för alla väljare.

Rösträttsreformen 1921

Ständsriksdagens avskaffande innebar alltså ett skifte från korporativa val till val enligt personlighetsprincipen (åtminstone om man ser till andra

kammaren), men inte i någon avsevärd grad en demokratisering av det svenska samhället. Kampen för ett mer demokratiskt valsystem, med krav på utökad och till slut också allmän och lika rösträtt, tog emellertid fart från 1880-talet och framåt. Under flera decennier runt sekelskiftet 1900 blev rösträtten den allt överskuggande, enskilt viktigaste politiska stridsfrågan i Sverige.

Kampen för rösträtt drevs främst genom tre olika slags kollektiva aktörer. För det första genom radikala liberaler. Deras reformansträngningar ledde bland annat till bildandet av Sveriges allmänna rösträttsförbund 1890. För det andra genom de kvinnor som kämpade för kvinnlig rösträtt. Redan under 1880-talet lades de första motionerna om kvinnlig rösträtt fram i riksdagen, men riktig fart tog opinionsarbetet först i och med bildandet av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt 1903.⁴¹ För det tredje drevs kravet på allmän rösträtt mycket aktivt av den socialistiska arbetarrörelse vars organisering ledde till bildandet av Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1889 och till sammanslutningen av olika fackförbund i Landsorganisationen (LO) 1898. Sveriges första landsomfattande strejk, 1902 års storstrejk, gällde just kravet på allmän rösträtt.⁴²

Länge skedde rösträttskampen i hård motvind. Reformförslagen strandade inte minst på grund av motståndet i riksdagens konservativa första kammare. Den förändring som drevs fram genom regeringen Lindmans reformer 1907–09 var, som redan nämnts, tämligen marginell i förhållande till rösträttsrörelsens högt ställda krav. Den stora förändringen skulle dröja ända till slutet av första världskriget, då det konservativa motståndet mot en rösträttsreform slutligen kunde brytas under det upplevda hotet från den revolutionära våg som svepte över Europa.

År 1917 genomfördes de båda ryska revolutionerna. Först kom vårens revolution som sopade undan tsarmakten, sedan kom höstens revolution där bolsjevikerna grep makten. Året efter kapitulerade Tyskland och Österrike-Ungern i kriget, den tyska kejsarmakten störtades och en parlamentarisk demokrati utropades i Tyskland, dock först efter blodiga inbördesstrider och konservativa såväl som kommunistiska kupp försök. Även i Sverige var det oroligt. Världskriget hade orsakat livsmedelsbrist, och våren 1917 skakades landet av hungerdemonstrationer och upplopp

◀ Övre bilden: Manliga väljare köar utanför en vallokal på Drottningtorget i Göteborg 1914. ▶ Nedre bilden: Vallokal i Slöjdföreningens skola, Göteborg 1914.

▶ Många olika "kvinnotyper" släpptes, som *Dagens Nyheter* konstaterade i en skämtsam bildkommentar, för första gången fram till valurnorna i andrakamarsvalet i september 1921. Andra "typer" fick alltså vänta.

1. RÖSTRÄTTENS SKIFTANDE GRÄNSER · EN INTRODUKTION

där människor själva beslagtog spannmål och potatis från livsmedels-handlare. Samtidigt splittrades arbetarrörelsen i en revolutionär gren som organiserade sig i det nybildade Sverges [sic] socialdemokratiska vänsterparti (som senare blev det svenska kommunistpartiet och långt senare Vänsterpartiet) och en reformistisk gren som stannade kvar inom socialdemokratin. Rösträttskampen flyttade ännu mer än tidigare ut på gatorna. När riksdagen den 5 juni 1917 diskuterade rösträttsfrågan samlades tusentals protesterande arbetare på Gustav Adolfs torg i Stockholm, nära både riksdagshuset och slottet. Mitt emot demonstranterna stod militärer beväpnade med gevär och bajonetter, och många människor blev skadade när ridande polis gav sig på folkmassan.⁴³

Bland konservativa politiker fanns olika åsikter om hur man skulle hantera rösträttskraven, även om det växte fram en samstämmighet om att det behövdes vissa reformer för att dämpa de revolutionära krafter som

man med stigande oro såg växa i Sverige såväl som i resten av Europa. Till slut vann den riktning som argumenterade för att det i längden inte skulle gå att stå emot kraven på någon form av allmän rösträtt, och att det nu gällde att rädda vad som räddas kunde. Detta genom att gå med på allmän rösträtt, men med säkerhetsmekanismer som skulle garantera att den allmänna rösträtten inte ledde till alltför snabba politiska förändringar och att de samhällsinstitutioner som de konservativa värnade om skulle få finnas kvar.

En sådan lösning blev, efter långa och komplicerade förhandlingar, också resultatet av den kompromiss som de konservativa till slut förmåddes att gå med på i riksdagen hösten 1918.⁴⁴ Då fattades ett principbeslut om att under de kommande riksdagarna driva igenom grundlagsändringar som skulle leda till vad som beskrevs som allmän och lika rösträtt. Så skedde åren 1919 och 1921, och 1921 kunde det första valet med de nya bestämmelserna genomföras.

Sverige blev dock inte en republik och första kammaren avskaffades inte. Krav på sådana förändringar fanns med i de radikala arbetarnas rösträttsdemonstrationer. Men här lyckades de konservativa hålla stånd. Dessutom försågs också de nya rösträttsbestämmelserna med en rad undantag, just de undantag som vi ska behandla i denna bok. Rösträttsåldern sattes påfallande högt, till 23 år (och i praktiken året *efter* fyllda 23) i både kommunal- och andrakammarval. Det vill säga att den höjdes (från 21 år) för kommunerna, och bara sänktes marginellt (från de 24 år den höjts till 1909) för andra kammaren. Dessutom höjdes den till hela 27 år i valen till de landsting som i sin tur utsåg ledamöterna i riksdagens första kammare. Rösträtten var liksom tidigare begränsad till svenska medborgare, och man kunde fortfarande gå miste om sin rösträtt om man blivit omyndigförklarad, var varaktigt omhändertagen av fattigvården, var straffad för vissa brott, inte gjort sin värnplikt, hade försatts i konkurs, eller – för kommunalvalens del – inte kunnat betala sina skatter. Dessutom kunde inte alla röstberättigade utnyttja sin rösträtt i praktiken, eftersom detta förutsatte att man infann sig i en specifik vallokal just på valdagen. Våra dagars möjligheter till post- och förtidsröstning saknades, vilket allvarligt försvårade för vissa grupper att utnyttja sina nya rättigheter.

Bokens uppläggning

Det är denna långa rad av inskränkningar i rösträtten och deras komplicerade historia som vi har undersökt i arbetet med denna bok. Resultatet av våra undersökningar kommer att presenteras tematiskt, i kapitel där varje rösträttshinder behandlas för sig.

Innan vi här i korthet beskriver antologins uppläggning vill vi göra läsaren uppmärksam på hur vi använder vissa termer, för att undvika begreppsförvirring. I boken skiljer vi på ett övergripande plan mellan *formella rösträttsbegränsningar* och *praktiska rösträttsbegränsningar*. (Till dessa kan, som Julia Nordblad påpekar i sitt kapitel, läggas rent *administrativa* begränsningar). Med formella rösträttsbegränsningar avser vi sådana begränsningar av rösträtten som uttryckligen exkluderar en viss grupp, genom formuleringar i en lagtext. Särskilt under 1900-talets första hälft brukade vissa av dessa explicita begränsningar ofta benämnas som ”rösträttsstreck”. Vi använder inte rösträttsstreck som en egen analytisk kategori, men det är likväl en term som återkommande dyker upp i boken eftersom den användes flitigt av de historiska aktörerna. Med praktiska rösträttsbegränsningar avser vi regler och bestämmelser som får till effekt att det blir svårt eller rent av omöjligt för en viss grupp att utnyttja sin rösträtt, utan att gruppen i fråga explicit exkluderats från rösträtten enligt lagen. Till exempel var det länge så att människor som låg inlagda på sjukhus på valdagen hade svårt att rösta, eftersom varje väljare var tvungen att inställa sig personligen i vallokalen. Det här var en bestämmelse som även drabbade exempelvis renskötande samer, vilket Nordblad visar i sitt kapitel. Som Nordblad också framhåller betonades vikten av att praktiskt kunna rösta väldigt olika beroende på vilken grupp det gällde. Praktiska rösträttshinder gjorde det likaledes svårt för människor som satt i fängelse att rösta, även efter det att det formella straffpåföljdsstrecket, som Annika Berg skriver om i ett av sina kapitel, hade avskaffats.

Vi vill också specificera vad vi menar när vi skriver om medborgarskap, ytterligare en term som förekommer på flera ställen i boken. Ett vanligt grepp inom forskningen är att i linje med den brittiske sociologen T. H. Marshall skilja mellan civila, politiska och sociala rättigheter som dimen-

sioner av medborgarskap (samt att konstatera att de politiska rättigheterna varit svårare att erövra än de civila, och de sociala rättigheterna knappast fullt ut förverkligats i något samhälle).⁴⁵ Ett antal forskare har här till påpekat att Marshalls uppdelning måste vidareutvecklas och nyanteras, inte minst utifrån feministiska och genushistoriska perspektiv. Ett argument här är att erövrandet av medborgerliga rättigheter varit en ännu längre och svårare process för kvinnor, ett annat att Marshall och andra klassiska medborgarskapsteoretiker tagit alltför lätt på frågan om ekonomiskt medborgarskap.⁴⁶ Frågan om i vilken grad barn kan ses som medborgare har också diskuterats i dessa sammanhang.⁴⁷ Medborgarskap kan vidare begreppsliggöras som något som *levs* och *görs*, oavsett om det tillerkänns individen mer formellt.⁴⁸ Utifrån en sådan logik går det till exempel att argumentera för att kvinnor i Sverige erövrade fullt politiskt medborgarskap först, eller just, genom att de kämpade sig fram till rätten att rösta.⁴⁹ Vi invänder inte mot bredare conceptualiseringar av medborgarskap. Dock vill vi understryka att när vi skriver om medborgarskap i denna bok är det oftast så att vi använder termen i en snävare bemärkelse, och avser juridiskt medborgarskap i nationalstaten Sverige.

Kapitlen i antologin går alltså igenom rösträttsbegränsningarna tematiskt. Dispositionen är även kronologisk i den meningen att kapitlen i huvudsak följer den ordning i vilken begränsningarna avskaffades. I kapitel 2 skriver Anders Ahlbäck och Fia Sundevall om det så kallade värnpliktsstrecket, som under en kort tid efter 1921 gjorde att män som inte fullgjort sin militära värnplikt framtogs rösträtten. Hur kom det sig, frågar sig Ahlbäck och Sundevall, att detta streck, som spelade en viktig symbolisk roll i kampen för och emot allmän rösträtt i början av 1900-talet, avskaffades så snabbt efter den ”allmänna” rösträtts införande? I kapitel 3 skriver Annika Berg om hur människor som dömts för vissa brott framtogs rätten att rösta, om den historiska bakgrunden till denna extra straffpåföljd, och om hur förändringar i synen på brott och straff gjorde att rösträttsbegränsningen togs bort – åtminstone formellt – på 1930-talet. I kapitel 4 skriver Fia Sundevall om hur människor förlorat rätten att rösta på grund av att de satts i personlig konkurs, varit varaktigt försörjda av den kommunala fattigvården eller misslyckats med att betala skatt. De

sista ekonomiska rösträttsbegränsningarna togs bort först under 1940-talet, men som Sundevall visar förändrades motiven bakom begränsningarna markant över tid. I kapitel 5 skriver Annika Berg om hur människor som omyndigförklarats framtogs sin rösträtt fram till 1989, då omyndigförklaring avskaffades som institut, men hon pekar också på vikten av att studera avskaffandet av detta sista formella rösträttsstreck som en process som inleddes flera decennier tidigare. I kapitel 6 skriver Jonathan Josefsson och Bengt Sandin om den svenska rösträttsålderns många förändringar efter 1921. För att förstå dessa, och den laddning som ”åldersstrecket” hade, analyseras även dess innebörder under perioden 1900–1921. I kapitel 7 skriver Martin Ericsson om det föränderliga sambandet mellan rösträtt och nationellt medborgarskap, dels i frågan om rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap och dels i frågan om rösträtt för så kallade utlandssvenskar. Han lyfter till exempel fram att den reform som 1975 gav invandrare utan svenskt medborgarskap rösträtt i kommunal- och landstingsval i hög grad sågs som en integrationsreform snarare än en renodlad demokratireform. I kapitel 8 skriver Julia Nordblad om de praktiska rösträttsbegränsningar som gjort att människor som formellt har haft rösträtt endast har kunnat utnyttja denna rätt med svårighet eller i vissa fall inte alls har kunnat rösta, med de svenska renskötande samerna som belysande exempel. Till sist, i kapitel 9, presenterar Mattias Lindgren en kvantitativ undersökning av rösträtts gränser under de senaste hundra åren. Han besvarar frågor om vilka begränsningar som drabbat flest antal människor och hur stor del av Sveriges befolkning som egentligen har haft rösträtt efter den ”allmänna” rösträtts införande 1921.

Noter

1. En del statsvetare vill till och med tala om en tredje våg av autokratisering, även om de påpekar att mer än hälften av världens länder fortfarande kan räknas som demokratiska. Se Sandra Grahm, Anna Lührmann & Staffan I. Lindberg, ”Den tredje vågens autokratisering är här. Vilka är dess kännetecken?”, i *Ingen självklarhet. Om demokratis*

framväxt och utmaningar, red. Jonny Hjelm & Christer Nordlund (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2020), s. 147–176.

2. Se t.ex. Christina Carlsson Wetterberg, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910* (Lund: Arkiv, 1986); Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921* (Stockholm: Atlas akademi, 2004); Josefin Rönnbäck, "Demokratiska genombrott, 1918–1921. Om kvinnors rösträtt och rösträttskamp", i *Ingen självklarhet. Om demokratins framväxt och utmaningar*, red. Jonny Hjelm & Christer Nordlund (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2020), s. 66–90; Christina Florin, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (Stockholm: Atlas akademi, 2006); Christina Florin, "Visioner, rörelser och rösträtt. En resa i tiden", i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018); Torbjörn Vallinder, *I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1866–1900* (Stockholm: Natur & Kultur, 1962); Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap 1887–1902* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2007). Dessa publikationer har också fylliga referenslistor som gör det möjligt för läsaren att hitta vidare till ännu mer forskning.

3. Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (red.), *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms* (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009); Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (red.), *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens* (Leiden: Brill, 2012).

4. Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (Lund: Arkiv, 1996); Kjell Östberg, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet* (Eslöv: Symposion, 1997); Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950* (Lund: Arkiv, 1999); Emma Severinsson, "Valaffischer i spåren av den kvinnliga rösträtten", *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

5. Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005).

6. Roddy Nilsson, "Det inskränkta medborgarskapet. Fångar, rösträtt och makt", i *Den ifrågasatte medborgaren. Om utsatta grupper relation till välfärdssystemen*, red. Torbjörn Hjort, Philip Lalander & Roddy Nilsson (Växjö: MiV Linnéuniversitetet, 2010), s. 107–138; Åsa Karlsson Sjögren, "Taxpaying, Poor Relief and Citizenship. Democratization from a Gender Perspective", i *Tracing the Women-Friendly Welfare State. Gendered Politics of Everyday Life in Sweden*, red. Åsa Gunnarsson (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2013).

7. Ludvig Beckman, *The Frontiers of Democracy. The Right to Vote and its Limits* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009).

8. Alexander Keyssar, *The Right to Vote. The Contested History of Democracy in the United States* (New York: Basic Books, 2000).

9. Preliminära resultat av vår forskning har mer kortfattat sammanfattats i Annika Berg, Martin Ericsson & Fia Sundevall, "Rösträttens begränsningar efter 1921", i *Rösträt-*

tens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018); *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

10. Se t.ex. Ludvig Beckman, "Who Should Vote? Conceptualizing Universal Suffrage in Studies of Democracy", *Democratization* vol. 15 (2008), nr 1, s. 31.

11. David Lay Williams, *Rousseau's Social Contract. An Introduction* (New York: Cambridge University Press, 2014); Jean-Jacques Rousseau, *Du Contrat Social; ou, Principes du Droit Politique* (Amsterdam: Marc Michel Rev., 1762).

12. Joan Wallach Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 1996), s. 1–56; William H. Sewell Jr, "Le citoyen/la citoyenne. Activity, Passivity, and the Revolutionary Concept of Citizenship", i *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture. Vol. 2, The Political Culture of the French Revolution*, red. Keith Michael Baker & Colin Lucas (Oxford: Pergamon Press, 1988), s. 105–123; Olympe de Gouges (pseud. för Marie Gouze), *Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne* (Paris, 1791).

13. *UN Universal Declaration of Human Rights* (1948), Article 21. Jfr Lynn Hunt, "Introduction", i *The French Revolution and Human Rights. A Brief Documentary History*, red. Lynn Hunt (Boston & New York: Bedford Books of S:t Martin's Press, 1996), s. 1–32. En egentlig rörelse för mänskliga rättigheter kan dessutom, som historikern och rättsvetaren Samuel Moyn påpekar, först urskiljas från 1970-talet och framåt. Samuel Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History* (Cambridge, MA & London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010).

14. Beckman 2009, s. 2–3, 17; André Blais, Louis Massicotte & Antoine Yoshinaka, "Deciding Who Has the Right to Vote. A Comparative Analysis of Election Laws", *Electoral Studies* vol. 20 (2001), nr 1, s. 43, 51–52.

15. Giovanni Capocchia & Daniel Ziblatt, "The Historical Turn in Democratization Studies. A New Research Agenda for Europe and Beyond", *Comparative Political Studies* vol. 43 (2010), nr 8–9.

16. Pierre Rosanvallon, "Installationsföreläsning vid Collège de France", i *Demokratin som problem*, övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2009), s. 20.

17. Se t.ex. Anders Burman, "Ett styrelseskick för gudar eller för människor? Tre nedslag i demokratins idéhistoria", i *Ingen självklarhet. Om demokratins framväxt och utmaningar*, red. Jonny Hjelm & Christer Nordlund (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2020), s. 25–65 för en lättillgänglig översikt.

18. Charles Tilly, *Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), s. 13–14.

19. Martin Conway, "Democracy in Western Europe after 1945", i *Democracy in Modern Europe. A Conceptual History*, red. Jussi Kurunmäki, Jeppe Nevers & Henk te Velde (New York: Berghahn Books, 2018), s. 232–238.

20. Se t.ex. Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö* (Lund: Lunds universitet, 2016), s. 136–140.

21. Beckman 2009, s. 36–37, 42, 47, 52. Se även Jonas Hultin Rosenberg, Anna-Sara

Lind & Johan Wejryd, ”Allmän rösträtt 30 år? En tvärvetenskaplig blick på rätten till politiskt inflytande för barn, funktionshindrade och mottagare av försörjningsstöd”, *Nordisk socialrättslig tidskrift* (2020), nr 25–26, s. 76–79.

22. Seyla Benhabib, *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 1.

23. Begreppen etnisk och civisk nationalism diskuteras i Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge: Harvard University Press, 1992).

24. Se t.ex. Benhabib 2004, s. 1–24; Ludvig Beckman, ”Citizenship and Voting Rights. Should Resident Aliens Vote?”, *Citizenship Studies* vol. 10 (2006), nr 2.

25. Richard S. Katz, *Democracy and Elections* (New York: Oxford University Press, 1997), s. 230–233.

26. Keyssar 2000.

27. René Karpantschof & Flemming Mikkelsen, ”Folkelige protestbølger og demokrati i Danmark 1700–2000”, *Historisk tidsskrift* (Danmark) vol. 113 (2013), nr 2, s. 411.

28. Fia Sundevall, ”En man, en röst, ett gevär. Kommentar till texter om mäns rösträtt och värnplikt”, i *Könspolitiska nyckeltexter från Det går an till #metoo*, red. Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019), s. 96.

29. Harald Gustafsson, *Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd* (Stockholm: Stadshistoriska institutet, 1989), s. 13, 57; Kjell Östberg, *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget* (Eslöv: Symposion, 1996), s. 10, 66–70.

30. I det pågående mångvetenskapliga forskningsprojektet ”Contributivism” (Vetenskapsrådet 2019–2023) vid Uppsala universitet undersöks för övrigt olika aspekter av kontributivismens eventuella ”återkomst” i vår samtid.

31. Torbjörn Nilsson, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886* (Stockholm: Stockholms universitet, 1994), s. 55–56.

32. *Statistiska centralbyråns underdåniga berättelse rörande riksdagsmannavalen åren 1906–1908* (Stockholm: P. A. Norstedt & söner, 1909), s. 10.

33. Rönnbäck 2004; Florin 2006.

34. Nilsson 1994, s. 55–56.

35. Berling Åselius 2005, s. 59–102, 215–216.

36. Östberg 1996, s. 11.

37. Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar 1680–1850* (Lund: Lunds universitet, 1992), s. 222.

38. Åsa Karlsson Sjögren & Peter Lindström, ”Från väljare till valbara. Kvinnor och lokalpolitik ur ett långt tidsperspektiv”, i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018), s. 137–138.

39. Se t.ex. ”Några ord om kommunal röstval [sic] och rösträtt”, *Eskilstuna Tidning* 12/11 1886.

40. Einar D. Mellquist, *Rösträtt efter förtjänst? Riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862–1900* (Stockholm: Stadshistoriska institutet, 1974), s. 113–114, 127–130.

41. Florin 2018, s. 33–38, 44–46.

42. Magnus Olofsson, ”Rösträttskravallerna i Stockholm 1902 och den återvunna demonstrationsrätten”, i *Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, red. Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (Lund: Arkiv, 2016).

43. Lars Berggren & Kjell Östberg, ”Reformism eller revolution? Arbetarrörelsen inför rösträttsbeslutet 1918–1919”, i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018); Karin Jonsson, ””Stockholmspolisen för fram som hunner och bödlar”. Den sista stora demonstrationen för rösträtt i Stockholm 5 juni 1917”, i *Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, red. Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (Lund: Arkiv, 2016).

44. Spelet bakom kulisserna inför 1918 års kompromiss, liksom de gatuprotester som föregick den, behandlas utförligt i Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform? Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918* (Stockholm: Carlssons, 1998).

45. T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class and Other Essays* (Cambridge: Cambridge University Press, 1950), s. 10–85.

46. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2013, s. 19; Berling Åselius 2005, s. 26–27; Ursula Vogel, ”Is Citizenship Gender-Specific?”, i *The Frontiers of Citizenship*, red. Ursula Vogel & Michael Moran (London: Macmillan, 1991), s. 58–85; Ruth Lister, *Citizenship. Feminist Perspectives* (London: Macmillan, 1997), s. 66–90; Alice Kessler-Harris, ”Genusidentitet. Rätten till arbete och idén om ett ekonomiskt medborgarskap”, i *Fronesis* (1998), nr 1, s. 170–184.

47. Ruth Lister, ”Why Citizenship? Where, When and How Children?”, *Theoretical Inquiries in Law*, vol. 8 (2007), nr 2; John Wall, ”Can Democracy Represent Children? Towards a Politics of Difference”, *Childhood* vol. 19 (2012), nr 1.

48. Lister 2007, s. 694–695.

49. För diskussioner om medborgarskapsbegreppets olika betydelser, se även Magnus Dahlstedt, Mikael Rundqvist & Viktor Vesterberg, ”Medborgarskap. Rättigheter, skyldigheter och medborgarideal i förändring”, i *Migrationens och etnicitetens epok. Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*, red. Magnus Dahlstedt & Anders Neergaard (Stockholm: Liber, 2013); Engin F. Isin & Bryan S. Turner (red.), *Handbook of Citizen Studies* (London: SAGE, 2002).

2. Värnplikt, rösträtt och kön

Värnpliktsstrecket i debatt och praktik

ANDERS AHLBÄCK & FIA SUNDEVALL

Mellan åren 1909 och 1922 fanns en formell rösträttsbegränsning i Sverige kopplad till männens värnplikt: det så kallade värnpliktsstrecket. Det innebar att den man ”som icke fullgjort de honom till och med utgången af sistförflutna kalenderåret åliggande värnpliktsöfningar” ströks ur val-längden.¹

Värnpliktsstrecket var det mest kortlivade av de formella rösträtts-hindren och det drabbade förhållandevis få personer i jämförelse med de andra så kallade rösträttsstrecken.² Likväl är det en historiskt och princi-piellt mycket intressant rösträttsbegränsning.

Som rösträttshinder förkroppsligade värnpliktsstrecket kompromisser och argument från både förespråkare och motståndare till en utvidgning av rösträtten och representerade mötet mellan två av politikens huvud-frågor kring sekelskiftet 1900: frågan om rösträtten och frågan om det militära försvaret. Värnpliktsstreckets korta historia kastar också ljus på en frågeställning som under många decennier var en tydlig vattendelare i svensk politik. Skulle rätten att rösta i ett lands politiska val tillkomma medborgarna på individbasis, eller först sedan de uppfyllt vissa på förhand uppställda plikter?

Värnpliktsstrecket var dessutom tydligt könat, både som idé och praktik, och kopplade samman två betydelsefulla manspolitiska reformer: värnpliktsreformen 1901 och rösträttsreformen 1909. Begreppen ”all-män” rösträtt och ”allmän” värnplikt gav reformerna en könsneutral in-ramning, trots att båda handlade om *mäns* medborgerliga rättigheter och skyldigheter. Det var männen, inte kvinnorna, som omfattades av värn-

pliktslagstiftningen och följaktligen var det också enbart män som diskvalificerades från rösträtten på grund av värnpliktsstrecket.³

Inte minst värnpliktsstreckets tydliga könsmärkning gör att tidpunkten för dess avskaffande (1922) förbryllar. Om värnpliktsstrecket var så tydligt knutet till rösträtt för män, varför avskaffades det inte i samband med rösträtsreformerna 1918–21, som upphävde det så kallade könsstrecket och gav kvinnor rösträtt? Och när det trots allt behölls genom den reformen, varför avskaffades det sedan ändå kort därpå? Dessa frågor utgjorde startpunkten för vårt arbete med detta kapitel, vars tyngdpunkt lagts vid att bringa klarhet i argumenten för och omständigheterna kring värnpliktsstreckets upphävande.

Tidigare forskning om värnpliktsstrecket har framförallt fokuserat på dess tillkomst, medan avskaffandet inte varit föremål för systematiska empiriska studier.⁴ Eftersom vi tidigt fann att argumenten som användes i debatterna om streckets avskaffande ofta anspelade på omständigheterna kring dess införande har vi emellertid haft stor användning av historikern Ebba Berling Åselius noggranna redogörelser för de formella rösträttshindrens tillkomsthistoria. Vi har därtill gjort egna läsningar av det material hon använt samt kompletterat med ytterligare källor som berör streckets införande respektive avskaffande.⁵

Vilka föll på värnpliktsstrecket?

Värnpliktsstrecket diskvalificerade som sagt jämförelsevis få personer från att rösta. I genomsnitt tillämpades strecket på 3 800 män i vart och ett av de fem andrakammarval som ägde rum under de 13 år som strecket var i bruk. Detta kan jämföras med till exempel skatteskuldsstrecket som diskvalificerade i snitt 90 000 män i varje andrakammarval under 1910-talet eller fattigvårdsstrecket som snittade på 35 000 män under denna period då kvinnor ännu inte hade rösträtt.⁶ Det största antalet män, drygt 5 000, föll på värnpliktsstrecket vid valet 1914, några månader efter första världskrigets utbrott. Här finns dock inte något enkelt orsakssamband, eftersom underlaget till röstlängderna fastställdes *före* krigsutbrottet. Det är dock möjligt att de ökade militära spänningarna under våren 1914 hade betydelse.⁷

Det bör noteras att strecket enbart avsåg att diskvalificera personer som utan giltigt skäl uteblivit från värnplikten. Personer som frikallats eller fått uppskov, till exempel av hälsoskäl, skulle följaktligen inte förlora rösträtten. I sammanhanget är det dock också av relevans att påminna om att det under den period då värnpliktsstrecket var i bruk inte fanns någon möjlighet till frisedel på grund av etiska eller religiösa skäl, däremot till vapenfri tjänst. Om en person gjorde vapenfri värnplikt skulle han inte diskvalificeras av värnpliktsstrecket.⁸

De här riktlinjerna utstakades i förarbetena till rösträttslagstiftningen 1909, men exakt hur värnpliktsstrecket tillämpades av valmyndigheterna vet vi inte. Att undersöka detta, och därmed vilka som i praktiken föll på värnpliktsstrecket, skulle förutsätta framtagning av de listor som befälhavarna för de värnpliktigas rullföringsområden var ålagda att sammanställa och skicka in till de lokala valmyndigheterna. Utifrån namnen i listorna måste man därefter söka i krigsmaktens manskapsrullor samt i eventuella rättegångshandlingar efter dokumenterade orsaker till varför de olika personerna uteblivit från sin värnpliktstjänstgöring.⁹ Detta vore en tidskrävande uppgift som vi inte har haft möjlighet att genomföra inom ramen för vår studie, men som vi hoppas att forskare tar sig an i framtiden.

Ett "trasselstreck", "könsstreck" och "okynnesstreck"

Blott tre månader efter att den stora rösträtsreformen klubbats igenom, i januari 1921, blev rösträtten åter föremål för riksdagsbehandling. Efter en förhållandevis kort debatt beslöt båda kamrarna att avskaffa värnpliktsstrecket. Beslutet bekräftades av nästa riksdag året därpå, varefter detta formella rösträtts hinder ströks ur grundlagen.¹⁰

Krav på värnpliktsstreckets avskaffande hade väckts i riksdagen många gånger tidigare. Första gången var redan i samband med streckets införande

► Första världskriget bröt ut i augusti 1914. I Sverige mobiliserades landstörmsförbanden, som bestod av värnpliktsarméns äldre årsklasser. Landstörmsbataljon 45 c i Stockholm, 1 september 1914.

1909, då Socialdemokraterna (som även hade motsatt sig detta streck 1907) krävde att det skulle slopas.¹¹ Kravet upprepades sedan i flera socialdemokratiska motioner till och med 1917. Efter partisplittringen 1917 motionerade även Socialdemokratiska vänsterpartiet om saken. Värnpliktsstrecket utgjorde dock inte kärnfrågan i någon av dessa gruppers rösträttsmotioner. Det spelade bara en mindre biroll i dramat där socialdemokrater och vänstersocialister krävde en genomgripande reform med rösträtt för kvinnor samt borttagande av de formella begränsningar som slog hårdast mot arbetarklassens rösträtt, nämligen utskyldsstrecket (eller skatteskuldsstrecket) och fattigvårdsstrecket. Följaktligen lade Socialdemokraterna aldrig ut texten om just värnpliktsstrecket i sina riksdagsmotioner. Istället upprepade de i motion efter motion, kortfattat och utan närmare förklaring, att värnpliktsstrecket "aldrig varit annat än 'ett öfverflödigt trasselstreck'".¹² I motionen 1911 tillades därtill att strecket var "en historisk kvarleva från en politisk ögonblickssituation för ett 10-tal år sedan".¹³

Vänstersocialisterna, som intog en tydligare antimilitaristisk hållning än Socialdemokraterna, ägnade något större utrymme åt värnpliktsstrecket i en motion 1919. Kravet på att slopa strecket presenterades där i samband med en utläggning om hur världen efter det nyss upphörda världskriget gick mot avrustning och hela värnpliktens avskaffande. Värnpliktsstrecket avfärdades därtill som "meningslöst och efterblivet" samt som ett "principvidrigt könsstreck". Det senare argumentet relaterades till det faktum att rösträtt för kvinnor var på väg att införas. Därmed frågade sig vänsterpartisterna retoriskt om "männen nu skola nödgas börja en särskild författningskamp för att bli medborgerligt jämställda med kvinnorna".¹⁴

Den för värnpliktsstrecket sista och avgörande motionen lämnades in 1921 av Carl Lindhagen som då representerade Socialdemokratiska vänsterpartiet i första kammaren.¹⁵ Lindhagen, som vid denna tidpunkt hade hunnit byta parti två gånger, från Liberalerna till Socialdemokraterna och sedan vidare till Socialdemokratiska Vänsterpartiet, var en välkänd rösträttskämpe som länge arbetat för en mer inkluderande rösträtt. Redan 1902 hade han, som andra riksdagsledamot någonsin, motionerat om att

► Carl Lindhagens (1860–1946) initiativ som ledde till att värnpliktsstrecket avskaffades är bara ett av många exempel på hans arbete för att utöka rösträtten under 1900-talet. Han propagerade också under flera decennier för fred, nedrustning och internationellt samarbete.

införa rösträtt för kvinnor.¹⁶ Lindhagen var en politisk individualist och idealist som motsatte sig pragmatism och kompromisser. Han stack ut från samtliga av de olika partier han engagerade sig i, bland annat genom sin starkt antimilitaristiska och feministiska hållning. Men han var också en effektiv opinionsbildare som skickligt kunde föra upp de frågor han drev på den politiska agendan. Som den retoriker han var byggde Lindhagen sina argument på vad hans politiska instinkt sade honom skulle finna resonans bland vänsterns väljare. Hans retorik i fråga om rösträttsstrecken kan alltså läsas som ett uttryck för vad som var begripligt och övertygande att säga inom vissa politiska arenor.

Vid ett opinionsmöte på Cirkus i Stockholm 1909, inför det då stundande beslutet om breddad manlig rösträtt, talade den då liberalt organiserade

Lindhagen om hur rösträttskampen skulle gå vidare. Det var främst kvinnorösträtten som engagerade Lindhagen, men han knöt samman denna med en allmän princip om att rösträtten skulle inkludera så många som möjligt. Han hävdade att reformen 1909 var på väg att omge den allmänna rösträtten med ”en mängd taggiga stängseltrådar i syfte att utestänga så många som möjligt”. Just värnpliktsstrecket betecknade han tillsammans med konkursstrecket och förmynderskapsstrecket som ”okynnesstreck”, det vill säga streck som saknade större praktisk betydelse och som införts mest på grund av deras symbolvärde för motståndarna till en verkligt allmän rösträtt. Men värnpliktsstrecket, påpekade Lindhagen, var en ”stängseltråd” som var särskilt avskydd av kvinnorna eftersom strecket bredde ”ett drag av manhaftig brutalitet över rösträtten”.¹⁷

Fastän de här formuleringarna närmast var inskjutna anmärkningar i Lindhagens brandtal för en verkligt allmän rösträtt, belyser de hur värnpliktsstrecket trots sin ringa praktiska betydelse bar på en komplex politisk symbolik. Strecket kunde värderas olika av höger och vänster, kvinnor och män, militarister och fredsvänner. Det kopplade symboliskt samman rösträtten med skyldigheter och ansvarstagande, med militärtjänst och försvar, samt män och manlighet.

Inte heller med sin avgörande motion i april 1921 var Lindhagen egentligen ute efter att primärt avskaffa just värnpliktsstrecket. Hans text yrkade i själva verket på att *samtliga* rösträttsstreck borde avskaffas.¹⁸ Men varför tog han upp frågan just då, bara tre månader efter att den stora rösträttsreformen efter långa förhandlingar och jämkningar äntligen var i hamn?

Av allt att döma var Lindhagens motion främst en reaktion på att en grupp riksdagsmän från Bondeförbundet några veckor tidigare lämnat in motioner om att återinföra skatteskuldsstrecket i val till riksdagen, alltså ett streck som alldeles nyss avskaffats i den stora rösträttsreformen. I dessa motioner hänvisades till ”gammal svensk rättsuppfattning”, enligt vilken ”fullgörandet av medborgerliga skyldigheter mot det allmänna skall vara förutsättningen för utövandet av den medborgerliga rätten att delta i den offentliga styrelsen”.¹⁹ Detta provocerade Lindhagen. Han meddelade att om nu bondeförbundarna gav sig in på att återupprätta

skatteskuldsstrecket, kunde även han gräva upp stridsyxan och kräva ”rent hus med hela bråtet”, det vill säga avskaffandet av samtliga rösträttsstreck.²⁰

I sin motion ägnade Lindhagen följaktligen inget större utrymme åt värnpliktsstrecket, utan konstaterade kortfattat att detta streck tillkommit enbart för att göra det lättare för högerpartiernas riksdagsmän att acceptera den allmänna rösträtten. Att upphöja just värnplikten till den plikt vars försummande ledde till förlorad rösträtt, medan den som struntade i ”andliga plikter, samvetets fordringar” obehindrat fick rösta var, enligt den pacifistiskt orienterade Lindhagen, ”ett offer på militarismens altare, en honnör för det brutalaste våldet”. I det nya valsystemet där kvinnorna fick rösta blev det enligt honom dessutom ännu tydligare än förr att värnpliktsstrecket var orimligt.²¹

Obetydligt – eller grundläggande för manligt medborgarskap?

Lindhagens motion om avskaffande av rösträttsstrecken resulterade i ett utlåtande av konstitutionsutskottet, KU, som är intressant i sin motsägelsefullhet. För skatteskuldsstreckets del hänvisade man bland annat till att det inte var rimligt att omedelbart riva upp den nya vallagstiftningen som riksdagen alldeles nyligen beslutat om. Även för fattigvårdsstreckets del pekade man på att detta streck nyss reviderats och att man måste vänta och se hur reformen utföll. Men när det gällde värnpliktsstrecket brydde sig utskottsmajoriteten inte om sitt eget argument om att inte riva upp den nyantagna vallagen. Utskottet anslöt istället i huvudsak till Lindhagens argumentation: värnpliktsstrecket hade införts på grund av ”särskilda politiska förhållanden” vid 1909 års rösträttsreform vilka kopplat samman fullgjord värnplikt och medborgarrätt. Vidare framförde KU att rösträttslagstiftningen var fel plats för åtgärder mot värnpliktssmitare och betonade att Sverige var ensamt om en sådan rösträttsbegränsning. Dessutom hade rösträtt nu införts för kvinnor, som inte överhuvudtaget var värnpliktiga. KU menade därför att ”ett bibehållande av detta streck [kan icke] med några hållbara motiv försvaras”.²²

Majoriteteten i de båda kamrarna gick på utskottets linje och beslöt efter kort debatt att avskaffa värnpliktsstrecket, men inte något av de övriga rösträttsstrecken. Eftersom det rörde sig om en grundlagsändring behövde beslutet bekräftas av en ytterligare riksdag, vilket skedde 1922. Mellan de två besluten inföll ett riksdagsval där Socialdemokraterna gick framåt, från cirka 30 till 36 procent av rösterna, medan liberaler och högerpartier backade ett par procentenheter. Spelet om värnpliktsstrecket var därmed förlorat för den politiska högern. Debatten 1922 blev väsentligen en upprepning av den korta debatten 1921.²³

Kuriöst nog talade både de som försvarade och de som ville avskaffa värnpliktsstrecket i riksdagsdebatterna åren 1921 och 1922 om dess obetydlighet. Det var för obetydligt för att föranleda omaket av en grundlagsändring, sade försvararna. Det var för obetydligt för att det skulle vara motiverat att behålla det, sade motståndarna. Högermannen Swen Persson hävdade att strecket drabbade en obetydligt liten grupp av män, av vilka de flesta dessutom emigrerat och inte hade någon som helst avsikt att utöva sin valrätt i Sverige. Socialdemokraten Adolf Hellberg menade i sin tur att strecket inte hade någon praktisk funktion eftersom enda sättet att undgå värnplikten var att hålla sig gömd för myndigheterna och då gick det ändå inte att utöva sin valrätt.²⁴

De centrala argumenten i debatten handlade på ett djupare plan om medborgarskap och kön. Förespråkare av värnpliktsstrecket (främst ledamöter från höger- och bondepartierna) upprepade flera gånger principen att "de medborgerliga rättigheterna borde åtföljas av de medborgerliga skyldigheterna".²⁵ Jämfört med andra streck fanns här inga förmildrande omständigheter, hävdade de. Värnpliktsskolkaren kunde inte skylla på olyckliga omständigheter, argumenterade bland andra Nils Wohlin från Jordbrukarnas fria grupp och Sam Clason från Nationella partiet (även känt som förstakammarhögern). Det handlade enligt dem om rent slarv, en manlig försummelse av skyldigheter mot samhället som saknade alla giltiga ursäkter. De konservativa krävde i det här sammanhanget, motsägnades sina egna partikamraters försök att återinföra skatteskuldsstrecket, att den rösträttsreform som klubbats igenom knappt tre månader tidigare skulle lämnas orörd.²⁶

Även värnpliktsstrecket avskaffas. Intet av skattestrecken återinföres. Häftiga vänsterangrepp mot bönderna.

Kamrarnas beslut fattade på onsdagen efter långa debatter och många voterings.

▲ Det dröjde endast några månader efter införandet av "allmän rösträtt" tills rösträttskvalifikationerna reviderades på nytt. Värnpliktsstrecket var det första av många kvarstående streck att falla. Rubrik ur *Svenska Dagbladet* 7/4 1921.

Argumenten från dem som ville avskaffa strecket (främst socialdemokrater, vänstersocialister och liberaler) kretsade i sin tur väsentligen kring två aspekter. Dels könsrättvisan: eftersom kvinnor inte gjorde militärtjänst ansågs det vara "en absurditet att bibehålla detta värnpliktsstreck för mannens vidkommande".²⁷ Dels att strecket bottnade i vad som beskrevs som politiska omständigheter som var överspelade sedan mer än ett decennium. Värnpliktsstrecket, sades det, hade enbart tillkommit för att "en del människor lättare skulle gå med på den allmänna rösträtten".²⁸

Argumentet om rättvisa mellan könen hänvisade till den förändring som skett i och med rösträttsreformen 1921. Men vilka var de "särskilda politiska förhållanden" kring 1907–09 års rösträttsreform som påstods ha motiverat införandet av värnpliktsstrecket?²⁹ Och vart hade de omständigheterna tagit vägen nu, bara 13 år senare? För att fullt ut förstå streckets avskaffande måste vi här gå tillbaka till de politiska striderna om värnplikten och rösträtten under 1900-talets första år.

Värnpliktsstreckets tillkomst

"En man, en röst, ett gevär." Parollen hör till de mest kända från den tidiga svenska rösträttskampen. Genom den kopplades kravet på allmän rösträtt ihop med den samtida debatten om huruvida försvaret skulle grundas på

tvångsinkallning genom värnplikt eller värvning av yrkessoldater. Röst-rättens respektive värnpliktens utvidgning utgjorde två av de största politiska frågorna vid sekelskiftet 1900. Ståndpunkterna i dem markerade tydliga politiska skiljelinjer. Socialisterna krävde utökad rösträtt som villkor för utökning av värnplikten. *Först* måste rösträtten utsträckas (en man, en röst), *sedan* kunde en utökning av värnplikten diskuteras (ett gevär). Bland konservativa politiker blev det omvända förhållandet en central strategi. Istället för "en man, en röst, ett gevär", sattes geväret först, följt av rösträtten.³⁰ Fullgjorda värnpliktsövningar letade sig här in bland de olika så kallade garantier som förstakammarhögern ställde upp som krav för att acceptera en breddad rösträtt.³¹

Det blev också denna ordning som riksdagsmajoriteten ställde sig bakom. När det år 1900 fattades beslut om ett nytt värnpliktssystem, som bland annat innebar kraftigt utökad övningstid, var det mot löfte om att även rösträtten skulle reformeras inom en nära framtid.³² Samma vår beslöt riksdagen att utreda rösträttsfrågan, och inom ramen för detta också frågan om huruvida rösträtten skulle förbindas med "fullgjorda skyldigheter mot samhället", däribland genomförd värnplikt.³³

Ebba Berling Åselius har påpekat att man inom vänstern ansåg att en obalans uppstått mellan medborgerliga rättigheter och skyldigheter efter värnpliktsbeslutet. Bland socialdemokrater men även inom andra partier var åsikten utbredd att värnplikten skapade en "rätt till rösträtt". Det ökade statliga ingripandet i de manliga medborgarnas liv borde kompenseras med politisk rösträtt. Den här grundtanken erkändes enligt Berling Åselius även av högerpartierna, men de vände på argumentet. De gick med på utsträckt rösträtt, men inte utan det individuella kravet på genomförd värnplikt.³⁴

Vad Berling Åselius inte noterat är att fröet till värnpliktsstrecket uppenbarligen såddes av en grupp *liberala* riksdagsmän som drev på för en breddning av rösträtten. Strax efter värnpliktsbeslutet år 1900 passade

► "En man, en röst, ett gevär" blev en viktig paroll för det tidiga 1900-talets manliga rösträttsrörelse. Värnpliktiga soldater vid regementet i Ystad 1910.

gruppen på att än en gång motionera om allmän manlig rösträtt. Den föreslog att rösträtten skulle utsträckas till alla män som kvalificerade sig för kommunal rösträtt och hade uppnått 25 års ålder. Den höga rösträttsåldern (fyra år högre än i kommunala val) motiverades i motionen med att den fungerade som en garanti för "en större mognad i omdömet". En man i 25-årsåldern ansågs ha hunnit bilda familj och praktisera kommunal valrätt (där åldersgränsen var 21 år). Dessutom hade mannen i den åldern "fullgjort en så viktig skyldighet gentemot staten som värnpliktsöfningarna". Därmed hade han också högre anspråk på att få delta i avgörandet av allmänna angelägenheter, löd argumentationen.³⁵

Tanken på värnplikten som ett slags "garanti" för de röstberättigade männens medborgerliga mognad följde med in i KU:s utlåtande om den här motionen. Där efterlystes en "fullständig" utredning av rösträttsfrågan, bland annat "om icke med en väsentlig utsträckning af valrätten borde förbindas åtskilliga garantier utom högre ålder, såsom bofasthet inom valkretsen, fullgjorda skyldigheter mot samhället genom utskylders ordentliga betalande under viss tid, fullgjord värnplikt m.m."³⁶

Med motionen och utlåtandet år 1900 hade värnpliktsstrecket så att säga slunkit med i den omfattande reformprocessen kring rösträtten. När regeringen 1902 levererade ett lagförslag om försiktigt utvidgad rösträtt, formulerades strecket för första gången i lagtext som ett bland andra streck. Någon särskild motivering till just värnpliktsstrecket gavs inte och inte heller blev det någon diskussion om denna detalj i den hetsiga riksdagsdebatt som följde på lagförslaget.³⁷ Formuleringen från 1902 hängde därför med mer eller mindre oförändrad ända fram till riksdagens beslut 1909.

Varför accepterades värnpliktsstrecket utan större diskussion så fort det skrivits in i propositionen 1902? En uppenbar orsak var att strecket hade en närmast symbolisk karaktär. I praktiken var det, påpekade flera riksdagsledamöter, osannolikt att många så kallade värnpliktsskolkare skulle dyka upp vid valurnorna. Dels eftersom många av dem troddes ha emigrerat, dels eftersom polisen eftersökte den som försökte hålla sig undan militärtjänsten.³⁸

Men viktigare än denna praktik var antagligen att *både* vänstern och högern såg strecket som ett symboliskt uttryck för sina egna strävanden i

rösträttsfrågan. I riksdagsdebatten om rösträtten 1902 hänvisade liberaler gång på gång till den stora försvarsreformen 1901 och menade att de värnpliktiga nu måste ges rösträtt i gengäld för den tyngre militärtjänsten. Annars skulle de värnpliktiga sakna motivation och den nya försvarsmakten gå miste om "den sunda och kraftiga medborgaranda som ensam är mäktig att utbilda vår här till en verklig folkhär".³⁹ Liberalerna betonade också, i likhet med Socialdemokraternas ledare Hjalmar Branting, att rösträttsfrågan måste betraktas som landets "inre försvarsfråga". Om högerpartierna verkligen ömmade för landets försvar så måste de alltså ge rösträtt åt dem som gjort sin värnplikt.⁴⁰ Värnpliktsstreckets logik fanns inbyggd i den här liberala retoriken.

I högerretoriken framställdes rösträtten tvärtom som ett ansvar och värnplikten som en fostran till ett ansvarsfullt medborgarskap. I sin oro över de politiska konsekvenserna av att ge rösträtt åt de fattiga och obildade massorna ställde de konservativa sitt hopp till att militärutbildningen skulle garantera de unga männens "politiska mognad" och motverka radikalism. Berling Åselius lyfter här fram betydelsen av den samtida konservativa föreställningen om värnpliktsutbildningen som en "fälvhögskola". Värnplikten ansågs ha en fostrande och bildande effekt på den unge mannen, som utvecklade ordningssinne, självkänsla och medborgerlig mognad.⁴¹

Dessa förhoppningar om att värnplikten skulle fungera som en stabiliserande och samhällsbevarande kraft kom kanske bäst till uttryck i själva propositionen, där regeringen skrev: "De förlängda öfningarna böra medföra en ökad känsla af samhörigheten med och pligterna emot fäderneslandet, och det jemförelsevis långvariga sammanförandet till gemensam utbildning bör minska klassmotsatserna och alstra en stegrad allmänanda."⁴²

Det var inte bara de konservativa som ansåg att man inte kunde ge rösträtt åt vem som helst. Tvärs över det politiska spektret fanns i början av seklet en uppfattning om att rösträtt bara skulle ges åt dem som var värdiga: personer med de rätta egenskaperna, såsom självständighet, oförvitlighet, och manligt kön. Men hur exakt man kunde skilja de män som var av rätta virket från dem som var ovärdiga rösträtt var man oense om.

Att någon som skolkade från värnplikten skulle få rösta var dock otänkbart för den stora majoriteten. Lika otänkbart som att värnpliktsskolkare skulle få rösta framstod det för många att den som överhuvudtaget inte omfattades av värnplikten skulle få rösträtt. Värnpliktsstrecket fick därmed konsekvenser även för kvinnor, eftersom det gav motståndarna till kvinnors rösträtt ett ytterligare argument.⁴³

Från en självklarhet till en annan

Värnpliktsstrecket spelade alltså aldrig någon viktig roll i dramat om röst-rätten. Men det framställdes som en självklarhet under åren närmast efter sekelskiftet till följd av den speciella situation som uppstod då värnplikts-reformen och rösträttsfrågan kopplades samman i det politiska maktspelet. Under den relativt korta tidsperioden från införandet 1907–09 och fram till de följande stora rösträttsreformerna 1918–21 nöttes den här kopplingen snabbt ned. När kritiken mot köns- respektive utskyldsstrecken växte sig allt starkare, försvagades den tidigare uppfattningen om röst-rätten som någonting som bara särskilt dygdiga och ansvarstagande manliga medborgare förtjänade.

År 1921 ställde sig en majoritet i riksdagen bakom synen att rösträtten borde vara så inkluderande som möjligt. Detta hade varit en radikal ståndpunkt blott några få år tidigare. Men nu hade majoriteten i den politiska mitten och vänstern kommit att betrakta värnpliktsstrecket som en ”brygga”, som förvisso behövts för att få högerpartierna att gå med på reformen tjugo år tidigare, men som nu spelat ut sin roll och kunde rivas ned som föråldrad. Den förändrade synen på skatteskulds- och könsstreckets drog med sig värnpliktsstrecket när strecken föll. Som socialdemokraten Johan Hellberg påpekade i första kammaren 1921 skulle värnpliktsstreckets bevarande för männen, samtidigt som kvinnorna fick rösträtt utan något motsvarande kvinnospecifikt streck, leda till en ojämlikhet mellan män och kvinnor i fråga om de politiska rättigheterna.⁴⁴ Ett rösträttshinder vars införande riksdagsmajoriteten hade uppfattat som en självklarhet i början av seklet, framstod alltså som lika självklart att avskaffa 1922.

Värnpliktsstrecket i internationellt perspektiv

I samband med avskaffandet av värnpliktsstrecket betonades det att Sverige var ensamt om en rösträttsbegränsning av detta slag.⁴⁵ Vi har inte hittat något som motsäger det påståendet. Från andra delar av världen har vi däremot funnit en rad exempel på ett närmast motsatt förhållande, i det att soldater *fråntogs* rösträtten medan de genomgick militär utbildning, var inkallade för militärtjänstgöring eller avlönades av landets försvarsmakt. Detta var fallet i till exempel Finland, Frankrike, Polen och Ryssland och gäller fortfarande i bland annat Brasilien. I dessa fall motiverades inskränkningarna utifrån uppfattningen att soldater stod i beroendeställning till sina överordnade och därför var oförmögna eller förhindrade att fatta självständiga politiska beslut.⁴⁶ I Sverige förekom inga sådana resonemang i relation till värnpliktsstrecket, däremot i relation till flera andra diskvalificeringsgrunder såsom fattigvårds-, konkurs- respektive förmynderskapsstrecken.

Sverige tycks alltså ha varit ensamt om att formalisera relationen mellan skyldigheter och rättigheter vad gällde värnplikt och rösträtt på det sätt som värnpliktsstrecket innebar. Dock finns det åtskilliga andra exempel på hur rösträtt och krigstjänstgöring kopplades samman på ett diskursivt plan. Mäns militära insatser för nationen användes i en rad länder, inte enbart Sverige, som argument för rösträtt för män och samtidigt som argument mot rösträtt för kvinnor. I flera länder fördes därför kampen mot kvinnors rösträtt i polemik mot uppfattningen att rösträtt var något som skulle förtjänas genom att, som det återkommande uttrycktes i den svenska debatten, ikläda sig blodig skjorta för fosterlandet.⁴⁷

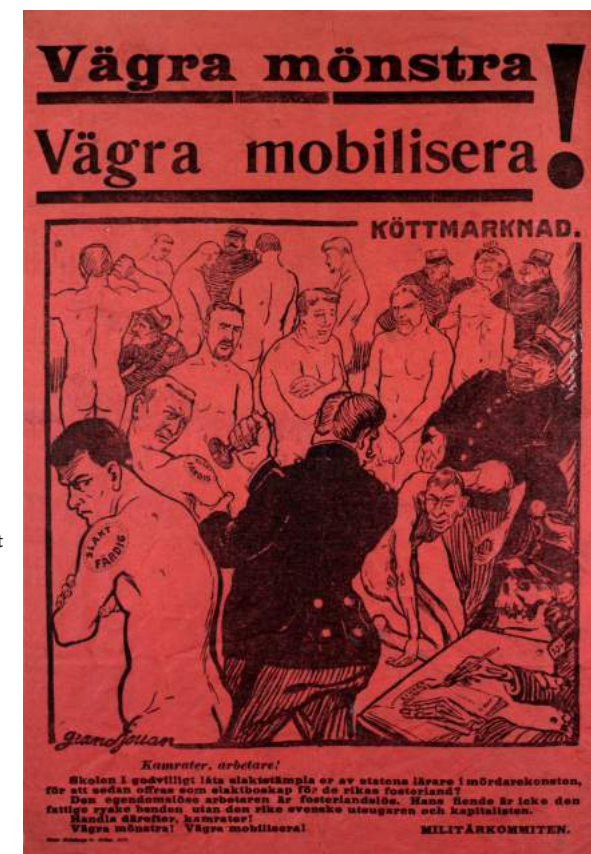
Det finns dock även exempel på hur sammankopplingen mellan rösträtt och krigstjänstgöring kunde verka till kvinnors fördel. Till exempel har utsträckningen av rösträtten till kvinnor i Storbritannien 1918 beskrivits som en direkt följd av kvinnornas insatser under första världskriget. Vid samma tidpunkt utsträckte Belgien och Kanada rösträtten till de kvinnor som var mödrar eller hustrur till soldater som stupat i kriget samt till kvinnor vilka själva arbetat som krigssjuksköterskor.⁴⁸ Dessa exempel belyser att de formella sammankopplingarna mellan rösträtt och krigstjänstgöring inte var ett svenskt unikum, men att de tog sig olika uttryck i olika länder.

Efterkrigstid och förändrad syn på rösträttens villkor

Vi återvänder avslutningsvis till en av våra inledande frågor. Varför avskaffades inte värnpliktsstrecket redan i samband med de stora rösträttsuppgörelserna 1918–21? Något tydligt svar på den frågan har inte utkristalliserat sig. Men vår tolkning är att det vid denna tidpunkt stod större värden på spel: kvinnornas rösträtt samt avskaffande eller åtminstone mildrande av de ekonomiska streck som decimerade väljarkåren i betydligt högre grad. Värnpliktsstrecket var i det sammanhanget en förhållandevis obetydlig detalj. De som ville utvidga rösträtten 1918 ansåg det inte värt

◀ Genom den så kallade allmänna värnplikten blev militärtjänstgöringen något som omfattade stora delar av Sveriges unga, manliga befolkning. Soldater vid Vaxholms grenadjärregemente cirka 1920. ▶ Alla gick dock inte med på att bära vapen och vägrade av politiska eller religiösa skäl därför att göra militärtjänst. Antimilitaristisk affisch från 1913, beslagtagna av polisen.

att ytterligare provocera de konservativa för värnpliktsstreckets skull. Tvärtom kunde värnpliktsstrecket än en gång få uppfylla rollen som ett slags symbolisk garanti för stabilitet i en tid av omvälvning.

Man kan dessutom hävda att rösträttsreformen 1921, trots rösträttens massiva utvidgning, inte i grunden utmanade den konservativa grundprincipen om att rösträtten måste förtjänas genom uppfyllda skyldigheter. Enligt rösträttspropositionen 1919 skulle de streck tas bort som drabbat "oförvitliga" medborgare vilka "icke av försumlighet men väsentligen på grund av oförvållad oförmåga" råkat i beroende av samhället eller vilka

inte kunnat betala sina skatter. Samtidigt vidhöll ändå regeringen att ”den uppfattningen varit djupt rotad inom vida lager av vårt folk, att medborgerliga rättigheter icke böra tillkomma den som vårdslösar sina skyldigheter till samhället”. Enligt propositionen var problemet med vissa rösträttsbegränsningar inte deras allmänna princip, att utesluta ”de socialt mindervärdiga och försumliga”, utan att de i praktiken utestängt stora grupper som inte skäligen kunde räknas till dessa mindervärdiga och försumliga element.⁴⁹

När den stora rösträttsreformen väl bringats i hamn var situationen plötsligt i viss mån förändrad. Valresultaten i första- och andrakammarvalen 1920 och 1921 föreföll trygga den stora reformen, och högerpartiernas makt var bruten. Men om det inte varit för de oförvägna ledamöterna från Bondeförbundet som i januari 1921 provocerade Carl Lindhagen att motionera om de övriga streckens avskaffande, hade det kanske dröjt länge innan någon gett sig på att utmana värnpliktsstrecket.

En bredare fråga som den här texten inte haft utrymme att behandla är hur större förändringar i synen på demokrati och medborgarskap urholkade principen om rösträtten som ett slags ”belöning” för utförda plikter. Värnpliktsstreckets plötsliga avskaffande var rimligtvis ett uttryck för denna allmänna rörelse i tiden. Det hänger sannolikt också samman med den förändrade synen på krig, fred och försvar som inträdde under de första åren efter första världskriget. Värnpliktsstrecket symboliserade inte bara tanken om villkorad rösträtt och den gamla könsorättvisan i en rösträtt förbehållen männen. Det tolkades dessutom av många fler än Lindhagen som ett uttryck för en föråldrad militarism. Det efterkrigstida Sverige i början av 1920-talet var uppfyllt av fredsoptimism, rosiga förhoppningar på Nationernas Förbund och nedrustningsplaner som redan 1925 skulle resultera i drastiska nedskärningar i det svenska försvaret. I en sådan atmosfär var det lättare än tidigare att uppfatta värnpliktsstrecket som en unken dunst från förkrigstiden.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Anders Ahlbäck & Fia Sundevall, ”Värnpliktsstrecket. En självklarhet som vändes till sin motsats?”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

1. *Riksdagstrycket*, Riksdagsbeslut 1909, s. 12.

2. *Riksdagstrycket*, Riksdagsskrivelse 1922:14.

3. Fia Sundevall, ”En man, en röst, ett gevär”, i *Könspolitiska nyckeltexter. Från Det går an till #metoo*, red. Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019).

4. Det centrala verket i tidigare forskning om värnpliktsstrecket är Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005). Därutöver har streckets tillkomst, praktik och könspolitiska aspekter behandlats i bl.a. Torbjörn Vallinder, *I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1866–1900* (Stockholm: Natur & Kultur, 1962); Görel Granström, *Värnpliktsvägran. En rättshistorisk studie av samvetsfrihetens gränser i den rättspolitiska debatten 1898–1925* (Uppsala: Uppsala universitet, 2002); Sundevall 2019.

5. Vårt grundmaterial består av riksdagstrycket. Detta har vi kompletterat med bland annat offentlig statistik och tidningsartiklar. Tidningsartiklarna har hämtats genom Kungliga bibliotekets söktjänst. Denna tjänst togs i bruk under sent 2010-tal och var således inte tillgänglig för Berling Åselius under hennes arbete drygt tio år före vårt.

6. Beräkning utifrån Mattias Lindgren, ”Dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018*”, hämtad 29/10 2020 på <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-69>.

7. Underlaget som upprättades skulle innehålla uppgift om vilka som omfattades av hindret den 10 juni samma år (SFS 1909:133, § 6). Skotten i Sarajevo ägde rum den 28 juni och kriget bröt officiellt ut den 28 juli.

8. Gustaf Aldén, *Valmannens bok 1911* (Stockholm: Hökerberg, 1911), s. 27; Berling Åselius 2005, s. 75. Om lagstiftningen kring värnpliktsvägran, se Granström 2002, s. 79, 175, 198.

9. Om formerna för upprättande av röstlängder, se SFS 1909:133; SFS 1921:114.

10. *Riksdagstrycket*, Riksdagsskrivelse 1922:14.

11. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1907:205, Motion AK 1909:220. Se även de liberala motionerna AK 1906:143 & 1907:208 som också de avvisade värnpliktsstreckets införande.

12. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1909:220, s. 4; Motion AK 1911:341, s. 6; Motion AK 1912:307, s. 6; Motion AK 1912:316, s. 7; Motion AK 1914:243, s. 9; Motion AK 1917:378, s. 8. Se även Motion AK 1907:205, s. 7, där formuleringen om ”trasselstreck” förekommer första gången.

13. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1912:341, s. 6.

14. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1917:378, s. 8.

15. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1921:174.
16. Om Lindhagen, se Bernt Schiller, ”Carl A Lindhagen”, *Svenskt biografiskt lexikon*, samt Josefin Häggglunds vid denna boks publicering pågående avhandlingsprojekt om utopi, modernitet och radikalism hos Carl Lindhagen (Södertörns högskola).
17. ”Mot det hvilande rösträttsförslaget. Ett opinionsmöte på Cirkus”, *Svenska Dagbladet* 1/2 1909, s. 4.
18. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1921:174.
19. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1921:7 & 1921:8, samt AK 1921:29.
20. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1921:174. Se även Protokoll FK 1921:21, s. 111.
21. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1921:174.
22. *Riksdagstrycket*, KU-betänkande KU 1921:30, s. 2. Se även KU-betänkande 1921:28, s. 2.
23. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1922:4, s. 23–25; Protokoll FK 1922:4, s. 4–7; SCB, Riksdagsmannavalen år 1921, s. 37.
24. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1921:21, s. 108–113; Protokoll AK 1921:25, s. 79–80. Av protokollen framgår att det samtidigt rådde en viss oklarhet bland riksdagsledamöterna om hur strecket egentligen tillämpades.
25. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1922:4, s. 23.
26. *Ibid.*, s. 23–25 samt Protokoll FK 1921:21, s. 108–113; Protokoll AK 1921:25, s. 79–80; Protokoll FK 1922:4, s. 4–7.
27. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1922:4, s. 24. Se även Protokoll FK 1922: 4, s. 7.
28. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1921:21, s. 110.
29. *Riksdagstrycket*, KU-betänkande 1921:30, s. 2.
30. Se t.ex. Niklas Stenlås, ”Demokratins vedersakare? Högerns kamp för och emot demokrati”, i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001), s. 65–67; Sundevall 2019.
31. I riksdagsprotokollen framstår detta som en direkt reaktion mot liberala och socialdemokratiska krav om att en utvidgning av rösträtten måste föregå eller åtminstone sammankopplas med en utvidgning av värnplikten. Ett av de tidigaste inläggen i denna riktning gjordes av Johan Gripenstedt (FK:s protektionistiska parti, senare Högern), se *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1892:27, s. 32. Se även t.ex. Gottfrid Billing (konservativ) i FK 1893:2, s. 8. Om högerpartiernas krav på garantier, se även Berling Åselius 2005, s. 41–42; Torbjörn Nilsson, ”Högern 1900–1940. En historisk vandring mot demokrati”, i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001), s. 75–81.
32. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1901:32, s. 21.
33. *Riksdagstrycket*, Riksdagsskrivelse 1900:86, s. 2; Berling Åselius 2005, s. 43–44.
34. Berling Åselius 2005, s. 77–78.
35. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1900:173. Se även Harald Hjärne, *Rösträtt och värneplikt* (Stockholm: Bibliografiska institutionen, 1892).
36. *Riksdagstrycket*, KU-betänkande 1900:8, s. 15.
37. *Riksdagstrycket*, Proposition 1902:65.

38. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1921:21, s. 109; Protokoll AK 1921:25, s. 79; Protokoll AK 1922:4, s. 24.
39. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1902:197, s. 9. Se även Protokoll FK 1902:25; Protokoll AK 1902:51.
40. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1902:197, s. 9. Se även Hjalmar Branting, ”Rösträtt och värnplikt. Kätterska strötankar”, *Social-Demokraten* 1/5 1900, s. 3–4; Sundevall 2019.
41. Berling Åselius 2005, s. 79. Se även Fia Sundevall, ”Military Education for Non-Military Purposes. Economic and Social Governing Projects Targeting Conscripts in Early Twentieth-Century Sweden”, *History of Education Review* vol. 46 (2017), nr 1.
42. *Riksdagstrycket*, Proposition 1902:65, s. 11.
43. Berling Åselius 2005, s. 171–176.
44. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1921:21, s. 109.
45. Det svenska värnpliktsstrecket som ett internationellt unikum uppmärksammades bl.a. av KU 1921 i dess yttrande över Lindhagens motion, där det anfördes som ett i raden av argument för dess avskaffande.
46. Minna Harjula, ”Excluded from Universal Suffrage. Finland after 1906”, i *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms*, red. Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009), s. 109; Alexander Keyssar, *The Right to Vote. The Contested History of Democracy in the United States* (New York: Basic Books, 2000), s. 154; Toma Birmontienė & Virginijax Jurėnienė, ”The Development of Women’s Rights in Lithuania”, Małgorzata Fuszara, ”Polish Women’s Fight for Suffrage”, respektive Krassimira Daskalova, ”Women’s Suffrage in Bulgaria”, i *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens*, red. Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (Leiden: Brill, 2012), s. 84, 151–152, 323; Eneida Desiree Salgado, ”Os Direitos Políticos e os Militares na Constituição de 1988”, *Paraná Eleitoral* vol. 2 (2013), nr 3.
47. Se t.ex. Birgitta Bader-Zaar, ”Women’s Suffrage and War. World War I and Political Reform in Comparative Perspective”, i *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms*, red. Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009); Joan Sangster, *One Hundred Years of Struggle. The History of Women and the Vote in Canada* (Vancouver: UBC Press, 2018), kap. 7.
48. Se källorna i föregående not, samt Petra Meier, ”Caught between Strategic Positions and Principles of Equality. Female Suffrage in Belgium”, i *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens*, red. Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (Leiden: Brill, 2012), s. 411; Tara Brookfield, ”Divided by the Ballot Box”, *Canadian Historical Review*, vol. 89 (2008), nr 4.
49. *Riksdagstrycket*, Proposition 1919:358, s. 23–24.

3. Ett straff på straffet

*Om straffpåföljdsstrecket
och varför det avskaffades*

ANNIKA BERG

En formell rösträttsbegränsning som levde kvar under nästan hela mellan-krigstiden i Sverige var kopplad till brott och straff. Att låta brottslingar förlora sin rösträtt är en praktik som varit utbredd internationellt, och som i viss mån är det än idag. USA och Storbritannien är ett par exempel på länder där brottsdömda personer kan förlora rätten att rösta i allmänna val. I USA drabbas flera miljoner medborgare av detta slags rösträttsbegränsningar. I vissa delstater förlorar brottslingar rösträtten under själva strafftiden, i andra förlorar de den under längre tid än så. I en del delstater handlar det om en livslång rättighetsinskränkning för individen.¹ Detta är också något som får konsekvenser på strukturell nivå, genom att skapa en avsevärd skevhet i väljarbasen. Det här har att göra med den mycket höga andelen medborgare som dömts till fängelse i USA, och den stora överrepresentationen av afroamerikaner bland dessa.²

I Sverige ändrades lagen så att det formella rösträttshinder som kunde benämnas straffpåföljdsstrecket försvann 1937.³ Processen som ledde fram till rösträtt i praktiken för svenska fångar var dock knappast avslutad i och med detta, och särskilt inte om man betraktar fångars möjligheter att delta i val på lika villkor som alla andra, vilket historikern Roddy Nilsson redan tydligt visat.⁴ Jag kommer också in på praktiska rösträttshinder i slutet av detta kapitel, men mitt huvudfokus är ett annat. Jag kommer främst att rikta ljuset mot den formella begränsning som gällde fram till 1937. Vilken var den historiska bakgrunden till begränsningen? Hur motiverades den?⁵ Och vad var det för argument eller omständigheter

som ledde till att straffpåföljdsstrecket ändå avskaffades så pass snabbt efter rösträtsreformerna 1918–21?

De utredningar och debatter som ledde till streckets avskaffande är, som jag ska visa i detta kapitel, intressanta på så sätt att de speglar olika synsätt på brott och straff, och positioner som också i hög grad lever kvar i vår tids diskussioner om effektiv brottsbekämpning.

Vanfrejd samt förlust av ära och medborgerligt förtroende

Men låt oss börja med straffpåföljdsstrecket äldre idéhistoriska och rättshistoriska rötter. Brottsdömda personers förlust av rösträtt hängde nämligen ihop med en särskild påföljdsbestämmelse, som i sin tur utgjorde en moderniserad variant av mycket äldre bestämmelser om "ärans förlust" i samband med vissa brott. Den som förlorat sin ära i enlighet med 1734 års lag fick till exempel inte vittna, avlägga ed eller försvara andra inför domstol.⁶

Under 1700-talet hade en ny, statligt dirigerad och administrerad syn på ära utvecklats och systematiserats i Sverige. Det här var kopplat till etableringen av en officiell rangordning i slutet av 1600-talet, som ett verktyg för disciplinering, reglering och kategorisering i grupper som i sin tur ordnades hierarkiskt. Rangordningen innebar att en persons statliga ämbete blev viktigare än hans börd. Från att ha setts som en krigisk, aristokratisk och utpräglat manlig dygd, som kunde behöva försvaras med våld, började ära i och med detta alltmer betraktas som något som kunde delas ut proportionellt efter förtjänst, till ämbetsmän men även till andra, och symboliseras av exempelvis medaljer av olika valör.⁷

Vid sidan av denna nya, "vertikala", syn på ära levde dock även en del äldre sätt att tala om ära kvar. Det handlade inte minst om ära i den grundläggande betydelsen av något som tillkom, eller karaktäriserade, ärliga personer (i en betydelse som åtminstone delvis skilde sig från den moderna, och hade mer med heder och anseende att göra), och som medförde vissa civila rättigheter och plikter oavsett rang eller annan social ställning och åtminstone relativt oberoende av kön. Genom att utgöra motsatsen till det som föranledde "ärans förlust" blev det också, åtmins-

tone indirekt, ett juridiskt begrepp. Äran i denna äldre mening uppfattades inte som graderad, utan som något man antingen kunde ha eller inte ha. Den uppfattades också som något fundamentalt och närmast ovärderligt, vilket kan förklara den stora mängden av ärekränkningsmål i svenska domstolar under 1600- och 1700-talen såväl som logiken bakom ärelöshetsstraffet.⁸

Att döma någon till ärelöshet, som ett straff på straffet, och därmed peka ut hen som oärlig, var en praxis med rötter ända tillbaka till antikens Rom och det juridiska institutet *infamia*. I Sverige hade något som liknade ärelöshet reglerats i lagar sedan tidig medeltid, då man talade om fredlöshet som straff för kränkt "manhelgd".⁹

I 1734 års lag stadgades att vissa brott skulle leda till ärelöshet för all framtid. Det gällde bland annat så kallade edsöresbrott (brott mot kyrkofrid, rättegångsfrid, hemfrid, kvinnofrid, vägfrid, med mera), förräderi, vissa typer av bedrägeri, förfalskning, ärekränkning och mened. Vissa grövre brott som exempelvis mord eller stöld ansågs sannolikt medföra automatisk ärelöshet.¹⁰

Dessutom kunde även lindrigare brott, som exempelvis fylleri, oljud, snatteri eller lägersmål (det vill säga utomäktenskapligt sexuellt umgänge), leda till nattvardsförbud och en anteckning i kyrkoböckerna om detta. Anteckningen gjorde det omöjligt för personen i fråga att få intyg om "god frejd", och det talades därför om att hen blivit vanfrejdad. Efter som god frejd var ett villkor för exempelvis allmän tjänst och utövande av näring kunde det bli svårt för den vanfrejdade att försörja sig på hederligt sätt. Personer som dömts till ärelöshet blev även vanfrejdade, som ett straff på det straff som redan utgjorde ett straff på straffet.¹¹ Gustav III:s straffrättsreform 1778–79 avskaffade ärelöshetsstraffet för vissa av de brott som det tidigare varit associerat med, med argumentet att det motverkade bättring – ett av flera exempel på kungens försök att utveckla mer "liberala" styrningsteknologier.¹² Redan i samband med införandet av 1734 års lag hade emellertid den pietistiskt influerade juristen Petter Abrahamsson riktat kritik mot de nya ärelöshets- och vanfrejdsbestämmelserna, med argumentet att den som dömdes till att vara "lefandes död" uteslöts från alla möjligheter till bättring.¹³

Bort med vanfrenjsstraffet!

En fängelsepredikants erfarenheter om denna straffarts verkningar.

I sin i dagarna till öfverståthållareambetet ingifna redogörelse för predikverksamheten under förra året i Stockholms stads rannsökningsfängelse framhåller d:r R. Brandel med skarpa de svårigheter för fångarnas upprättande som vanfrenjsstraffet innebär.

För hvarje år — skriver d:r Brandel — synas svårigheterna vid fallna brottslingars återupprättande — och detta gäller särskildt tjuvvarnas klass — växa. I rannsökningsfängelset återser jag, efter att endast ha verkat där under något mer än tre år, redan kända anleten, och det är med oerhörd smärta jag ofta förnimmer att de ej ens själva tro på möjligheten af upprättelse. Hvad bör göras för att åd bättre förhållanden? Jo, först bör den frigifna med kärleksfullt och välsamt öga följas och intet lämnas ojordt som kan rycka honom från förnyad beröring med f. d. kamrater och medbrottslingar. Man bör dessutom ge honom ett ordnadt arbete, helst i jordbruk, som kan väcka hans intresse och som ställer i utsikt ett eget hem. Staten bör sålunda upplåta sin Norrlandsmark åt de frigifna fångarna till brukande.

Någon upprättelse torde dock ej vara möjlig, säger d:r Brandel, förrän alla straffbestämmelser, som lämna ett vanande minne efter strafftidens slut, stryks, såsom t. ex. förlust af medborgerligt förtroende. Må i dess ställe strafftiden i fängelset bli proportionsvis längre. Men när straffet är uttjänt, fordrar den enklaste rättvisa att fången skall känna att samhällets rättskraft är tillfredsställd och att det ej längre förföljer honom genom att göra honom till hvar mans niding och botar med svält döden. Ty sådan är faktiskt stundom följden af "årans förlust", och det är förundransvärdt hvad folk vil ha reda på den frigifnes ställning i detta afseende, afven om "betygen" tala. Den största grynheten i detta fall visa just den frigifnes blifvande eller förutvarande arbetskamrater. Alltså, bort med en dylik straffbestämmelse! Straffets natur är att inge fruktan och skräck, men afven att bana väg till upprättelse.

▲ Förlust av eventuell rösträtt var inte den enda konsekvensen av vanfrenjd och förlust av medborgerligt förtroende. God frejd — som intygades formellt genom ett så kallat frejdbetyg — ställdes ofta upp som krav för exempelvis anställning och näringsverksamhet.

◀ Påföljden "förlust av medborgerligt förtroende", som infördes i och med 1864 års strafflag, kritiserades från flera håll för att vara kontraproduktiv. En av dem som uttalade sig mot påföljden var prästen och rektorn Robert Brandel (1864–1929), som bland annat var verksam som fängelsepredikant. Ur *Dagens Nyheter* 1908.

I och med 1864 års strafflag ersattes straffet årans förlust med en ny straffpåföljd, "förlust av medborgerligt förtroende". Den kopplades explicit till vanfrenjsbegreppet och kom därför att innebära ungefär samma rättighetsinskränkningar som tidigare för dömda brottslingars del — inklusive indragen rätt att rösta i olika offentliga val, som kommunalval, kyrkoval och, efter 1866, val till riksdagens andra kammare. En skillnad

var emellertid att inskränkningarna kunde göras tidsbegränsade.¹⁴ Påföljden, eller bistraffet som man ibland kallade det från sent 1800-tal och framåt, möttes av häftig kritik under decennierna som följde. Många såg påföljden som kontraproduktiv på så sätt att den gjorde det omöjligt för frigivna fångar att försörja sig på hederligt sätt. På så sätt, menade kritikerna, verkade den direkt främjande för återfall i brott, även om en del menade att den kunde fylla sin funktion i fall som påkallade "omtanke om samhällets säkerhet", som riksdagens lagutskott formulerade det i en skrivelse 1896. Kritiken ledde under åren till vissa lagreformer och inskränkningar i hur lagen tillämpades. År 1890 togs formuleringarna om vanfrenjd bort från själva definitionen av påföljden, och 1905 begränsades påföljden till fall där straffet medfört minst sex månaders straffarbete. Det gjorde att många av de stöldbrott som tidigare alltid medfört förlust av medborgerligt förtroende nu undantogs från påföljden.¹⁵ Protester förekom även utanför riksdagspolitiken.¹⁶

Nytt namn, samma streck

Som del av en rad lagreformer 1918–21 avskaffades termen "förlust av medborgerligt förtroende" helt, och ersattes med uttrycket "påföljd enligt 2 kap. 19 § strafflagen". I och med detta avskaffades även vissa av påföljdens verkningar, som näringsförbud, och uttryck som "god frejd" och "vanfrenjd" försvann helt ur lagtexterna. Men rätten att rösta påverkades inte, trots de samtidiga reformer som ledde till allmän och lika rösträtt för flertalet övriga medborgare i Sverige.¹⁷ I valstatistiken ersattes diskvalificeringsgrunden "vanfrenjd" med diskvalificeringsgrunden "å dömd straffpåföljd". Uttrycket är intressant eftersom det faktiskt tydligare än förut underströk att det handlade om just ett straffpåföljdsstreck.¹⁸ I röst-rättslängderna noterades påföljden efter 1918 som "ej rösträtt § 8 d", med syftet att den inte "onödigtvis" skulle komma till allmän kännedom.¹⁹

Med undantag för personer som dömts till straffarbete på livstid skulle den nygamla påföljden "enligt 2 kap. 19 § strafflagen", som förutom förbud mot att rösta i allmänna val innefattade förbud att inneha allmän tjänst, ämbete eller befattning (inklusive politiska uppdrag och en rad

andra förtroendeuppdrag), gälla för minst ett och högst tio år efter frigivning. För livstidsdömda gällde den för all framtid. Den regel som införts 1905, att personer som dömts till lindrigare straff än sex månaders straffarbete inte omfattades av påföljden, kvarstod.²⁰

Huruvida man drabbades av påföljden var också starkt avhängigt av vilken typ av brott man hade begått. Vissa typer av brott ledde alltid till påföljd enligt 2 kap. 19 § strafflagen, om grundstraffet var på minst sex månader. Det gällde bland annat rån, mord, mordbrand, slavhandel, kidnappning av barn och förräderi, men även mened, förfalskning, stöld, bedrägeri och ”annan oredlighet”, samt hjälp med fosterfördrivning. Påföljden var däremot inte föreskriven vid exempelvis våldtäkt, dråp, miss-handel, tjuvfiske, äktenskapsbrott eller ”brott mot offentlig myndighet”.²¹ Inkonsekvensen i detta påtalades ibland.²² Huruvida unga brottslingar, mellan 15 och 18 år, skulle drabbas av påföljden eller ej skulle beslutas av domstol i varje enskilt fall.²³

I och med att den nya påföljden infördes 1919 sjönk andelen dömda som samtidigt dömdes till ”bistrafet” avsevärt, men stannade sedan på en ganska konstant nivå, runt en tredjedel av det totala antal som dömdes till straffarbete varje år.²⁴ Av de 655 personer som dömdes till påföljden 1930 hade 427 i grunden dömts för stöldbrott, 116 för förfalskningsbrott, 35 för oredlighetsbrott, 32 för ämbetsbrott, 13 för konkursförbrytelse, nio för mened, åtta för mordbrand, sex för rån, fem för fosterfördrivning, två för mord och två för andra brott.²⁵

Rösträtt som verktyg för ”moraliskt upprättande”

Trots reformerna fortsatte straffpåföljdsstrecket att väcka kritik. Kritiken kan ses som en effekt av att en mer individualpreventiv och behandlingsinriktad syn på kriminalvård hade växt sig starkare i vissa kretsar i Sverige under början av 1900-talet. Kriminalvårdens främsta uppgift var enligt denna syn att återanpassa brottslingen till ett skötsamt och produktivt liv. Denna hållning gick inte alls ihop med en äldre syn på brott och straff där själva skammen i att dömas som brottsling sågs som en viktig del av straffet.²⁶

De utredningar som kom att behandla frågan under första halvan av 1930-talet kan ses som tydliga återspeglings av detta. Sommaren 1931 tillsattes en utredning inom Justitiedepartementet, med den socialdemokratiska förstakammarledamoten Assar Åkerman (tidigare häradshövding och i början av 1920-talet justitieminister) som ordförande, och Bertil Forsell, föreståndare för Skyddsvärnet i Stockholm, som sekreterare. Uppgiften var att utreda hur det frivilliga skydds- och hjälparbetet med inriktning på frigivna fångar organiserades, och borde organiseras, i Sverige.²⁷

I direktiven underströk den folkpartistiske justitieministern Natanael Gärde att skyddsverksamheten, som dittills främst bedrivits på frivillig basis, var viktig för att förebygga återfall i brottslighet, och att en särskilt nödvändig uppgift var att hjälpa före detta brottslingar tillbaka in i arbetslivet. Att bli frihetsberövad var något som påverkade inte bara den straffade, utan även hans eventuella familj, också efter avtjänat straff. Isoleringen under straffperioden ledde lätt till ”minskad företagsamhet och förvärvsförmåga”, och vid frigivningen hade fången i regel förlorat sitt gamla arbete och hade svårt att hitta ett nytt. Den nöd som hotade på grund av detta gjorde att risken för återfall i brottslighet blev mycket stor. ”Vid sidan av själva fångbehandlingen”, konstaterades det, ”framstår således den frigivnes förhjälpande till arbete såsom kanske det verksamaste medlet för den brottsliges återförande till en samhällsnyttig medborgare.”²⁸

Arbetet i utredningen fortsatte på denna linje. Men utredarna tog sig också friheten att lägga till ett extra kapitel i sitt betänkande, där de rekommenderade att ytterligare en utredning skulle tillsättas, med uppgiften att utreda ”vissa straffrättsliga frågor”. Motiveringen var att den grundliga reform av svensk strafflagstiftning som var i görningen förmodligen skulle ta många år att slutföra, och att det fanns vissa saker som inte kunde vänta om syftet att återanpassa tidigare brottslingar till ett produktivt liv skulle kunna bli verklighet. En av punkterna var ””påföljdernas” avskaffande”. Utredarna inledde sin argumentation med att påpeka det paradoxala i att staten samtidigt som den erkänt vikten av att mildra de negativa bieffekterna av ett straff, i praktiken hade infört bestämmelser som bara försvårade för den dömda.²⁹ En sådan, konstaterade man, var

▲ I början av 1930-talet släppte den svensk-amerikanske rånaren Victor Nelson en bok om sina egna, mångåriga erfarenheter av fängelser i delstaterna New York och Massachusetts. Nelson hävdade att dessa fångvårdsanstalter, om än ytterst "moderna" och humana i jämförelse med fångvården i sydstaterna, motverkade sitt syfte genom att skapa snarare än bota brottslingar. *Prison Days and Nights* blev en bästsäljare i USA och uppmärksammades även i Sverige.

påföljden enligt 2 kap. 19 § strafflagen, som förvisso modifierats så att den på papperet bara omfattade politisk och kommunal rösträtt och tillträde till allmän befattning. Men i praktiken fick den mycket mer långtgående följder, eftersom den skamfunktion som varit ett uttalat syfte med påföljden i dess tidigare varianter fortfarande fanns kvar. Utredningen var ytterst skeptisk till tanken, som man menade låg bakom nuvarande lag-

stiftning, om att vissa brott skulle utesluta individer från fullvärdigt medborgarskap:

Men är väl denna motivering i själva verket något annat än en gengångare av forna tiders åskådning att den brottslige borde till straff för honom och till andras skydd lämpligen för framtiden brännmärkas? Vilket skydd är det som ådömande av påföljden skall skänka samhällets övriga medborgare? Skydd för "diskvalificerade" medborgares deltagande i valen? Knappast. Eller är det fråga om skydd för andras känslor, så att de skola slippa se vissa medborgerliga funktioner utövas av "mindervärdiga"? I sådant fall må det vara nog att erinra om att det åsyftade målet icke står i någon rimlig proportion till de värden som offras för dess uppnående.³⁰

Betänkandet släpptes i början av 1933 och senare samma år lades också en motion fram i andra kammaren, med liknande argument. Påföljden, menade den kommunistiske riksdagsmannen Nils Flyg och hans medmotionärer, var en kvarleva från svunna tider som stred mot principen att den som avtjänat sitt straff också sonat för det. Att komma ut i den vanliga världen efter avtjänat straff var svårt nog ändå, utan bittra tilläggsstraff.³¹ I reaktionerna på förslagen kunde man se en ganska tydlig splittring utifrån politisk hemvist.

Första lagutskottet biföll motionen, med hänvisning till argumentationen i betänkandet om skyddsverksamhet, som man citerade utförligt och anslöt sig till. Föga förvånande kanske, eftersom den ledamot som undertecknade lagutskottets utlåtande var just utredaren Assar Åkerman. Det fanns dock även en betydande borgerlig minoritet inom utskottet som reserverade sig mot beslutet, med argumentet att det fortfarande måste anses rimligt att vissa brott diskvalificerade brottslingen från "vissa medborgerliga funktioner eller rättigheter, vare sig för alltid eller för viss tid". Att helt ta bort påföljden skulle därför vara olämpligt och "understundom t.o.m. kunna verka stötande för rättskänslan".³² I riksdagen bifölls utskottets rekommendationer i andra kammaren utan votering, medan första

► Uppsala fängelse, juni 1945.

kammaren röstade emot med siffrorna 67 mot 46, främst för att man menade att en utredningsprocess redan var igång.³³

När den reformivrige Karl Schlyter tillträdde posten som justitieminister i Per Albin Hanssons första socialdemokratiska regering 1932 var en av hans första åtgärder att tillsätta en utredning om partiella strafflagsreformer, i väntan på en genomgripande reform. År 1935 fick utredaren, Ragnar Bergendal, professor i straffrätt i Lund, också i särskilt uppdrag att tillsammans med hovrättsassessorn Thomas Munck af Rosenschöld undersöka om påföljden enligt 2 kap. 19 § kunde tas bort ur strafflagen.³⁴

De sakkunniga var kritiska till att det i 1918 års reform inte gjorts någon ändring i specifikationen av vilka brott som skulle medföra påföljd enligt 2 kap. 19 §. Specifikationen var, som utredarna påpekade, både schablonmässig och inkonsekvent, men kanske kunde den uteblivna reformen förklaras av att en översyn kunnat leda till att *fler* hade kommit att omfattas av påföljden, något som även tidigare utredare hade velat undvika. De sakkunniga var också starkt kritiska till att påföljden fortfarande markerades i röstlängderna, om än på ett mer kryptiskt formulerat sätt än tidigare, och på så sätt ”brännmärkte” den straffade även sedan hen släpptes ut i friheten. Saken förvärrades av att röstlängderna var offentliga och ofta spreds i vida kretsar.³⁵

Att hindra tidigare dömda brottslingar från att rösta innebar på så sätt, som utredarna såg det, att man åtminstone i allmänhetens ögon pekade ut dem som icke-goda medborgare, i linje med gamla typer av skamstraff, och den misstro som skapades genom detta betraktades explicit som ett hinder i processen mot självförsörjning, ”moraliskt upprättande” och fullvärdigt medborgarskap.³⁶ Utredarna pekade på att ”vår tids kriminalpolitik” aktivt arbetade med att försöka hjälpa tidigare brottslingar med anställning, och då företrädesvis på landsbygden eller i en mindre ort, långt från stadens frestelser. Extra viktigt var då att inte underlätta negativ ryktesspridning, då detta var en farsot som lättare spreds i små samhällen.³⁷ Med andra ord utvecklade utredarna här en väldigt tydlig integrationstanke. Den påminner om resonemangen kring invandrades rösträtt, som Martin Ericsson behandlar i kapitel 7, och även om vissa argument för att ge människor med kognitiva funktionsnedsättningar

rösträtt, som framfördes på 1980-talet och som jag själv skriver om i kapitel 5.

I sitt lagförslag förordade utredningen att rösträtt skulle tillkomma varje man och kvinna som var svensk ”undersåte” och 23 år fyllda, med undantag för människor som stod under förmynderskap, var försatta i konkurs, eller varaktigt omhändertagna av fattigvården. Den stora skillnaden mot tidigare var alltså att rösträtten skulle vara oberoende av om man var straffad eller ej.³⁸ Att dömda brottslingar som kollektivt skulle ”utöva sin rösträtt på ett ur samhällets synpunkt icke önskvärt sätt” (vad det nu innebar) sågs som osannolikt. Det handlade dessutom, som utredarna påpekade, om ett ganska försumbart antal människor, som dessutom torde röstskolka i högre grad än andra väljarkategorier. Den eventuella risken att brottslingar skulle rösta ”fel” ansågs också minimeras genom det faktum att många före detta brottslingar inte *kunde* rösta på grund av att de var satta i konkurs eller levde ett kringflackande liv.³⁹

Att det kunde vara ett värde i sig att ge brottslingar möjlighet att delta i det politiska livet var inget som diskuterades. Argumentationen handlade framförallt om att väga vikten av integration mot risken för skada för samhället, som bedömdes som försumbar. Detta slags avvägning kan också ses i propäer om att ge rösträtt åt (vissa eller alla) omyndigförklarade, från Carl Lindhagen och framåt, även om, vilket jag diskuterar i kapitel 5, rättighetsaspekten med tiden kom att bli mer framträdande där.

Andra potentiella argument mot att avskaffa påföljden avvisades också. Utredarna ponerade att ett syfte med åtgärden kunde vara att åsamka brottslingen lidande, det vill säga som ett straff i mer klassisk mening, ett annat att den skulle fungera som en skyddsåtgärd. Antingen genom att varna andra medborgare för brottslingen, eller genom att skydda samhällsfunktionerna mot människor som kunde ha en ”antisocial vilja”. Ett tredje syfte kunde tänkas ligga i att ta hänsyn till ”samhällsmoralen” oavsett om påföljdens bruk fick några faktiska konsekvenser för samhället eller ej. Straffargumentet diskvalificerades direkt som utdaterat och irrelevant även i relation till rådande lagstiftning. Varningsfunktionen ansågs försumbar. Här argumenterade utredningen lite mot sig själv genom att framhäva hur brottslingar efter 1918 års reformer *inte* längre pekades ut

så tydligt i exempelvis vallängderna. Att ett avskaffande av påföljden skulle kunna leda till samhällsskada, till exempel genom att före detta brottslingar anställdes på samhällsviktiga positioner, ansågs osannolikt eftersom statliga ämbeten och tjänster måste tillsättas på meritbasis, och att även ”demeriterande” faktorer som fängelsestraff då måste tas med i bedömningen. Möjligheten att avsätta dömda personer från viktiga poster, något som utredarna fortfarande såg som viktigt, kunde lagregleras på andra och bättre sätt än genom påföljden. Samhällsmoralargumentet, som var dygdeetiskt snarare än konsekvensetiskt, beskrevs som i grunden sunt och värdefullt, men det fick inte drivas ”in absurdum”, och måste ställas mot det verkliga samhällsintresset. Att motivera förlust av rösträtt med hänsyn till samhällsmoralen var enligt utredarna ett exempel på en absurd tillämpning av samhällsmoralargumentet i en tid då rösträtten inte längre var ett privilegium för en liten minoritet.⁴⁰

Lagförslaget skickades ut på remiss till ett antal myndigheter och organisationer. Majoriteten av dem biföll förslaget, med eller utan kommentarer, och flera hänvisade också till bifall från underlydande myndigheter som de i sin tur låtit kommentera förslaget.⁴¹ Några instanser hade invändningar mot delar av förslaget, och två avstyrkte det helt. Men den enda instans som hade allvarliga invändningar mot just avskaffandet av rösträttsbegränsningen var länsstyrelsen i Stockholms län, som hänvisade till att förslaget bröt mot ”den allmänna rättskänslan”.⁴² Efter en genomgång av remissvaren konstaterade justitieministern i den proposition han lade fram för riksdagen 1936 att han i princip anslöt sig till de sakkunnigas förslag, och att tiden nu var ”mogen för att låta den sista kvarleva av det gamla ärelöshetsstraffet, som påföljderna utgöra, försvinna ur lagen”.⁴³ Schlyters proposition, som baserades på utredarnas lagförslag med några smärre förändringar, accepterades utan diskussion i både första och andra kammaren.⁴⁴ Den första januari 1937 började lagändringarna gälla.⁴⁵

Praktiska hinder

Det formella straffpåföljdsstrecket försvann alltså utan någon häftig slutstrid. De argument som mobiliserades för dess avskaffande – och som

fokuserade på återanpassning av brottslingen till ett produktivt liv, för samhällets bästa – landade uppenbarligen väl i tiden. I vilken mån dömda brottslingar i och med den nya lagstiftningen verkligen gavs *praktisk* möjlighet att rösta är dock en annan fråga.

För frisläppta brottslingar blev skillnaden tveklöst radikal, eftersom den gamla påföljden gällt även ett till tio år *efter* avtjänat fängelsestraff. För brottslingar som fortfarande satt frihetsberövade var det en annan sak. Rösträttsbegränsningar kan principiellt delas upp i formella och praktiska sådana, och de praktiska hindren för fångar fortlevde i hög grad även efter det att påföljdsstrecket avskaffats. Att rösta i allmänna val krävde nämligen till att börja med att man som medborgare var mantalsskriven på en fast adress *och* kunde rösta i en geografiskt närbelägen vallokal. Det gjorde det svårt eller omöjligt att rösta för medborgare som var icke-bofasta eller hade svårt att ta sig till närmsta vallokal. Det kunde, vilket Julia Nordblad diskuterar i kapitel 8, gälla renskötande samer och andra med nomadiserande levnadssätt, men även människor som var institutionaliserade på olika sätt. Genom möjligheten att rösta i en annan vallokal än den man var skriven i närheten av, något som möjliggjordes 1937, och den något senare introducerade möjligheten att poströsta lindrades detta slags hinder. Poströstningen infördes först vid 1942 års kommunalval, då personer som av ”särskilda skäl” förhindrades att rösta i sin egen vallokal gavs möjlighet att rösta på postkontor. Från och med 1944 erbjöds denna möjlighet även vid val till andra kammaren.⁴⁶ Alla medborgare gavs dock inte, som Nordblad påpekar, samma möjligheter genom detta.

År 1948 blev det också möjligt att inrätta temporära postanstalter på vissa sjukhus (utredningen som förberedde lagen specificerade det som ”större sjukvårdsanstalter”) så att intagna patienter kunde rösta.⁴⁷ Däremot inrättades inte motsvarande postkontor på fängelserna. En anledning som framfördes i den statliga utredning som föreslog tillfälliga postkontor på sjukhus var att utgående post från fångar, till skillnad från sjukhuspatienters post, genomgick en censurinstans vilket gjorde det omöjligt att upprätthålla valhemligheten.⁴⁸ Ett kryphål kunde finnas för gifta fångar, som kunde rösta via sin fru eller make, eller fångar som tilläts permissioner. Enligt en undersökning som gjorts av Sveriges socialdemokratiska

◄ En rörelsehindrad äldre kvinna får, på bilden till vänster, hjälp ut ur vallokalen på Sofia skola i Stockholm 1936 – en illustration av de länge väldigt hårda kraven på att inställa sig vid själva valurnan på valdagen. ▲ Detta slags krav gjorde att frihetsberövade brottslingar i hög grad hindrades från att rösta även efter 1937. Bilden ovan visar rastgården på Linköpings läns cellfängelse.

ungdomsförbund, och som refererades i 1955 års valutrednings slutbetänkande 1963, var ungefär hälften av fångarna gifta. För övriga hängde den praktiska möjligheten att rösta helt på om man kunde beviljas permission. Fångvårdsstyrelsen uppskattade den totala andelen fångar som kunde rösta till 50 procent. I valutredningens betänkande föreslogs med ”viss tvekan” att tillfälliga postkontor skulle inrättas också på fängelser i samband med val (dock inte på anstalter där ”klientelet” påminde om sinnessjukhusens, inte heller på anstalter med färre än 25 platser).⁴⁹ Det kom emellertid, som Roddy Nilsson påpekat, att dröja ända till 1972 innan möjligheten att inrätta tillfälliga postkontor på fångvårdsanstalter blev verklighet. Den stadgades då i en regeringsförordning i anslutning till den nya vallagen.⁵⁰

Så sent som år 2000 påpekades i en statlig utredning att häktade och anhållna personer kunde sakna praktiska möjligheter att rösta eftersom poströstning på häkten inte var en självklarhet. En häktad kunde visserligen medges kort permission av ”synnerliga skäl”, till exempel för att besöka en sjuk närstående eller delta i en närståendes begravning. Men deltagande i allmänna val sågs inte självklart som ett synnerligt skäl. Till skillnad från sjuka, funktionshindrade och gamla väljare hade häktade inte heller möjlighet att rösta genom bud.⁵¹ Detta ändrades först i och med den nya vallagen 2005, då möjligheterna till budröstning utökades.⁵²

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Annika Berg, ”Att straffas ut från vallokalen. Om straffpåföljd som rösträttshinder”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

1. The Electoral Commission, UK Parliament, ”Who is Eligible to Vote”, hämtad 29/4 2021 på <https://www.electoralcommission.org.uk/i-am-a/voter/types-elections/uk-parliament>; National Conference of State Legislatures, ”Felon Voting Rights”, hämtad 29/4 2021 på <https://www.ncsl.org/research/elections-and-campaigns/felon-voting-rights.aspx>; André Blais, Louis Massicotte & Antoine Yoshinaka, ”Deciding Who Has the Right to Vote. A Comparative Analysis of Election Laws”, *Electoral Studies* vol. 20 (2001),

nr 1, s. 44–50, 57–58; Ali Rickart, ”Disenfranchisement. A Comparative Look at the Right of the Prisoner to Vote”, publicerad 6/2 2015 på bloggen Ius Gentium, hämtad 29/4 2021 på <https://ubaltcidfellows.wordpress.com/2015/02/06/disenfranchisement-a-comparative-look-at-the-right-of-the-prisoner-to-vote/>; Reuven Ziegler, ”Legal Outlier, Again? US Felon Suffrage Policies. Comparative and International Human Rights Perspectives”, *Boston University International Law Journal* vol. 29 (2011), nr 2; Anette Zimmermann, ”Criminal Disenfranchisement and the Concept of Political Wrongdoing”, *Philosophy & Public Affairs* vol. 47 (2019), nr 4, s. 378–379.

2. En hel del forskning finns kring straffpåföljd som skäl för förlorad rösträtt i USA. Se bl.a. Katherine Irene Pettus, *Felony Disenfranchisement in America. Historical Origins, Institutional Racism, and Modern Consequences* (New York: LFB Scholarly Publishing LLC, 2005); Jeff Manza & Christopher Uggen, *Locked Out. Felon Disenfranchisement and American Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Alexander Keyssar, *The Right to Vote. The Contested History of Democracy in the United States* (New York: Basic Books, 2000), s. 302–308. Se även t.ex. Martin Gelin, ”I Georgia kämpar väljarna för att kunna rösta”, *Dagens Nyheter* 3/11 2018; Sam Levine, ”’You Basically Are Nothing’. The Americans Shut Out of the Iowa Caucuses”, *The Guardian* 3/2 2020.

3. SFS 1936:244, Lag om ändring i vissa delar av strafflagen; SFS 1937:201, Kungörelse angående beslutade ändringar i rikets grundlagar.

4. Roddy Nilsson, ”Det inskränkta medborgarskapet. Fångar, rösträtt och makt”, i *Den ifrågasatte medborgaren. Om utsatta gruppers relation till välfärdssystemen*, red. Torbjörn Hjort, Philip Lalander & Roddy Nilsson (Växjö: MiV Linnéuniversitetet, 2010).

5. För diskussioner om filosofiska argument för eller mot rösträttsbegränsningar för straffade, se Ludvig Beckman, *The Frontiers of Democracy. The Right to Vote and its Limits* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), s. 120–145; Ziegler 2011, s. 203–210; Blais et al. 2001, s. 57–58; Zdravko Planinc, ”Should Imprisoned Criminals Have a Constitutional Right to Vote?”, *Canadian Journal of Law and Society* vol. 2 (1987).

6. SOU 1935:60. Promemoria angående avskaffande av påföljd enligt 2 kap. 19 § strafflagen jämte vissa andra straffpåföljder, s. 23; Göran Inger, *Vanföjd. Från infamia till förlust av medborgerligt förtroende* (Uppsala: Inger, 2001), s. 160–167.

7. Jonas Liliequist, ”From Honour to Virtue. The Shifting Social Logics of Masculinity and Honour in Early Modern Sweden”, i *Honour, Violence and Emotions in History*, red. Carolyn Strange, Robert Cribb & Christopher E. Forth (London: Bloomsbury, 2014); Jonas Liliequist, ”’Du ljög som en tjuv och skälm’. Okvädande inför rätta i 1600- och 1700-talens södra och mellersta Norrland”, *Oknytt* vol. 41 (2020), nr 1–2, s. 8–9; Christopher Collstedt, *Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede* (Lund: Sekel, 2007). Se även Sven Delblanc, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (Stockholm: Bonniers 1965); Martin Tunefalk, *Äreminnen. Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900* (Lund: Nordic Academic Press, 2015).

8. Liliequist 2020. Se även *Riksdagsstrycket*, Första lagutskottets utlåtande 1933:25, s. 1.

9. Inger 2001, kap. 1–2.

10. *Riksdagstrycket*, Första lagutskottets utlåtande 1933:25, s. 1; SOU 1935:60, s. 23; Inger 2001, s. 160–167.
11. SOU 1935:60, s. 23–24; Inger 2001, s. 167–168.
12. Inger 2001, s. 170. Jfr Sara Ekströms vid denna boks publicering pågående avhandlingsprojekt i idéhistoria vid Stockholms universitet.
13. Inger 2001, s. 161.
14. Inger 2001, s. 190–199, särskilt s. 196; *Utredning och förslag om borttagande ur lagstiftningen av straffpåföljden förlust av medborgerligt förtroende* (Stockholm: Nordiska bokhandeln, 1915), s. 117–118; jfr SFS 1864 Strafflag, 2 kap. 19 §. Påföljdens exakta konsekvenser specificerades i speciallagar före 1918. År 1890 stadgades att påföljden alltid skulle vara tidsbegränsad, förutom vid mened, eller i samband med dödsstraff eller livstids straffarbete. SOU 1935:60, s. 24–27.
15. *Riksdagstrycket*, Första lagutskottets utlåtande 1933:25, s. 1–2; SOU 1936:50, s. 24–26; Inger 2001, s. 200–265; Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005), s. 91–95.
16. Se t.ex. ”Bort med vanfrensstaffet!”, *Dagens Nyheter* 4/4 1908.
17. SOU 1935:60, s. 26–29. I och med att vanfrensstämpeln togs bort gavs myndigheter, som kompensation, större frihet att begära utdrag ut straffregistret. Se ändring i 2 kap. 19 § strafflagen genom lag den 3 juni 1921 (SFS 1921:288, Lag om ändring i vissa delar av strafflagen), införd i samband med avskaffandet av dödsstraffet. Jfr även *Utredning och förslag om borttagande ur lagstiftningen av straffpåföljden förlust av medborgerligt förtroende*; Inger 2001, s. 265–266.
18. SCB, *Riksdagsmannavalen åren 1915–1917*, s. 24, 34; *Riksdagsmannavalen åren 1918–1920*, s. 25, 34.
19. *Riksdagstrycket*, Första lagutskottets utlåtande 1933:25, s. 5.
20. SOU 1935:60, s. 25, 27–28.
21. *Riksdagstrycket*, Första lagutskottets utlåtande 1933:25, s. 3–4; SOU 1935:60, s. 25, 27–28.
22. Inger 2001, s. 259–260.
23. SOU 1935:60, s. 27.
24. Inger 2001, s. 278–282.
25. *Riksdagstrycket*, Första lagutskottets utlåtande 1933:25, s. 5.
26. Jfr Roger Qvarsell, *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom* (Stockholm: Carlssons, 1993), s. 305–310, 330–333; Roddy Nilsson, *Växjöfängelsets historia 1848–1995. Institutionen, människorna och brotten under hundrafemtio år* (Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen, 1996), s. 99–102.
27. SOU 1933:11. *Betänkande med förslag till organisation av det frivilliga skydds- och hjälparbetet beträffande frigivna fångar*. För en lista över övriga ledamöter, se s. 5.
28. SOU 1933:11, s. 6.
29. Ibid., s. 117.
30. Ibid., s. 118–119.
31. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1933:356.

32. *Riksdagstrycket*, Första lagutskottets utlåtande 1933:25. Se även Inger 2001, s. 268.
33. Inger 2001, s. 268.
34. Inger 2001, s. 269; *Riksdagstrycket*, Proposition 1936:190, s. 12.
35. SOU 1935:60, s. 43–44.
36. Ibid., s. 34–37, 43–49; SOU 1933:11, s. 117–119.
37. SOU 1935:60, s. 44.
38. Se förslag till ändrad lydelse av § 16 i riksdagsordningen i SOU 1935:60, s. 17.
39. SOU 1935:60, s. 45–46.
40. Ibid., s. 44–49, 64.
41. Förslaget bifölls av Fångvårdsstyrelsen, Överståthållarämbetet, länsstyrelsen i Östergötlands län, Statskontoret, Järnvägsstyrelsen, cheferna för Generalstaben och Marinstaben, styrelsen för Centralföreningen till stöd för frigivna, styrelsen för Svenska Skyddsförbundet, samt styrelsen för Sveriges Advokatsamfund. *Riksdagstrycket*, Proposition 1936:190, s. 16–18.
42. Kritiska yttranden kom från länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, Landsfogden i Göteborgs och Bohus län, chefen för flygvapnet, länsstyrelsen i Malmöhus län och Landsfogden i Stockholms län; helt avstyrkande från länsstyrelsen i Stockholms län och Generalpoststyrelsen. Se *Riksdagstrycket*, Proposition 1936:190, s. 18–20.
43. *Riksdagstrycket*, Proposition 1936:190, s. 19–20, 26.
44. Inger 2001, s. 273–274; *Riksdagstrycket*, Proposition 1936:190, s. 28–32. Se även Proposition 1936:191.
45. SFS 1936:244; SFS 1937:201.
46. SOU 1961:20. *Vissa frågor rörande allmänna val*, s. 28–34; Martin Brothén, ”Poströstningens historia i Sverige”, i *Svenska poströstare*, red. Martin Brothén (Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 2003); Nilsson 2010, s. 118.
47. SOU 1961:20, s. 3; SOU 1945:64. *Betänkande angående underlättande av deltagandet i allmänna val*, s. 53. 1944 års vallagssakkunniga hade dock framfört en lång rad argument mot att patienter skulle få rösta annat än i undantagsfall, se SOU 1945:64, s. 34–45.
48. Nilsson 2010, s. 118; SOU 1945:64, s. 41.
49. SOU 1963:54. *Några valfrågor. Slutbetänkande avgivet av 1955 års valutredning*, s. 39–40, 43–44.
50. För mer detaljer kring turerna i denna fråga, se Nilsson 2010, s. 119–120.
51. SOU 2000:125. *Teknik och administration i valförfarandet*, s. 169–170.
52. SFS 2005:837, Vallag, § 4.

4. Ekonomi och rösträtt

Skatteskulder, konkurs och fattigvård som rösträttshinder

FIA SUNDEVALL

Debatten blev långdragen när riksdagen den 26 januari 1921 samlades för att slutligen klubba igenom den grundlagsändring som idag främst är känd för att ha gett kvinnor rätt att rösta. Men till skillnad från vad man kanske skulle kunna tro i efterhand var det inte kvinnornas rösträtt som stod i centrum för kamrarnas åsiktsutbyten denna dag. ”Vår rösträtt stod utanför – eller bör man säga över – debatten” rapporterade tidskriften *Hertha* från förhandlingarna.¹ Diskussionerna kretsade istället kring det rösträttshinder som kallades utskyldsstrecket, eller skatteskuldsstrecket som det hädanefter kommer att benämnas. Närmare bestämt handlade det om ifall personer med skatteskulder (utskylder) skulle få rätt att rösta i andrakammarvalen, eller även fortsättningsvis diskvalificeras.²

Grundlagsändringen antogs till slut och därmed avskaffades skatteskuldsstrecket. Dock enbart för rösträtten till andra kammaren. Obetalda skatter fortsatte att utgöra ett formellt hinder för kommunal rösträtt, och därmed också indirekt till första kammaren, i ytterligare 24 år. Under denna period lades flera motioner om att återinföra strecket i andrakammarvalen samt skärpa det i den kommunala rösträtten.³

Konflikterna kring skatteskuldsstrecket visar att rösträttsstriden inte var avslutad 1921. Det skulle dessutom dröja till 1945 innan personer som var försatta i konkurs eller omhändertagna av fattigvården för varaktig försörjning fick rösta i kommunal- och andrakammarval.⁴

Hur motiverades dessa ekonomiska rösträttshinders existens, hur tillämpades de och varför avskaffades de till slut? Genom att utforska dessa

frågor syftar detta kapitel till att belysa ekonomiska aspekter av det politiska medborgarskapet efter införandet av den så kallade allmänna rösträtten. Studien uppehåller sig huvudsakligen vid perioden 1921–1945, det vill säga från och med den stora rösträttsreformens genomförande och fram till de ekonomiska rösträttsstreckens avskaffande. Undersökningsperioden sammanfaller därmed med en socialt, ekonomiskt och politiskt turbulent tid i svensk historia, som bland annat präglades av två djupa lågkonjunkturer med massarbetslöshet, ett världskrig med nationen i militärt beredskapsläge, och flera regeringskriser. Samtidigt togs de första stegen i bygget av den svenska välfärdsstaten, med omfattande sociala och ekonomiska reformer.⁵ Som framgår av kapitlet fick samhällsförändringar av detta slag betydelse för hur de ekonomiska rösträttshindren praktiserades, försvarades och utmanades.

Genom att främst undersöka tiden efter 1921 kompletterar studien tidigare forskning om Sveriges ekonomiska rösträttshinder, som så gott som uteslutande koncentrerats till tidigare perioder.⁶ Undantaget (utöver en av mina egna tidigare studier, som detta kapitel är en vidareutveckling av) är en text av historikern Åsa Karlsson Sjögren, där hon utifrån ett genusperspektiv på den svenska demokratiseringsprocessen driver tesen att självförsörjning och skattebetalningar utgjorde en nyckel till politiska rättigheter, och att detta fick vissa könspolitiska implikationer också efter 1921 års reform.⁷ Inte minst hennes empiriska studier av utvecklingen före 1921 samt analyser av hur det så kallade fattigvårds- respektive skuldstrecket slog mot kvinnor respektive män har varit användbara för min studie.

Härnäst ges en bakgrund till de ekonomiska rösträttshindren, följd av en gruppering av de kriterier som låg till grund för riksdagens motivering av begränsningarna. Därefter studeras de ekonomiska rösträttshindrens tillämpning och utveckling efter 1921, var för sig samt i relation till var-

- Övre bilden: Det tidiga 1900-talets Sverige var långt ifrån en välfärdsstat. Många människor levde under ekonomiskt mycket osäkra villkor och med dålig boendestandard. Kvinna och barn framför sin backstuga i Enskede 1906.
- Nedre bilden: De ekonomiska villkoren för äldre var också mycket osäkra, och många hänvisades till den kommunala fattigvårdens institutioner. Älderdoms-hem på landsbygden i Södermanland 1917.

andra, fram till och med avskaffandet. Källmaterialet utgörs framförallt av riksdagstrycket samt otryckt arkivmaterial från bland annat riksdagens konstitutionsutskott, KU, och Stockholms fattigvårdsnämnd.

Pengar och rösträtt före 1921

Som bland andra Karlsson Sjögren visat har sammankopplingen mellan rösträtt och privatekonomiska förhållanden en lång historia. Såväl inom som utanför Sveriges gränser utgjorde lönenivåer, skattebetalningar, förmögenhet eller egendomsvärden (tillsammans med kön, ålder, mantalsskrivning och nationellt medborgarskap) grundläggande kriterier för bedömningen av vem som skulle ha rösträtt och vem som inte skulle ha det.⁸ Flera länder, däribland samtliga nordiska, tillämpade därtill olika former av ekonomiska diskvalificeringsgrunder, kopplade till exempelvis mottagandet av försörjningsstöd från kommunen.⁹ I Sverige var dessa så kallade ekonomiska rösträttsstreck tre till antalet: skatteskuldsstrecket, konkursstrecket och fattigvårdsstrecket.

Det var just dessa ekonomiska rösträttsstreck som ledde till att mer än var femte man ströks från röstlängderna i andrakammarvalen under 1910-talet, trots att rösträttskravet om en viss inkomstnivå eller fastighetsvärde hade avskaffats med 1909 års rösträttsreform. Skatteskuldsstrecket och fattigvårdsstrecket föranledde flest diskvalifikationer. Tillsammans stod de för två tredjedelar av väljarkårens decimering.¹⁰

Skatteskulds- och fattigvårdsstrecken hörde, liksom konkursstrecket, till den grupp av rösträttsbegränsningar som under tidigt 1900-tal ofta kallades för ordentlighetsstreck eller skötsamhetsstreck. Som begreppen indikerar vilade strecken på en grundläggande idé om att endast personer som skötte sig och sina samhällsplikter skulle få ta del av samhällets politiska rättigheter.¹¹ Att försörja sig själv, förvalta sina affärer väl samt betala sina lån och skatter i tid, var exempel på sådana pliktuppfyllelser av

◀ Fattigvården hade sedan 1600-talet varit ett lokalt ansvar för församlingar och kommuner. Fattigbössan vid Undersviks kyrka i Hälsingland 1922.

ekonomisk karaktär. I fråga om skatteskuldsstrecket var skötsamhetsresonemanget därtill nära sammankopplat med kontributivistiska argument om att det var genom att *bidra* till samhället ekonomiskt, i detta fall genom skatteinbetalningar, som en person kvalificerade sig till politiskt inflytande.¹²

Utgångspunkten att politiska rättigheter var något man skulle göra sig förtjänt av utgjorde alltså en kärnpunkt i 1800-talets och det tidiga 1900-talets politiska argumentation för ekonomiska rösträttsbegränsningar. Men under 1910-talet höjdes allt fler röster för att göra tydlig åtskillnad mellan å ena sidan personer som hamnat i ekonomisk utsatthet på grund av sjukdom, arbetslöshet eller ålderdom, och å andra sidan de som ansågs ha självförvållat situationen genom oaktsamhet, försumlighet eller arbetsovilja. Enbart de senare, de som betraktades som verkligt oskötsamma, borde förlora rösträtten, ansåg liberala och socialdemokratiska riksdagsledamöter.¹³

Denna uppfattning delades av den statliga kommitté som tillsattes på 1910-talet för att utreda skatteskulds- och fattigvårdshindren i rösträtten till andra kammaren. Men något förslag i denna riktning presenterades inte. Enligt kommittén var det nämligen alltför svårt att göra den efterfrågade åtskillnaden på ett tillfredsställande sätt. Istället föreslogs att skatteskuldsstrecket skulle avskaffas och att fattigvårdsstrecket skulle justeras till att enbart omfatta personer som stod i direkt beroendeförhållande till fattigvårdsmyndigheterna.¹⁴ Kommitténs huvudförslag införlivades sedan i den breda partiuppgörelse som låg till grund för 1921 års rösträttsreform.

Informella kriterier för kvalificering till rösträtten

Ovan framträder en flora av argument som användes i relation till de ekonomiska rösträttsstrecken under decennierna närmast före rösträttsreformerna 1918–21. Argumenten åskådliggör i sin tur en rad mer eller mindre uttalade informella kriterier som en person ansågs behöva uppfylla för att kvalificera sig till rösträtten, alternativt bryta mot för att diskvalificeras. Nedan har jag sammanfattat kriterierna i fyra kategorier.

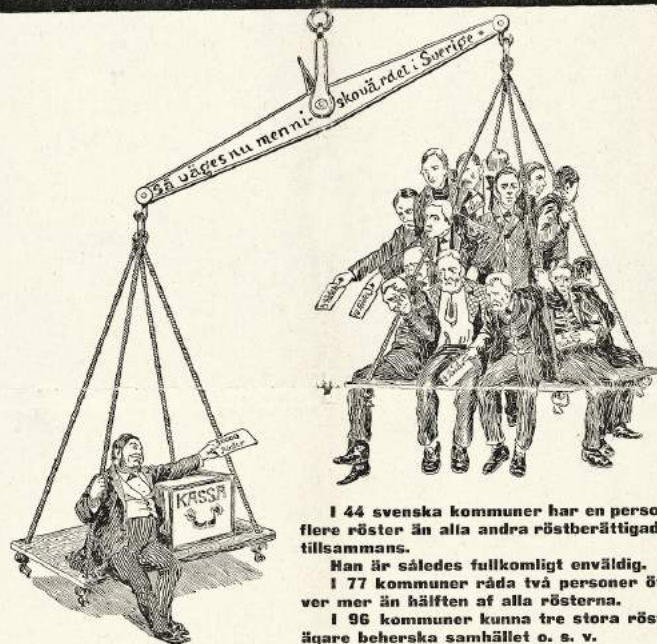
I den första kategorin finns *skötsamhetskriteriet*, vilket anfördes som argument för samtliga av de tre ekonomiska rösträttshindren, liksom för värnpliktsstrecket, straffpåföljdsstrecket och i någon mån förmynderskapsstrecket. Skötsamhetskriteriet var i sin tur nära sammankopplat med *kontributionskriteriet*, vars kärna bestod av uppfattningen att endast den som bidrog till samhället, till exempel ekonomiskt genom skatteinbetalningar, kvalificerade sig till att ta del av dess politiska rättigheter. Denna utgångspunkt motiverade rösträttens koppling till taxerad inkomst och fastighetsvärde under sent 1800- och tidigt 1900-tal, och var ytterst explicit i fråga om skatteskuldsstrecket.¹⁵

Såväl skötsamhets- som kontributionskriteriet går i sin tur in i *självförsörjningskriteriet*. Självförsörjning som premis för politiska rättigheter har betonats i såväl svensk som internationell forskning om rösträtten och tycks ha haft en särskilt stark ställning i svensk rösträttspolitik under 1700- och 1800-talen. Självförsörjningskriteriet låg även implicit till grund för det tidiga 1900-talets återkommande skötsamhets- och kontributionsargument, genom betoningen på vikten av att vara en ekonomiskt bidragande och skötsam samhällsmedborgare, i motsats till att, som det uttrycktes, ligga samhället ekonomiskt till last.¹⁶

Avslutningsvis: *självständighetskriteriet*, vilket återkommande formulerades i termer av att kunna råda över sig själv och sin egendom, för att därigenom kunna fatta självständiga politiska beslut. Konsekvensen var att den som stod under förmynderskap, eller som på andra sätt ansågs befinna sig i en formell beroendeställning, uteslöts från rösträtten.¹⁷ Som jag kommer att visa motiverades även konkursstrecket och fattigvårdsstrecket utifrån detta kriterium efter 1921.

Medan klassdimensionen i flera av dessa kriterier är uppenbar, bör det påminnas om att de också var starkt könade. Möjligheterna för kvinnor, särskilt gifta kvinnor, att försörja sig själva samt bidra ekonomiskt till samhället genom skattebetalningar var på grund av såväl formella som informella regelverk betydligt mer begränsade än för män. Eftersom kvinnor därtill fram till 1884 hade en högre myndighetsålder än män och fram till 1921 dessutom blev juridiskt underställda sina makar när de gifte sig kunde självständighetskriteriet med enkelhet anföras mot deras rösträtt.

MEDBORGARE SEN HIT!

I 44 svenska kommuner har en person flere röster än alla andra röstberättigade tillsammans.

Han är således fullkomligt enväldig. I 77 kommuner råda två personer öfver mer än hälften af alla rösterna.

I 96 kommuner kunna tre stora röstägare beherska samhället o. s. v.

Oftanstående bild talar för sig sjelf och visar oförtydligt, att du är skyldig dig sjelf, de dina och ditt land att påteckna masspetitionen i rösträttsfrågan.

Listor finnas i hvarje bygd i Sverige.

Träffar du ingen lista i din närhet, så rekvirera sådana från

**Sverges Rösträttsföreningars Expedition,
Humlegårdsgatan 16, Stockholm.**

Uppsätt detta ströblad å väggar inom- och utomhus, där mycket folk passerar och samlas.

Fakulteten, Fakultets-Konferens 17-aktör, 1898.

Klipp till här, så får ni två blad för 1

Per Andersson uti en svingård så fin
sin hela förmögenhet lade,
och tack vare sina etthundrade svin
vid riksdagsval rösträtt han hade.

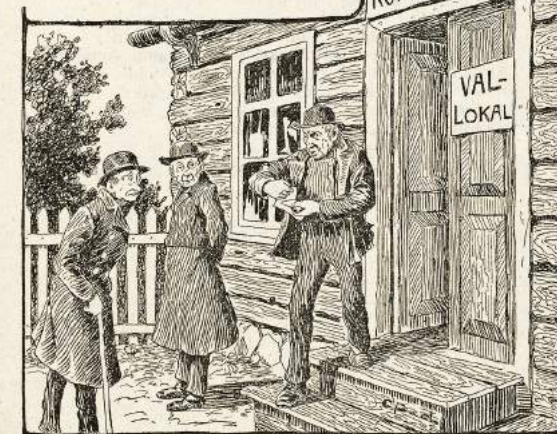
Och svinpesten kom. De, som skolat för knif
ha fallit till julafonfesten,
de blefvo, hvarteviga lofvande lif,
ett offer för härjande pesten.

Per Andersson var dock, som fordom, en ka'r,
fast aldrig han velat sig brösta.
Och när så ånyo det riksdagsval var,
han gick, såsom vanligt, att rösta.

Men rösta Per Andersson nu inte fick.
»Du hafver din egendom mistat.»
Han rof då sin valsedel sönder och gick,
se'n hufve't fundersamt han ristat...

Per Andersson frågar sig ännu i dag,
och ni skulle se uppå minen:
»hvem hvar det som räddade om rösträtten -- jag,
i egen person, eller svinen?»

Sazon.

Per Andersson rifver sönder valsedeln.

▲ Socialister häklade sambandet mellan förmögenhet och rösträtt, som här i den satiriska dikten "Svinabonden" från 1898. Förmögenhetskriteriet avskaffades i den kommunala rösträtten 1918.

◄ Kopplingen mellan inkomst, förmögenhet och rösträtt har en lång historia. Här kritiserades den av den tidiga svenska rösträttsrörelsen i ett flygblad från 1898.

Karlsson Sjögren har dock visat att enstaka kvinnor hade rösträtt i lokala val redan på 1700-talet. Det handlade om förmögna ogifta kvinnor, ofta änkor, som betalade stora summor i skatt och därmed inkluderades i väljarkåren utifrån kontributionskriteriet.¹⁸

De ekonomiska strecken efter 1921

Innan vi tittar närmare på hur de ekonomiska rösträttsstrecken motive-rades efter 1921 års reform är det relevant att klarlägga hur de formuleras-des i vallagen samt hur många personer som fräntogs rösträtten på grund av dem.

I och med beslutet 1921 löd grundlagsparagrafen som reglerade rösträt-ten till riksdagens andra kammare på följande sätt:

- Valrätt tillkommer en var man och kvinna, som är svensk undersåte och senast under nästföregående kalenderår uppnått tjugotre års ålder.
- Valrätt må dock ej utövas av:
- a) den, som står under förmynderskap eller som är i konkurstillstånd;
 - b) den, som är av allmänna fattigvården omhändertagen för varaktig försörjning;
 - c) den, som är från valrätten utesluten på grund av ådömd straffpåföljd;
 - d) värnpliktig som icke fullgjort de honom till och med utgången av sistförflutna kalenderåret åliggande värnpliktsövningar.¹⁹

De kommunala rösträttsförfattningarna (antagna 1918) såg ut på liknande sätt men saknade värnpliktsstreck samt inkluderade ett skatteskulds-streck. Det senare var formulerat som att rösträtt inte fick utövas av den som ”i avseende å påförda utskylder till kommunen, vilka förfallit till betalning under de tre sistförflutna kalenderåren, häftar för utskylder för flera än två av dessa år”.²⁰

I tabell 1 och 2 redovisas hur många av de röstberättigade som föll på respektive ekonomiskt rösträttshinder efter 1921. Där framgår att fattig-vårdsstrecket var den starkast decimerande diskvalificeringsgrunden i rösträtten till andrakammarvalen, medan skatteskuldsstrecket diskvalifi-cerade flest i kommunalvalen. Som andel av de röstberättigade var det emellertid inte en särskilt stor grupp. Som mest diskvalificerades drygt

Tabell 1. De ekonomiska rösträttsstrecken i andra-kammarvalen, 1921–1944. Antal och andel diskvalifi-cerade personer.

Källor: Bearbetningar av SCB, Valstatistik, andrakammarvalen 1921–44. Se även Lindgren 2019, som föreslår justeringar av några av SCB:s uppgifter.

Valår	Fattigvårdsstrecket			Konkurs- och förmynderskapsstrecke*		
	Absoluta tal	Relativa tal		Absoluta tal	Relativa tal	
		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer **	Andel av samtliga personer i röstlängden
1921	42 296	58,0 %	1,3 %	12 686	17,5 %	0,4 %
1924	41 314	59,3 %	1,2 %	15 760	22,6 %	0,5 %
1928	40 894	61,5 %	1,2 %	14 330	21,5 %	0,4 %
1932	40 519	59,2 %	1,1 %	16 287	23,8 %	0,4 %
1936	40 779	59,7 %	1,0 %	16 366	23,9 %	0,4 %
1940	35 369	54,1 %	0,9 %	18 149	27,8 %	0,4 %
1944	33 208	47,9 %	0,8 %	19 260	27,8 %	0,4 %

Tabell 2. De ekonomiska rösträttsstrecken i kommunalvalen 1922/23–1942/43. Antal och andel diskvalificerade personer.

Källor: Bilaga A, s. 2, F4:5, Konstitutionsutskottet, Tvåkammarriksdagens arkiv, Riksarkivet.

Valår	Fattigvårdsstrecket			Konkurs- och förmynderskapsstrecke*			Skatteskuldsstrecket		
	Absoluta tal	Relativa tal		Absoluta tal	Relativa tal		Absoluta tal	Relativa tal	
		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden
1922–23	41 100	35,3 %	1,2 %	15 569	13,4 %	0,5 %	46 280	39,7 %	1,3 %
1926–27	41 432	30,4 %	1,2 %	13 974	10,2 %	0,4 %	69 014	50,5 %	1,9 %
1930–31	40 974	32,1 %	1,1 %	14 734	11,6 %	0,4 %	60 376	47,3 %	1,6 %
1934–35	41 412	25,3 %	1,0 %	16 868	10,3 %	0,4 %	93 590	57,0 %	2,3 %
1938–39	38 960	31,0 %	0,9 %	16 720	10,3 %	0,4 %	59 910	47,4 %	1,4 %
1942–43	37 122	26,0 %	0,8 %	18 089	12,6 %	0,4 %	73 831	51,6 %	1,6 %

* Dessa två rösträttshinder var hopslagna i valstatistiken. Se avsnittet ”Konkursstrecket” nedan för mer information.

** Övriga, i tabellen ej redovisade, diskvalifikationsgrunder för rösträtt till andra kammaren samt i kommunalvalen utgjordes av ådömd straffpåföljd (till och med valet 1936) samt utländska undersåtar (hela perioden). För andrakam-marvalen fanns även diskvalifikationsgrunden försummad värnplikt (till och med valet 1921).

två procent av väljarkåren i andrakammarvalen, varav ungefär hälften på grund av fattigvårdsstrecket. I kommunalvalen diskvalificerades som mest närmare fyra procent av väljarkåren, varav i snitt hälften på grund av skatteskuldsstrecket.

Konkursstreckt

Konkursstrecket innebar att personer som befann sig i konkurstillstånd förlorade rösträtten. Själva konkurstillståndet räknades från och med att ett juridiskt beslut fattats om konkurs och fram till och med att konkursen

▲ Kreugerkoncernens ekonomiska sammanbrott 1932 förde Sverige in i en ekonomisk kris med många företags- och personkonkurser som följd.

◀ Den osäkra ekonomin under 1920- och 1930-talen riskerade att ställa arbetarfamiljer på bar backe. Bohag efter vräkning. Bild cirka 1930.

avskrivits eller slutlig utdelning ägt rum.²¹ Det hade införts i rösträttsreglerna för andrakammarvalen i och med rösträttsreformen 1909 (som utsträckte männens rösträtt) och i den kommunala rösträtten år 1918.²²

Hur många som diskvalificerades från rösträtten på grund av konkurs-tillstånd efter 1921 framgår inte av valstatistiken från Statistiska Centralbyrån, SCB, eftersom konkursstrecket samredovisades med förmynderskapsstrecket. Möjligheten att genom egna uträkningar särskilja strecken åt försvåras av att underlaget till valstatistiken inte finns bevarat i SCB:s arkiv.²³ Inte heller är valstatistiken för andrakammarvalen 1920 respektive 1948 (det vill säga det sista valet före samredovisningen respektive det första efter konkursstreckets avskaffande) till hjälp i sammanhanget. År 1920 diskvalificerades drygt 1 000 personer på grund av konkursstrecket jämfört med närmare 5 000 på förmynderskapsstrecket. År 1948 hade antalet som föll på förmynderskapsstrecket ökat till närmare 22 500 personer, det vill säga betydligt fler än vid föregående val då även konkurs-

strecket inkluderades. Detta skulle emellertid kunna förklaras av en viss befolkningsökning samt, framförallt, att rösträttsåldern sänktes från 23 till 21 år mellan dessa val.²⁴

Utifrån dessa uppgifter är det därmed inte heller möjligt att göra en rimlig uppskattning om respektive strecks omfattning. För kommunalvalet 1942 gjorde dock SCB en efterhandsuppskattning om att antalet diskvalificerade på grund av konkursstrecket uppgick till cirka 1 300 personer. Denna siffra bör jämföras med antalet registrerade konkurser vid landets härads- och rådhusrätter, som mellan åren 1936 och 1940 låg på i snitt 3 000 per år.²⁵ Oavsett vilket av talen som ligger närmast det faktiska antalet diskvalificerade på grund av detta streck tyder uppgifterna på att jämförelsevis få personer förlorade sin rösträtt på grund av konkursstrecket.

Att konkursstrecket samredovisades med förmynderskapsstrecket i statistiken kommer sig troligen av att de också listades tillsammans i vallagens uppspaltning av diskvalificeringsgrunder. Som rösträttsbegränsning (och tillika valbarhetshinder) motiverades de dessutom med samma argument, nämligen bristen på självständighet och oberoende. Eller som KU sammanfattade saken 1933:

Den, som är i konkurstillstånd, befinner sig likvisst icke, med hänsyn till konkursens rättsliga innebörd och verkan – lika litet som den, vilken står under förmynderskap – i den självständiga ställning, som bör vara en av förutsättningarna för utövande av rösträtt och i än högre grad för valbarhet till politiska och kommunala förtroendeuppdrag.²⁶

Mot detta argument anförde enstaka socialdemokratiska och kommunistiska riksdagsledamöter att konkurstillstånd och förmynderskap inte var jämförbara förhållanden eftersom den konkursförsattes ställning var betydligt friare än vad som var fallet för den som stod under förmynderskap.

Utöver att ogiltigförklara grundantagandet att konkursförsatta inte uppfyllde självständighetskriteriet, anslöt streckets motståndare till 1910-talets diskussioner om skötsamhet och önskan om att skilja de självförvällat försumliga från dem som oförvällat hamnat i ekonomiska svårigheter

på grund av yttre faktorer utanför individens kontroll. Konkursstreckets verkningar var alltför lätt påverkade av externa omständigheter, sades det, ”såsom en ogynnsam konjunktur, en misslyckad spekulation eller andras underlåtenhet att fullgöra sina förbindelser”. Som konkreta exempel anfördes hur de svåra ekonomiska kriserna under det tidiga 1920- respektive 1930-talet ruinerat jordbrukare, arbetare och affärsmän som därigenom ställts inför hot om konkurs.²⁷

Som jag ska återkomma till fanns det emellertid till åtminstone slutet av 1930-talet en stark uppslutning bland riksdagens ledamöter för konkursstreckets existens. Detsamma gällde för fattigvårdsstrecket, som motiverades utifrån samma kriterier som konkursstrecket.

Fattigvårdsstrecket

Före 1921 hade fattigvårdsstrecket uteslutit samtliga väljare som tagit emot någon form av fattigvårdsunderstöd och inte betalat tillbaka det. Till skillnad från dagens ekonomiska försörjningsstöd var fattigvårdshjälpen ett lån och mottagarna därmed återbetalningsskyldiga.²⁸ Samtidigt låg det i stödformens natur att det gavs till medellösa personer vilka på grund av just bristen på inkomster och kapital hade svårt att betala tillbaka. Därmed uteslöts det stora flertalet fattigvårdsmottagare från rösträtten.

Den mildring av fattigvårdsstrecket som gjordes i och med rösträttsreformerna 1918–21 innebar att det inte längre diskvalificerade samtliga fattigvårdsmottagare. De som förlorade rösträtten var istället de som var *omhändertagna* av fattigvården för, som det hette, ”varaktig försörjning”.²⁹ Förändringen markerade ett skifte i motiveringen av fattigvårdsstrecket, från att bland annat betona skötsamhet (och i viss mån kontributivism) genom självförsörjning, till att så gott som enbart motiveras utifrån kravet på självständighet och oberoende.

Huvudargumentet för strecket av 1921 års modell var nämligen att fattigvårdsomhändertagna ansågs stå i beroendeförhållande till fattigvården och därmed saknade förmågan att fatta självständiga politiska beslut. Denna uppfattning kan i sin tur förstås som en rest från den tidigare fattigvårdslagen som gav fattigvårdsstyrelsen målsmans- och husbonde-

rätt över den som mottog full försörjning av fattigvården.³⁰ Tvärtemot vad som felaktigt hävdats i tidigare forskning om fattigvårdsstrecket avskaffades dock målsmans- och husbonderätten över fattigvårdsunderstödda över 18 år i och med den nya fattigvårdslagen 1918. Istället infördes en betydligt mildare formulering om att den som erhåller fattigvårdsunderstöd ”står under fattigvårdsstyrelsens tillsyn”.³¹ Följaktligen saknade beroendeargumentet juridisk grund.

Fattigvårdsstrecket innebar dessutom en konflikt mellan de samtida politiska, sociala och ekonomiska rättigheterna. I enlighet med 1918 års fattigvårdslag var fattigvårdsunderstöd att betrakta som kommunernas skyldighet gentemot personer som ”i följd av ålderdom, sjukdom, lyte eller eljest bristande kropps- eller själskrafter”, inte var arbetsföra eller saknade sparade medel att försörja sig genom.³² Rätten till fattigvårdsförsörjning ställdes därmed mot rätten att rösta.

Fattigvårdsstrecket som ålders- och klasstreck

Det mildrade fattigvårdsstrecket var ett rösträttshinder med omvittrade tillämpningsproblem. De oprecisa begreppen skapade osäkerhet och bidrog till missförstånd och skilda tolkningar när fattigvårdsstyrelserna ställdes inför uppgiften att upprätta listor över uteslutna personer inför valen. Hur skulle egentligen formuleringen ”av allmänna fattigvården omhändertagen för varaktig försörjning” tolkas?³³ Enligt vägledningar till streckets tillämpning skulle det omfatta personer som under lång och stadigvarande tid var intagna på någon av kommunens fattigvårdsanstalter eller utackorderade med försörjning från den allmänna (kommunala) fattigvården. I praktiken handlade det om gamla människor utan ekonomiskt kapital, som var intagna på kommunens ålderdomshem.³⁴

De kommunala ålderdomshemmen drevs av fattigvården. Där omhändertogs äldre som saknade löneinkomster, sparmedel eller andra försörjningsmöjligheter. Fattigvårdsstrecket fick därmed effekten av ett klasstreck i kombination med en form av omvänd, övre, åldersbegränsning av rösträtten.

I sammanhanget bör det nämnas att fattigvården även bekostade vård

År	Kvinnor	Män
1921	61 %	39 %
1924	58 %	42 %
1928	56 %	44 %
1932	54 %	46 %
1936	51 %	49 %
1940	48 %	52 %
1944	47 %	53 %

Tabell 3. Diskvalificerade från rösträtten på grund av fattigvårdsstrecket. Andrakammarvalen, 1921–1944. Andel kvinnor och män.

Källor: SCB, *Valstatistik, andrakammarvalen 1921–1944*. Se även Lindgren 2019.

för ett stort antal patienter på psykiatriska sjukhus och liknande anstalter. Personer som var varaktigt intagna på sådana institutioner blev dock vanligen omyndigförklarade och föll då på förmynderskapsstrecket istället för fattigvårdsstrecket.³⁵

Att vara långtidsboende på ett ålderdomshem innebar dock inte per automatik en förlust av rösträtten. Alla ålderdomshem drevs inte av kommunen. Stod en stiftelse eller annan privat aktör för driften påverkades inte de boendes rösträtt, eftersom de då inte var omhändertagna av den allmänna fattigvården.³⁶ Eftersom privata ålderdomshem fanns på vissa orter men inte på andra, och eftersom det stora flertalet ålderdomshemsplatser fanns på landsbygden och inte i städerna, kunde det uppstå stora regionala skillnader i hur många som förlorade rösträtten på grund av fattigvårdsstrecket.³⁷

Det var dessutom möjligt att själv finansiera vård och boende på ålderdomshemmet. I takt med det tidiga 1900-talets ökade satsningar på ålderdomshemmen steg de i popularitet och det var inte ovanligt att äldre betalade för sin plats med egna medel, till exempel med hjälp av de nyinstittade pensionstillskotten, eller att anhöriga stod för kostnaderna. I dessa fall skulle personen inte fråntas rösträtten eftersom hen då inte var att betrakta som omhändertagen av fattigvården för varaktig försörjning. På grund av förvirringen kring streckets tillämpning är det dock oklart huruvida dessa äldre verkligen fick behålla rösträtten.³⁸

En ytterligare komplikation låg i kommunernas ekonomiska incitament för att låta fattigvården omhänderta gamla människor istället för att betala ut kommunala pensionstillskott. Pensionstillskottet var till skillnad

De, som uppbära folkpension,

böra komma ihåg, att de på grund av detta icke förlora sin röst-rätt vid riksdagsvalet den 20 september. Även bör ihågkommas, att man röstar i den församling och det valdistrikt, där man var mantalsskriven den 1 januari 1936.

Kom slutligen ihåg, att det är Arbetarepartiet, Socialdemokraterna, som vilja genomföra höjd pension å dyrorter, bl. a. Stockholm, samt dessutom höjd pension åt ensamstående pensionärer och i övrigt att få pensionerna så tillmätta, att gamla och utslitna slippa gå till fattigvården.

Alla de, som alltså vilja få pensionsfrågan bättre ordnad, rösta den 20 september med

ARBETAREPARTIET
Socialdemokraterna.

Vänd!

▲ De ekonomiska rösträttsstrecken drabbade arbetarklassen hårdast. Samtidigt rådde förvirring kring tillämpningen. Därför blev det viktigt för arbetarrörelsens politiska partier att informera sina väljare om regelverket så att de inte struntade i att gå till vallokaler i tron att de saknade rösträtt. Här är ett exempel på information från Socialdemokraterna i valet 1936.

från fattigvårdsförsörjningen inte konstruerat som ett lån och kunde därmed inte krävas in om den omhändertagnas eller hens anhörigas ekonomiska förhållanden förbättrades. Därför kunde fattigvårdsförsörjning vara ett mer ekonomiskt fördelaktigt val för kommunerna. I det tidiga 1940-talets diskussioner om fattigvårdsstrecket pekades särskilt Göteborg ut som en kommun där åldringars politiska rättigheter sades offras "på sparsamhetens altare" genom fattigvårdsförsörjning istället för pensions-tillskott.³⁹

Avslutningsvis finns anledning att lyfta fattigvårdsstreckets könade effekter. Genom att fattigvårdsstrecket främst slog mot åldringar bör det inte framstå som förvånande att kvinnor utgjorde en majoritet av de diskvalificerade; kvinnor hade (och har) längre livslängd än män och bör

därför ha varit överrepresenterade på ålderdomshemmen.⁴⁰ Desto mer förvånande är det att kvinnors andel av de fattigvårdsdiskvalificerade sjönk med tiden, för att vid de sista två valen (1940 och 1944) rent av understiga männens.

Någon förklaring till denna utveckling ges varken i valstatistiken, riksdagsdebatterna eller tidigare forskning.⁴¹ Ånkepensionen infördes först 1946, så den kan avfärdas som förklaring. Möjligen kan det istället ha varit så att kvinnor sökte och beviljades pensionstillskott i större utsträckning än män. En ytterligare delförklaring skulle möjligen kunna stå att finna i 1935 års pensionsreform, som bland annat innebar att såväl grund- som tilläggs-pension blev lika för kvinnor och män från att tidigare ha varit betydligt lägre för kvinnor.⁴² Detta kan i så fall ha inneburit att kvinnorna i ökad utsträckning kunde självfinansiera sitt boende på ålderdomshemmet och följaktligen behålla sin rösträtt. Det förklarar dock inte varför andelen kvinnor som föll på fattigvårdsstrecket blev *mindre* än andelen män om könsfördelningen på ålderdomshemmen samtidigt kvarstod som tidigare. Kan det rent av vara i det senare, en förändrad könsfördelning på ålderdomshemmen, som förklaringen ligger? Men vad skulle i så fall förklara detta? Det är tydligt att detta är en fråga som förtjänar närmare genomlysning i framtida forskning.

Skatteskuldsstrecket

Även i fråga om skatteskuldsstrecket fanns en tydlig könsskillnad i utfallet. Som Karlsson Sjögren noterat var det fem gånger så många män som kvinnor som föll på skatteskuldsstrecket under perioden som helhet.⁴³ Sannolikt förklaras detta av att män lönearbetade och ägde företag i betydligt högre utsträckning än kvinnor, och därmed oftare hade skatter att betala.

Som nämndes i detta kapitels inledning försökte en grupp ledamöter (från Bondeförbundet, Jordbrukarnas Riksförbund och högerpartierna) stoppa grundlagsändringen 1921 i syfte att bevara skatteskuldsstrecket. Enligt dem var det en djupt rotad uppfattning hos det svenska folket att plikter går före rättigheter: betalda skatter först, rösträtt sedan. Enligt

bondeförbundaren Jones Erik Andersson hade det nu istället blivit ”förmånerna först – plikterna sedan”.⁴⁴

Trots mobiliseringen för skatteskuldsstrecket gick grundlagsändringen igenom. Men redan tre månader senare var det åter dags för utdragna kammardebatter i frågan, när motioner om streckets återinförande stod på dagordningen. Under efterföljande två decennier framlades flera motioner om att återinföra strecket i andrakammarvalen. Enligt KU kunde dock inte ett återinförande av skatteskuldsstrecket i andrakammarvalen försvaras, eftersom detta streck kopplade samman ”rösträtt och ekonomisk förmåga på ett sätt, som är för en demokratisk uppfattning främmande”. Ett återinförande skulle därmed ”innebära ett avsteg från den princip om allmän rösträtt oberoende av ekonomiska kvalifikationer, som nyss genomförts”.⁴⁵

I ljuset av att skatteskuldsstrecket samtidigt kvarstod i den kommunala rösträtten, samt att ytterligare två ekonomiska rösträttsstreck förelåg i både den kommunala rösträtten och i rösträtten till andra kammaren, kan denna argumentation framstå som märklig och motsägelsefull. Fattigvårds- och konkursstrecken motiverades dock, som konstaterats ovan, främst utifrån självständighetskriteriet och betraktades därför möjligen inte som ekonomiska rösträttshinder. Likväl blottade argumentationen en tydlig skillnad i grunderna för rösträtten till andrakammarvalen respektive kommunalvalen.

Att riksdagsmajoriteten kunde acceptera ett borttagande av skatteskuldsstrecket i andrakammarvalen, men inte i den kommunala rösträtten, bör förstås mot bakgrund av kommunernas historiska funktioner och styrning, samt skatternas roll i dessa. Till skillnad från rösträtten till andra kammaren var den kommunala rösträtten under närmare sex decennier, från 1862 och fram till kommunvalsreformen 1918, förbehållen den som betalade skatt och därtill inkomstgraderad. Upplägget grundades på kontributivistiska principer som slogs fast redan i förarbetena till 1862 års kommunalförfattningar. Kommunen betraktades närmast som ett bolag och både fysiska och juridiska personer kunde tilldelas rösträtt, baserat på deras ekonomiska bidrag (kontributioner) till kommunens utgifter. Detta innebar att såväl män som kvinnor, liksom skattebetalande företag,

kunde få rösträtt (alla kunde dock ej bli valbara), samt att skattenivåerna avgjorde hur många röster de tilldelades. Eftersom skatt inte utgick på lägre inkomster, stod en påfallande stor del av arbetarklassen utanför rösträtten. Bland dem som beskattades föll i sin tur många, då som senare, på att de inte klarade av att betala sin skatt och följaktligen drog på sig skatteskulder.⁴⁶

Stödet för de kontributivistiska principerna försvagades knappast av att kommunernas utgifter steg kraftigt kring sekelskiftet 1900. De ökade kostnaderna för kommunernas obligatoriska uppgifter, som folkskola och fattigvård, tyngde många kommuner ekonomiskt. Särskilt hårt ansatta var landsbygdskommunerna, vilket ger en indikation om varför Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund hörde till kontributionskravets främsta förespråkare i riksdagen.⁴⁷ Under 1900-talets första hälft ökade utgifterna ytterligare, bland annat på grund av en åldrande befolkning som i det framväxande välfärdsbygget gavs rätt till kommunala pensions-tillskott och ökade möjligheter till vård.⁴⁸ Därmed ökade också kommunernas behov att få in skattemedel.

”De skyldigheter, som åligga mig såsom kommunmedlem äro egentligen ingenting annat än skatteplikten. Det är den, som egentligen konstituerar min egenskap av att vara medlem av kommunen.” Så summerades den kontributivistiska principen av andrakammarhögerns Theodor af Ekenstam, i en av debatterna om skatteskuldsstrecket våren 1921.⁴⁹ Den kommunala rösträtten kunde därmed förstås som en *ekonomisk* rösträtt, vilken skilde sig från rösträtten till andra kammaren. Den senare, men inte den förra, benämndes dessutom vanligen som *politisk* rösträtt.

Bland skatteskuldsstrecksförespråkarna efterfrågades skärpningar av strecket i form av krav på betalda skatter för ett ökat antal år tillbaka, samt att vidga streckets tillämpning i fråga om behörighet och valbarhet till diverse kommunala uppdrag. I samband med diskussionerna om att avskaffa förmögenhetskravet i valbarheten till första kammaren (vilket beslutades 1932) föreslogs dessutom att det borde ersättas med ett skatteskuldsstreck.

En påtaglig skillnad kan här noteras vad gäller argumenten för ett skatteskuldsstreck i rösträtten respektive valbarheten. Medan kontributivistiska

argument anfördes för skärpningar av strecket i rösträtten, stod skötsamhetsargument i förgrunden vad gällde valbarheten. Det senare eftersom skatteskulder anfördes som ett klandervärt beteende som ansågs rimma illa med kommunala förtroendeuppdrag.⁵⁰

Motståndarna till skatteskuldsstrecket, som främst bestod av socialdemokrater, vänstersocialister och kommunister, betraktade det som ett klasstreck som främst drabbade arbetarklassen. Orsaken var skattesystemets utformning. Till skillnad från dagens system, där inkomstskatten dras direkt från den anställdas lön, skulle varje person själv spara en del av sin inkomst för att ett till två år senare betala in den skattesumma som meddelats efter genomförd deklaration. Denna skatteinbetalningsprocedure (som reformerades 1947) fick sannolikt till följd att personer med ojämn eller osäker inkomst, till exempel säsongarbetare, liksom personer med låga inkomster som hade svårare att spara pengar, löpte större risk att få skatteskulder. Detta kan i sin tur förklara att andelen väljare som föll på detta rösträttshinder var upp till fyra gånger högre i den utpräglade industristaden Norrköping än den var i Stockholm.⁵¹

Vidare kritiserades strecket för att vara konjunkturkänsligt, en uppfattning som baserades på att andelen av väljarkåren som föll på strecket fördubblades i kommunalvalet närmast efter Kreugerkraschen 1932.⁵² Detta betraktades i sin tur som ett ytterligare exempel på hur skatteskuldsstrecket drabbade personer som, med dåtidens språkbruk, oförskyllt hamnat i ekonomiskt trångmål på grund av till exempel arbetslöshet. Socialdemokraten (och blivande socialministern) Gustav Möller summerade redan 1921 denna uppfattning med orden:

[F]ör mig är det uppenbart, att skatte[skulds]strecken, sådana de i verkligheten taga sig ut, äro arbetslöshetsstreck, sjukdomsstreck, storfamiljsstreck, överhuvud taget streck, som drabba såsom ett straff, ett extra straff för de människor, som äro särskilt ekonomiskt svaga i samhället samt vid något tillfälle råkat ut för särskilda olyckor.⁵³

Streckens avskaffande

Medan det kommunala skatteskuldsstrecket blev föremål för åtskilliga kammardebatter efter 1921 var det länge förhållandevis tyst i riksdagen om konkurs- respektive fattigvårdsstrecket. Med undantag för en enskild vänsterledamots motion 1921 om att avskaffa samtliga streck, och en kommunistisk partimotion 1933 om att avskaffa konkursstrecket, dröjde det till beredskapsåren innan dessa två ekonomiska rösträttshinder debatterades närmare. Jag har inte heller funnit några tecken på att några specifika intressegrupper, som till exempel Centralförbundet för socialt arbete, skulle ha ägnat något av dessa streck någon uppmärksamhet förrän i slutet av 1930-talet.⁵⁴

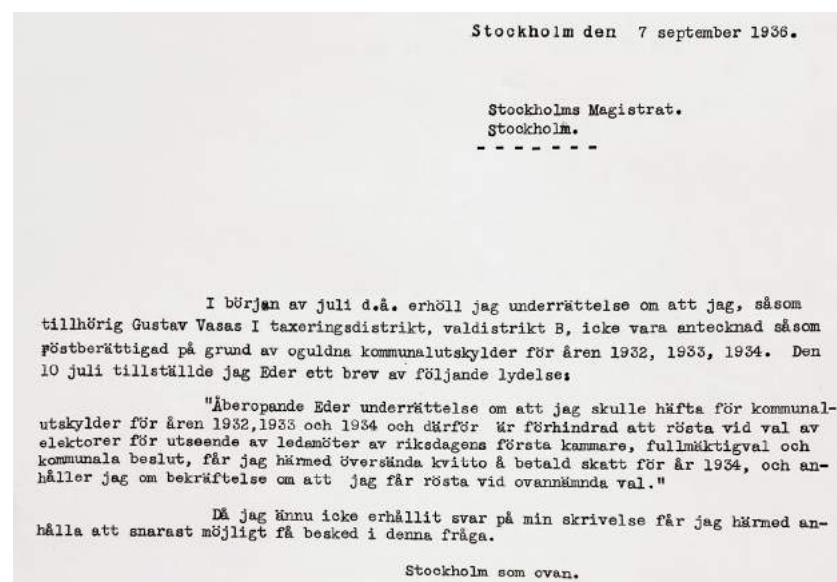
Det förhållandevis ljumma politiska intresset för konkurs- och fattigvårdsstrecken skulle möjligen kunna förklaras av att konflikterna kring skatteskuldsstrecket tog fokus från övriga streck. Något resonemang i denna riktning återfinns dock inte i källmaterialet. Det gör däremot en förklaring kopplad till dessa rösträttsstreckens begränsade betydelse för valens utfall. De diskvalificerade utgjorde en så pass liten del av väljarkåren att det var tveksamt om det fanns något egentligt politiskt inflytande att vinna, eller förlora, på att inkludera eller fortsatt exkludera dessa gruppers röster. Detta gällde särskilt konkursstrecket.⁵⁵

En ytterligare förklaring med stöd i materialet är att det fanns en bred uppslutning över partigränserna kring fattigvårds- och konkursstreckens legitimitet. Detta tydliggörs av de öppna konflikter som uppstod inom framförallt Socialdemokraterna och i viss mån Folkpartiet i skiftet mellan 1930- och 1940-talen, då partiernas ledamöter började svänga i sina ståndpunkter om dessa strecks existensberättigande.⁵⁶

När dessa streck liksom skatteskuldsstrecken till slut avskaffades 1945, var det efter endast några få år av debatt. Någon enkel förklaring till varför kraven på de ekonomiska streckens avskaffande vann mark under just beredskapsåren framträder inte i materialet, däremot konturerna av en rad olika samverkande förhållanden av såväl strukturell som institutionell karaktär samt enskilda personers handlande. Ett exempel på det senare var den hårda kritik som fördes fram 1938 av Stockholms stadsjurist Nils

▲ Ett av argumenten mot de ekonomiska rösträttsstrecken var att de tillämpades godtyckligt och på olika sätt runt om i Sverige. Särskilt fattigvården i Göteborg fick ta emot kritik. Rubrik ur *Arbetartidningen* 1944.

▲ Människor som framtogs sin rösträtt kunde kämpa hårt för att få den tillbaka. Som framgår av det här brevet från en väljare i Stockholm 1936 som förlorat sin rösträtt på grund av skatteskuldsstrecket var det inte alltid lätt att nå framgång i den kommunala byråkratin.

Hellichius. Enligt Hellichius bidrog fattigvårdsstrecket till den sociala stigmatiseringen av fattigvårdsunderstödda personer samt försvårade arbetet för fattigvårdens institutioner. Strecket var dessutom onödigt och orättvist, ansåg han, inte minst eftersom 1935 års pensionsreform, med kraftigt ökade pensionsbelopp, möjliggjort för allt fler att hel- eller delfinansiera sitt uppehälle på ålderdomshemmen och därmed kunna undgå strykning från röstlängden.⁵⁷ Stadsjuristen hänvisade även till att han kontaktats av äldre och anhöriga som betraktade strecket som kränkande. Mellan 1933 och 1936 hade Stockholms stad dessutom tagit emot ett antal besvärssärenden från personer som strukits ur röstlängden. Det var huvudsakligen äldre på ett och samma ålderdomshem i södra Stockholm som gång på gång protesterat mot att de strukits.⁵⁸

Kort efter att Hellichius kritik uppmärksammats i pressen inkom den första riksdagsmotionen sedan 1921 med krav på fattigvårdsstreckets avskaffande. Motionär var socialdemokraten David Gustavsson (senare Hall), som särskilt belyste frågan utifrån kommunernas skilda tolkningar av strecket, ett problem som han menade hade förvärrats i takt med att pensionssystemet förbättrats.⁵⁹ I riksdagsdebatterna som följde efterfrågades ett helhetsgrepp på de ekonomiska strecken, eftersom de alla i flera aspekter ansågs dras med liknande problem, däribland känsligheten för konjunkturförändringar och andra omständigheter bortom de enskilda individernas kontroll. De ekonomiska bekymmer som drabbat åtskilliga familjer, individer och företag under 1930-talets lågkonjunktur och under det pågående världskriget, då många familjeförsörjare kallats in i beredskapstjänst, lyftes här fram som tydliga exempel på hur framförallt konkurs- och skatteskuldsstrecken slog på oavsedda sätt.⁶⁰

Just världskriget utgjorde samtidigt ett indirekt huvudargument *mot* ett avskaffande av de ekonomiska strecken. Streckförespråkarna (i riksdagen främst representerade av ledamöter från Bondeförbundet och Högern) menade att det skulle strida mot borgfreden att fatta beslut i en så stor och tydligt partidelande fråga som de ansåg att detta var.⁶¹

Vid sidan av borgfredsargumentet samt, i fråga om skatteskuldsstrecket, kontributionsargumentet, kretsade mycket av debatten kring självständighetsvillkoret och tolkningen att fattigvårdsomhändertagna och

konkursförsatta personer inte levde upp till detta. Här kan dock en tydlig omsvängning noteras. Till exempel konstaterade KU att det visserligen är "obestridligt, att lagen på visst sätt begränsar handlingsfriheten för den, som försatts i konkurs", men drog sedan en annan slutsats än vad utskottet hade gjort tio år tidigare om hur detta påverkade möjligheten att fatta självständiga politiska beslut: "Detta lär emellertid i och för sig icke berättiga till slutsatsen, att den i konkurs försatte skulle sakna den oberoende ställning, som bör finnas för att man skall få utöva politisk eller kommunal rösträtt."⁶²

En socialdemokratisk motionär hävdade å sin sida att självständighetsresonemanget i själva verket var ett skenargument för att dölja det "verkliga skälet" till konkursstreckets existens, nämligen "att det ansetts vanhedrande att komma i detta tillstånd och att lagstiftarna fallit offer för denna allmänna föreställning". Eftersom straffpåföljdsstrecket tagits bort borde även konkursstrecket avskaffas, ansåg han.⁶³ Debatterna om självständighet och rösträtt väckte även spørgsmålet om vem som egentligen kunde anses som självständig respektive beroende. Borde inte exempelvis studenter som stod i ekonomiskt beroendeförhållande till sina föräldrar i så fall också förlora rösträtten, frågade sig en kammarledamot retoriskt.⁶⁴

Ledamöter från flera olika partier, däribland KU:s socialdemokratiska ordförande Harald Hallén, uttryckte dock oro för att ett slopande av fattigvårdsstrecket skulle göra åldringar till offer för politiska påtryckningar från "sysslomän och föreståndare på ålderdomshemmen", samt att ålderdomshemmen skulle förvandlas till arenor för politisk propaganda och därmed bryta den ro och tystnad åldringarna sades behöva och efterfråga.⁶⁵

Kanske var det just argumenten om att ekonomiska rösträttsbegränsningar rimmade illa med demokratiska principer som verkade övertygande på Hallén och flera andra socialdemokrater liksom liberaler. Flera av dem bytte i början av 1940-talet ståndpunkt i frågan och röstade för de ekonomiska streckens avskaffande.⁶⁶

◀ Den ekonomiska depressionen i början av 1930-talet slog hårt också mot Sverige. Kanalgrävning på Muskö 1934. Arbetet utfördes av arbetslösa under ledning av Statens Arbetslöshetskommission.

Ekonomi och politiska rättigheter: kontinuitet och förändring

I detta kapitel har jag visat hur en persons ekonomiska förhållanden kunde få konsekvenser för hans formella möjligheter att rösta också efter införandet av det som brukar benämnas allmän rösträtt. Rösträttsreformerna 1918–21 markerade dock samtidigt ett skifte i riksdagsmajoritetens uppfattningar om vilka ekonomiska kriterier som måste uppfyllas för att en person skulle beviljas rösträtt i andrakammarval. Skötsamhets- och självförsörjningskriterierna fördes till bakgrunden och istället centrerades kriterierna till krav på (ekonomiskt) oberoende och självständighet. Samtidigt skapades en åtskillnad mellan villkoren för rösträtten till kommunen respektive riksdagens andra kammare, där det kontributivistiskt grundade skatteskuldsstrecket kvarstod inom den förra men inte inom den senare.

Tillsammans diskvalificerade skatteskuldsstrecket, konkursstrecket och fattigvårdsstrecket tiotusentals personer från att rösta. I relativa tal var detta ändå en förhållandevis liten andel av väljarkåren och därmed av begränsad betydelse för maktfördelningen inom riksdagen. Strecken kan inte desto mindre förstås som symboltunga markörer av samhällslig exkludering och andra klassens medborgarskap. Som sådana förstärkte och återskapade de existerande ekonomiska samhällshierarkier.

Avslutningsvis bör det påpekas att vissa sammankopplingar mellan individers privatekonomi och deras formella politiska rättigheter kvarstod också efter att de ekonomiska rösträttsstrecken avskaffats. Fram till och med tvåkammarriksdagens avskaffande saknade personer i konkurstillstånd behörighet till riksdagsplats.⁶⁷ Och som Annika Berg konstaterar i kapitel 5, om förmynderskapsstrecket, kunde personer som ansågs ”slösaktiga”, och därmed inte kapabla att råda över sin egendom, omyndigförklaras in på 1970-talet och därigenom förlora sin rösträtt.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Fia Sundevall, ”Pengar och medborgarrätt. Om rösträttens ekonomiska diskvalifikationsgrunder”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3, s. 39–48.

1. ”Den 26 januari 1921”, *Hertha* [Fredrika Bremer-förbundets tidskrift], vol. 8 (1921), nr 2, s. 17.

2. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1921:5, s. 4–55, Protokoll AK 1921:8, s. 5–31. Om begreppet rösträttsstreck, se Martin Ericsson & Fia Sundevall, ”Rösträttsbegränsningar i den svenska demokratin”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

3. *Riksdagstrycket*, Motioner i AK och FK 1921–1940, varav de första motionerna om återinförande kom redan i mars 1921.

4. SFS 1921:20, Vallag, § 16; Hjalmar Hammarskjöld & C. G. Hammarskjöld, *Kommunnallagarna* (Stockholm: Norstedts, 1919).

5. För en översikt till Sveriges ekonomiska, sociala och politiska historia under den aktuella perioden, se t.ex. *Sveriges historia. 1920–1965*, red. Yvonne Hirdman, Urban Lundberg & Jenny Björkman (Stockholm: Norstedts, 2012); Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Lund: Studentlitteratur, 2016).

6. Se särskilt Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005); Torbjörn Nilsson, ”Fattigvård som rösträtts hinder. Maktkamp och skötsamhetskrav när Sverige demokratiserades”, i *Stemmerettens gränser. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019). Se även Shamal Kavehs studier som berör perioden efter 1921 men inte undersöker den empiriskt: ”Den allmänna rösträtten. En rätt med förbehåll”, i *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*, red. Hans Swärd & Marie-Anne Egerö (Malmö: Égalité, 2008), resp. ”Fattigdomens förbannelse” i *Bedöma och åtgärda fattigdom. Om välfärdens skiljelinjer och samhällets yttersta skyddsnät*, red. Hans Swärd (Lund: Studentlitteratur, 2018).

7. Åsa Karlsson Sjögren, ”Taxpaying, Poor Relief and Citizenship. Democratization from a Gender Perspective”, i *Tracing the Women-Friendly Welfare State. Gendered Politics of Everyday Life in Sweden*, red. Åsa Gunnarsson (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2013).

8. Se t.ex. Alexander Keyssar, *The Right to Vote. The Contested History of Democracy in the United States* (New York: Basic books, 2000); Åsa Karlsson Sjögren, *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1866* (Stockholm: Carlssons, 2006), Ruth Rubio-Marín, ”The Achievement of Female Suffrage in Europe. On Women’s Citizenship”, *International Journal of Constitutional Law* vol. 12 (2014), nr 1; Thomas Piketty, *Kapitalet och ideologin* (Stockholm: Mondial, 2020), kap. 4–5.

9. Sverige var inte heller ensamt om att ha kvar olika former av ekonomiska diskvalificeringsgrunder efter införandet av så kallad allmän rösträtt. Också i Danmark och Finland kvarstod hinder av detta slag. Utifrån befintlig forskning är det dock svårt att

avgöra huruvida dessa länder sticker ut internationellt. Se Minna Harjula, "Excluded from Universal Suffrage. Finland after 1906", i *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms*, red. Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009); Bjørn Arne Steine, "'Den, der er ude af Stand til at Sørge for Sig Selv'. Argumentene for og mot suspensjon av fattigunderstøttede 1874–1919", i *Stemmerettens grenser. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019); Niels Finn Christiansen, "Borgerret i Danmark. En fortælling om køn, fattigdom, etnicitet og politisk træghed", i *Stemmerettens grenser. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019); Ragnheiður Kristjánsdóttir & Þorgerður H. Þorvaldsdóttir, "Suffrage (not) Granted – or Lost. Suffrage, Gender and Class. Intersectional Reflections on the Construction and Constraints of a Lawful Citizen in Iceland, 1915–1934", opublicerat paper presenterat vid 12:e Nordiska konferensen för kvinno- och genushistoria 2018.

10. I de kommunala valen, med indirekt betydelse för första kammarens sammansättning, var det istället den inkomstgraderade rösträttsskalan som sorterade bort en avsevärd del av väljarkåren. Se SCB, *Riksdagsmannavalen*, åren 1911, 1914, 1917 & 1920.

11. För liknande resonemang samt studier av sådana argument, se Einar D. Mellquist, *Rösträtt efter förtjänst? Riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862–1900* (Stockholm: Stadshistoriska institutet, 1974); Berling Åselius 2005, kap. 2–3; Karlsson Sjögren 2013; Nilsson 2019.

12. Om begreppet kontributivism och dess värde som teoretiskt begrepp för att förstå och analysera demokratisk inkludering baserat på medborgarnas ekonomiska samhällskontributioner, se filosofen Patricia Mindus med kollegors pågående forskningsprojekt "Kontributivism. Om praktikerna, debatterna och attityderna kring att grunda inkludering i demokratin på ekonomiska bidrag" (Vetenskapsrådet 2018-01192).

13. *Riksdagstrycket*, t.ex. Motion AK 1912:281; Proposition 1919:258, s. 23–24. Se även Berling Åselius 2005, s. 54, 86, 143.

14. *Riksdagstrycket*, Betänkande med förslag till revision av fattigvårds- och utskyldsstrecken 1918; Berling Åselius 2005, s. 150–164.

15. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2013, s. 21–26.

16. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2006, s. 3; Rubio-Marín 2014, s. 18; Steine 2019, s. 68.

17. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2013; Erik Bengtsson, *Världens jämlikaste land?* (Lund: Arkiv förlag, 2020), s. 75, samt kapitel 5 i denna bok om förmynderskapsstreck. Se även Jonas Rosenberg Hultin, Anna-Sara Lind & Johan Wejryd, "Allmän rösträtt 30 år? En tvärvetenskaplig blick på rätten till politiskt inflytande för barn, funktionshindrade och mottagare av försörjningsstöd", *Nordisk socialrättslig tidskrift* (2020), nr 25–26, s. 72.

18. Karlsson Sjögren 2006. Se även Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder, "Könspolitiska årtal 1810–2018". i *Könspolitiska nyckeltexter. Från Det går an till #metoo*, red. Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019), s. 13.

19. SFS 1921:20, Vallag, § 16.

20. Hammarskjöld & Hammarskjöld 1919.

21. Promemorior 1943, F4:5, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, Riksarkivet (RA).

22. Före 1918 års kommunvalsreform hade konkursstreck, liksom fattigvårdsstreck, ansetts överflödigt på grund av den inkomstgraderade rösträttsskalan. Varken konkursförsatta eller fattigvårdsunderstödda hade tillräckliga inkomster eller förmögenheter för att upptas i vallängden.

23. Se notering om utgallring m.m. i SCB:s arkivförteckning, under respektive valårs serie H1 (statistik och primäruppgifter), Förteckning nr 420401:30–31, RA.

24. SCB, *Riksdagsmannavalen åren 1918–1920*, s. 34; SCB, *Riksdagsmannavalen åren 1945–1948*, s. 25. Se även Mattias Lindgren, "Hur många har saknat rösträtt i den svenska demokratin?", *Arbetshistoria* (2019) nr 2–3, som föreslår vissa justeringar av talen för 1948 års val.

25. Bilaga A, s. 1, F4:5, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA; SCB, *Kommunala valen år 1946*, s. 5.

26. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1933:12, s. 1. Se även KU-utlåtande 1917:36, s. 5, där samma argument anförs med vissa skillnader i ordval.

27. *Riksdagstrycket*, Reservation mot KU-utlåtande 1921:30, s. 4–5. Se även Motion AK 1933:110.

28. SFS 1918:422, Lag om fattigvård, § 62–66. Se även Berling Åselius 2005, s. 101, 138–140.

29. SFS 1921:20, Vallag, § 16.

30. SFS 1871:33, Förordning angående fattigvården, § 35.

31. SFS 1918:422, Lag om fattigvård, § 69. Se även Gustaf Aldéns författningskommentarer i *Lag om fattigvården och därtill hörande lagar* (Stockholm: Hökerberg, 1918), s. 14, 47. Den felaktiga uppgiften om omyndigförklaring i 1918 års fattigvårdslag förekommer i Kaveh 2018, s. 15, som i sin tur hämtat uppgiften från Daniel Rauhut, *Fattigvård, socialbidrag och synen på fattigdom i Sverige 1918–1997* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2002), s. 21.

32. SFS 1918:422, § 1.

33. Se t.ex. Karl Johan Höjer, "Fattigvård och rösträtt", *Tidskrift för fattigvård och annan hjälperksamhet* vol. 17 (1938), nr 3; Skrivelse från Fattigvårdsnämnden till Stadskollegiet 15/4 1939, bilaga 24, A1:76, Fattigvårdsnämnden, Sekreterarexpeditionen, Stockholms stadsarkiv (SSA). Exempel på skilda tolkningar av varaktighetsbegreppet ges även i "PM i anledning av motion II:69", F4:3, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA; samt skrivelse från Stockholms stadsjurist till Statens fattigvårdsinspektör 1931, folio 1938, E3:4, Fattigvårdsnämnden, Rösträttstjänsten, SSA.

34. Robert Malmgren, *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar* (Stockholm: Norstedts, 1927), s. 120; Höjer 1938, s. 145–147. Utackordering i privata hem var ytterst ovanligt när det gällde äldre människor. Se SOU 1941:29. *Statistisk undersökning angående fattigvårdens understödsverksamhet*, s. 24.

35. Se t.ex. ”Förteckning över antalet personer, vilka äro spärrade för rösträtt och äro intagna å anstalter”, bilaga till Nils Hellichius skrivelse till Stockholms Fattigvårdsnämnd 26/10 1938, E2:29, Fattigvårdsnämnden, Sekreterareexpeditionen, SSA. Om hur rösträttsstrecken viktades mot varandra, se SCB:s valstatistik för riksdagsmannavalen 1921–1944, samt Mattias Lindgren, ”Dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018*”, hämtad 29/10 2020 på <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-69>.

36. Höjer 1938, s. 145–147; Nils Hellichius, ”Fattigvård och rösträtt”, *Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet* vol. 17 (1938), nr 12, s. 222–223.

37. Mer än 75 % av de som föll på fattigvårdsstrecket var boende på landsbygden. Se SCB:s valstatistik, åren 1921–1944. Se även Per Gunnar Edebalk, ”Folkpension och åldringsvård. Om svensk socialpolitik 1903–1950”, *Socialvetenskaplig tidskrift* vol. 10 (2003), nr 2–3, s. 146.

38. Se t.ex. Malmgren 1927, s. 120; Höjer 1938, s. 145–147. Om ålderdomshemmens utveckling under perioden, se Per Gunnar Edebalk, *Drömmen om ålderdomshemmet. Åldringsvård och socialpolitik 1900–1952* (Lund: Socialhögskolan, 1991). Se även flygblad från Stockholms arbetarekommun, ”De, som uppbära folkpension” 1936, E2:25, Stockholms magistrats arkiv, SSA.

39. ”Göteborgs fattigvård fick riksdagskritik”, *Arbetartidningen* 17/3 1944, s. 5. Se även riksdagsdebatterna i Protokoll FK 1944:10 resp. Protokoll AK 1944:10.

40. Kvinnors medellivslängd varierade under perioden 1921–1950 mellan 63 och 71 år, att jämföra med männens 61–68. Kvinnor uppgavs därtill ha högre invaliditetsfrekvens än män. Se SCB, ”Återstående medellivslängd för åren 1751–2019”, hämtad 1/9 2020 på <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/helarsstatistik--riktet/aterstaende-medellivslangd-for-aren-17512019/>; Edebalk 2003, s. 135.

41. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2013, s. 27–28, som belyser förändringen men inte resonerar kring förklaringar då det ligger utanför hennes studies syfte.

42. Edebalk 2003, s. 135, 141.

43. Karlsson Sjögren 2013, s. 28–29.

44. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1921:8, s. 18. Se även Protokoll FK 1921:5.

45. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1921:28, s. 4. Se även KU:s utlåtanden 1924:16; 1926:20; 1928:27; 1929:19; 1930:11.

46. Sune Holm, ”Det kommunala utskyldsstrecket som rösträttsvillkor”, *Förvaltningsrättslig tidskrift* (1942), nr 1, s. 14; Ylva Waldemarson & Kjell Östberg, ”Att styra en stad. Kommunalpolitiken 1850–2002”, i *Staden på vattnet. Del 2*, red. Lars Nilsson & Thomas Hall (Stockholm: Stockholmia, 2002), s. 107, 110; Ingemar Norrlid, ”Kommunen som bolag? En studie i liberal rösträttspolitik före första världskriget”, *Scandia*, vol. 36 (1970), nr 1, s. 50–51, 64. Se även SOU 1944:4. *Promemoria med förslag till lag med bestämmelser om allmänna behörighetsvillkor för vissa kommunala uppdrag m.m.*, s. 32.

47. Om kommunernas ökade kostnader, se Norrlid 1970, s. 92.

48. Edebalk 2003, s. 138–143.

49. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1921:25, s. 68.

50. *Riksdagstrycket*, t.ex. Motionerna FK 1924:144–145; FK 1926:158–159; FK 1929:228; FK 1930:231.

51. SCB, *Kommunala valen åren 1922 och 1923*, s. 10; Mikael Stenkula, ”Swedish Taxation in a 150-Year Perspective”, *Nordic Tax Journal* (2014), nr 2, s. 16. Se även Berling Åselius 2005, s. 128–129.

52. Totalt förlorade närmare 94 000 personer (2,3 % av väljarkåren) sin rösträtt detta år. Se Bilaga A, s. 2, F4:5, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA.

53. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1921:6, s. 34–35.

54. Detta baserar jag på att inga artiklar om fattigvårdsstrecket förekommer i tidskrifterna från Centralförbundet för socialt arbete (CSA) respektive Svenska Fattigvårds- och Barnvårdsförbundet förrän 1938.

55. För resonemang i denna riktning, se *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1933:12, s. 1.

56. Se riksdagsdebatterna om strecken 1939–1943 samt pressrapporteringar om fattigvårdsstrecketsdebatterna 1939.

57. Hellichius 1938, s. 222–223, samt hans skrivelse till Stockholms Fattigvårdsnämnd 26/10 1938, E2:29, Fattigvårdsnämnden, Sekreterareexpeditionen, SSA.

58. Samtliga ärenden lämnades utan åtgärd. Se PM från Stockholms magistrat till KU 18/2 1939, F4:3, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA. Jag har utan framgång eftersökt dessa ärenden i Stockholms magistrats arkiv.

59. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1939:69.

60. *Riksdagstrycket*, t.ex. Motion AK 1933:110, Protokoll AK 1944:10, s. 37–38.

61. Se t.ex. reservationerna i KU-utlåtande 1944:6 & 1945:17.

62. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1943:11, s. 2.

63. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1943:154, s. 9.

64. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1944:10, s. 29.

65. Citat från *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1939:18, s. 32. Se även Protokoll AK 1943:21, s. 20; Protokoll AK 1944:10, s. 21–37; Protokoll AK 1945:22, s. 20; Protokoll FK 1944:10, s. 36.

66. Voteringsprotokoll från FK och AK över följande KU-utlåtanden: 1943:11 (2/6), 1944:6 (15/3) & 1945:17 (23/5), Riksdagens arkiv och registratur, Tvåkammarriksdagen, Sveriges riksdag.

67. *Riksdagstrycket*, KU-memorial 1969:1.

5. Det sista strecket

Omyndigförklaring som rösträttshinder

ANNIKA BERG

Det sista av de regelrätta rösträttsstrecken i Sverige försvann 1989, som ett resultat av att institutet omyndigförklaring, eller omyndighetsförklaring som det också kallades, försvann ur svensk lagstiftning, och förmynderskap över vuxna personer ersattes med förvaltare. I och med detta blev också rösträtten utsträckt till samtliga vuxna svenska medborgare.

Förmynderskapsstrecket fanns alltså kvar nästan ett halvsekel längre än något av de andra rösträttsstrecken: värnpliktsstrecket (avskaffat 1922), straffpåföljdsstrecket (avskaffat 1937) och de sista ekonomiska strecken (avskaffade 1945). Samtidigt kom beslutet att ge rösträtt åt de kategorier av medborgare som då omfattades av strecket tidigt sett ur ett internationellt perspektiv. Ännu i början av 2000-talet var det mindre än en handfull länder i världen som gav rösträtt åt människor med intellektuell funktionsnedsättning.¹ År 2006 antog FN en konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, som sedan skrivits under av en mängd stater, bland annat de flesta EU-länder.² Men praktiken släpar efter, och det återstår fortfarande många hinder, både i lagstiftning och praktik, för konventionens utfästelser om att säkra rätten till politiskt deltagande för människor med funktionsnedsättningar. År 2014 inskränktes rösträtten för personer som fråntagits sin rättskapacitet i 21 av EU:s 28 medlemsstater, och bara enstaka länder har tagit bort inskränkningarna sedan dess.³

Jämförelser mellan länder är intressanta, men också svåra eftersom lagstiftningen kring omyndigförklaring eller motsvarande kan se väldigt olika ut, liksom sätten att utesluta människor som inte anses intellektuellt

lämpade för fria val.⁴ Det här kapitlet har inga komparativa ambitioner, utan kommer att fokusera på det svenska förmynderskapsstrecket. Detta är också intressant eftersom det långt fram i tiden även drabbade andra kategorier av medborgare än de med intellektuella funktionsnedsättningar. Jag kommer dels att undersöka hur det svenska förmynderskapsstrecket motiverades, och hur dessa motiveringar kan kopplas till mer generella idéer om vilka egenskaper som måste avkrävas en fullvärdig medborgare, dels hur man så småningom kom att argumentera för dess avskaffande. Av intresse här är också vilka aktörer som var inblandade i diskussionerna.

Grunderna för omyndigförklaring

Grunderna för omyndigförklaring var stadgade i föräldrabalken, och dess förinnan i 1924 års förmynderskapslag. De grunder som slagits fast i 1924 års förmynderskapslag fördes helt enkelt över till föräldrabalken 1949 och kvarstod oförändrade ända fram till mitten av 1970-talet, då några av grunderna togs bort.⁵ Före 1924 fanns bara vagt specificerade grunder till omyndigförklaring i lagtext. Allmänna domstolar kunde besluta att en person skulle sättas under förmyndare om de bedömde att personen inte kunde "vårda sitt gods", på grund av "vanvett, slöseri eller andra orsaker".⁶

I föräldrabalken, och dessförinnan i förmynderskapslagen, fastslogs för det första att en person som uppnått den gängse myndighetsåldern skulle förklaras omyndig om hen var "ur stånd att vårda sig eller sin egendom" på grund av "sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten".⁷ Sinnessjukdom skulle uppfattas på samma sätt som i förarbetena till giftermålsbalkens bestämmelser om äktenskapshinder, som "en pågående sjuklig process i hjärnan". Denna definition kunde även inkludera periodvis återkommande sjukdom, liksom demenstillstånd.⁸ Sinnesslöhet betraktades som synonymt med en medfödd eller tidigt uppkommen "utvecklingshämning", där personen i fråga stannat på en utvecklingsnivå på eller under den normala vid straffmyndighetsåldern, det vill säga 15 år. Beteckningen omfattade både det som med tidig 1900-talsterminologi betecknades som "idioti" och "svårare former av imbecillitet".⁹ Den tredje kategorin, "annan rubbning av själsverksam-

► De intagna på Arbetshemmet för "qvinliga idioter" (drivet av Föreningen för sinnesslöa barns vård) tillhörde en kategori medborgare som regelmässigt omyndigförklarades. 1892, när hemmets föreståndare Thorborg Rappe gav ut skriften på bilden, var det dock också så att alla gifta kvinnor räknades som omyndiga – och inga kvinnor fick rösta i nationella val.

heten" uttolkades ännu vidare. Här inkluderades "lindrigare former av imbecillitet", liksom "ett av ålderdomsförändringar i hjärnan orsakat avtagande av de psykiska krafterna" som inte gått så långt att det kunde klassificeras som demens. Dessutom inkluderades "partiella själsdefekter", som "etisk imbecillitet", sexuell perversitet och dipsomani, det vill säga periodisk alkoholism, samt alla andra "psykiska rubbningar" som inte var så allvarliga att de utgjorde äktenskapshinder.¹⁰ Uttrycket "rubbning av själsverksamheten" kunde också lätt kopplas till det under denna period mycket vida och plastiska psykopatibegreppet, även om detta inte nämndes i lagtexten.¹¹

Redan denna första grund för omyndigförklaring bildade alltså sammantaget en väldigt vid personkrets, som sträckte sig långt utanför anstalternas murar. Å andra sidan innebar inte ens intagandet på en psykiatrisk anstalt att en person per automatik blev omyndigförklarad, inte heller det att någon bedömts som otillräknelig i samband med en brottsutredning.

En tumregel, som lagfästes i och med sinnessjuklagen 1929, var att patienter som bedömdes som obotligt sinnessjuka skulle omyndigförklaras, medan patienter med sjukdom "av botlig art" istället skulle ges en god man, om det fanns behov av detta.¹² Det var också så att en psykisk rubbning för att ligga till grund för omyndigförklaring inte skulle kunna "antas vara av rent övergående natur". Ett villkor för omyndigförklaring var också att den psykiska rubbningen faktiskt lett till oförmåga att "själv vårda sig eller sin egendom".¹³

För det andra kunde en person omyndigförklaras om hen "genom slöseri eller annan grov vanvård av sin egendom eller eljest genom otillbörligt förfarande med avseende å egendomen äventyrar sin eller sin familjs välfärd". Detsamma gällde, för det tredje, om en person var "hemfallen åt missbruk av rusgivande medel och i följd därav icke kan vårda sig eller sin egendom".¹⁴ Slöseri syftade på "onödiga utgifter för konsumtionsändamål, såvida dessa utgifter står i uppenbart missförhållande till slösarens ekonomiska ställning", men kunde också åsyfta "en grovt försumlig, vårdslös eller lättsinnig förmögenhetsförvaltning eller fullständig likgiltighet för ekonomiska angelägenheter". Ett mer allmänt uttryck för detta var "grov vanvård av egendom". Poängen med denna grund för omyndigförklaring var att sätta stopp för personer som satte sin egen eller sin familjs ekonomiska välfärd på spel, till exempel för att hen hade kommit under inflytande av "ovärdiga" personer som försökte utnyttja hens godtrogenhet. Missbruksgrunden inkluderade både alkoholmissbrukare och narkotikamissbrukare, vars missbruk var av mer ihållande natur. Även här var ett villkor för omyndigförklaring att missbruket ledde till "oförmåga att vårda sig eller sin egendom".¹⁵

Den fjärde och sista grunden skiljde sig från de andra eftersom den byggde på frivillighet. Det gick nämligen också att sätta personer som "på

◀ Övre bilden: Övervakningssal på en avdelning för män vid Göteborgs hospital, även kallat S:t Jörgens sjukhus, cirka 1900.

◀ Nedre bilden: Några av de boende på försörjningshemmet Kärra Hökegård i Mölndal, 1926. Hemmet hyste bland annat ensamstående mödrar, men också människor med demens, psykisk sjukdom och så kallad sinnesslöhet – tillstånd eller diagnoser som ofta ledde till omyndigförklaring.

grund av sjukdom, försvagat hälsotillstånd, lyte, oerfarenhet eller annan orsak behöver annans bistånd i vården av sina angelägenheter” under förmyndare, om personen i fråga själv begärde det eller samtyckte till ett sådant arrangemang.¹⁶

En sak som utmärkte mål om omyndigförklaring i förhållande till andra typer av rättegångar var att det gick att göra undantag från den kontradiktoriska principen (det vill säga principen att ingen får dömas utan att ha getts tillfälle att yttra sig om motpartens anklagelser), om det rörde sig om personer med sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själsrubbing, och det kunde ”antagas” att ett hörande av personen skulle vara ”utan gagn”.¹⁷ Det här var en bestämmelse som kom att uppfattas som rättsosäker i praktiken. I Förmynderskapsutredningens betänkande 1970 påpekades att avsteg från den kontradiktoriska principen bara borde tillåtas om det fanns ”särskilt starka skäl”, och att man också måste ha i åtanke att en omyndigförklaring innebar ”ett allvarligt ingrepp i den personliga integriteten”. Samtidigt konstaterade utredningen att det fanns fall där ett hörande kunde göra mer skada än nytta.¹⁸ I utredningens lagförslag föreslogs att en god man skulle utses som biträde för att bevaka den anklagades intressen i rätten, så länge det inte var ”uppenbart” att det inte behövdes något biträde. Tidigare ordning hade varit sådan att rätten bara utsåg ett biträde om personen under utredning aktivt begärde det, ”eller om det eljest med hänsyn till omständigheterna finnes lämpligt”.¹⁹

Motiv för förlust av rösträtt

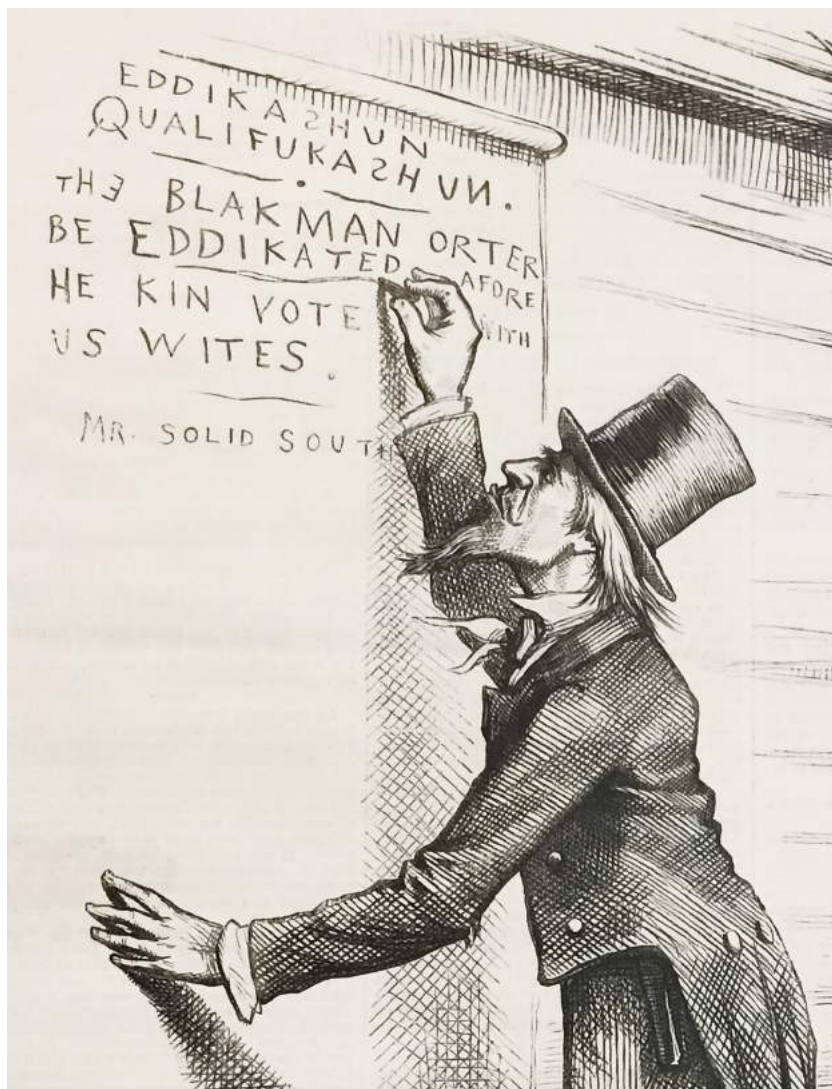
Idag sammanfaller myndighetsålder och rösträttsålder i Sverige, vilket gör att vi lätt tar sambandet mellan myndighet och rösträtt för given. Men så har det inte alltid varit. År 1909 höjdes rösträttsåldern från 21 till 24 år, medan myndighetsåldern för män och ogifta kvinnor låg kvar på 21. Från och med 1921 blev även gifta kvinnor automatiskt myndiga vid 21 års ålder, och samma år, i och med införandet av allmän och lika rösträtt, sänktes även rösträttsåldern för val till andra kammaren. Men den sänktes inte ända ned till myndighetsåldern, utan bara till 23 år. Dessutom höjdes rösträttsåldern, som Jonathan Josefsson och Bengt Sandin diskuterar i

kapitel 6, 1921 i kommunal- och landstingsval (och därmed även indirekt till första kammaren i riksdagen) till 27 år. Myndighetsåldern förblev 21 år fram till 1969, då den sänktes till 20. Rösträttsåldern, som legat vid 21 år sedan 1940-talet, hade däremot sänkts till 20 år redan 1965. Mellan 1965 och 1969 låg alltså rösträttsåldern *under* myndighetsåldern, vilket, som vi ska se senare, fick en del intressanta konsekvenser. År 1974 sänktes både rösträtts- och myndighetsålder till 18 år, och så har det förblivit sedan dess.

Det självklara sambandet mellan myndighet och rösträtt är alltså en senkommen företeelse. Men förlusten av rösträtt kunde ändå ses som en naturlig konsekvens av omyndigförklaring. Det hängde ihop med att dels bristande omdömesförmåga, dels osjälvständig ställning regelmässigt hölls fram som huvudmotiv för omyndigförklaring. Osjälvständig ställning kunde dessutom betraktas som en konsekvens av omyndigförklaringen.²⁰ De omyndigförklarade ansågs med andra ord (som jag lånar från statsvetaren Richard Katz) varken uppfylla nödvändiga kompetens- eller autonomikriterier.²¹

Som Fia Sundevall visar i kapitel 4, om de ekonomiska rösträttsstrecken, legitimerades konkursstrecket och det modifierade fattigvårdsstrecket främst utifrån ett autonomi- eller självständighetskriterium. Det vill säga att människor som föll för de kvarvarande ekonomiska strecken sågs som beroende, av sina fordringsägare eller av fattigvården, och därmed som lättare offer för mutor eller andra former av otillbörlig påverkan. På liknande sätt kunde omyndigförklarades förlust av rösträtt kopplas till föreställningar om oberoende som villkor för fulla medborgerliga rättigheter.²² Det här sättet att tänka kan spåras åtminstone tillbaka till Jean-Jacques Rousseau och hans idéer om att demokratiska beslut måste fattas självständigt, på så sätt att varje medborgare inför sådana beslut enbart bör tänka ”sina egna tankar”, utan påverkan från andra (en princip som också implicit exkluderade kvinnor från medborgarskap i hans tänkta idealstat).²³ Talande nog – som Sundevall påpekar i kapitel 4 – klumpades också omyndigförklaring och konkurs ihop som en kategori i valstatistiken mellan 1921 och 1945.

Den andra sidan av myntet handlade om brist på omdömesförmåga. Med andra ord fanns det kompetensargument för att omyndigförklara

▲ 1868, tre år efter inbördeskrigets slut i USA, tillerkändes afroamerikanska män medborgarskap och rösträtt genom ett tillägg i konstitutionen. Men rösträtten begränsades starkt i praktiken, bland annat genom strikta läskunnighetsvillkor i många delstater. Logiken bakom sådana krav kunde dock även tas i bruk för att ifrågasätta lagstiftarnas kompetens, som i denna politiska satirteckning från *Harper's Weekly* 1879.

vissa människor. Denna typ av argument bottnade i en utbredd tanke om att man inte skulle få rösta om man inte uppnått en viss nivå av kunskap eller rationellt tänkande.²⁴ Filosofiska argument i den här riktningen kan spåras långt tillbaka i tiden. I *Staten* argumenterade Platon mot den atenska demokratin, och för ett alternativt system där "filosofer" (män eller kvinnor) skulle utöva styret, utvalda enligt kriterier som mognad, omdöme och bildning, utan hänsyn till börd.²⁵ Och så sent som 2016 gav den amerikanske filosofen Jason Brennan ut en bok där han förvisso inte förespråkar rösträttsbegränsningar för människor med otillräckliga kunskaper, men menar att den som inte kan göra ett informerat val har en moralisk plikt att avstå från att rösta.²⁶ Argument av detta slag användes också, vid sidan av beroendeargument, flitigt i argumentationen mot kvinnlig rösträtt. Bevisligen var det så internaliserat att även de parti-anknutna kvinnoförbunden, som knöt många rösträttsaktivister till sig efter 1921, i hög grad kom att motivera sin verksamhet utifrån föreställningen att kvinnor måste utbildas för att nå full politisk mognad.²⁷ Ett mer sentida exempel på tillämpade kompetensargument är de läskunnighetsvillkor som fanns kvar i stora delar av USA fram till början av 1970-talet, då de förbjöds nationellt med motiveringen att de fungerat starkt diskriminerande utifrån klass, ras och etnicitet.²⁸

Som den amerikanske historikern Douglas C. Baynton påpekar har föreställningar om bristande mental funktionalitet ofta använts för att motivera rösträttsbegränsningar och annan ojämlig behandling av kvinnor och minoriteter, och då i synnerhet sådana som särskilts utifrån ras eller etnicitet. Omvänt har de på så vis diskriminerade grupperna ofta protesterat mot begränsningarna genom att hävda att de inte alls är funktionshindrade (och följaktligen inte mindre kompetenta att fatta rationella beslut), eller att funktionshindret är ett resultat av diskrimineringen. På så vis har alltså båda sidor argumenterat utifrån en princip som exkluderar människor med kognitiv funktionsnedsättning från exempelvis rösträtt.²⁹

Att inskränka rösträtten för kategorin omyndigförklarade var särskilt okompllicerat eftersom det främst rörde sig om en grupp människor som hade läkarintyg och domslut om att de var psykiskt omogna på ett eller

annat sätt, och även omyndigförklaring på grund av missbruk eller ”slöseri” motiverades utifrån bristande omdömesförmåga.³⁰

Motröster och ifrågasättanden

Förmynderskapsstrecket slopades slutligen 1989, som en konsekvens av att omyndigförklaring försvann som rättsinstitut. Det här var dock resultatet av en ganska lång och gradvis process, som påbörjades långt tidigare och tog ordentlig fart ett par decennier före 1989.

Ett mer allmänt ifrågasättande av hur människor i Sverige kunde omyndigförklaras på föga rättssäkra sätt kan spåras åtminstone tillbaka till 1890-talet.³¹ Det var dock knappast själva möjligheten att omyndigförklara människor som ifrågasattes då. Inte heller kopplades frågan om omyndigförklaring till rösträttsfrågan, mer än i något undantagsfall.³² Kanske inte så förvånande – någon allmän rösträtt fanns ju inte heller för myndiga svenskar vid den här tiden. Däremot var det faktiskt så att också omyndigförklarade personer kunde ha kommunal rösträtt i det gamla graderade systemet, på så sätt att deras förmyndare hade rätt att rösta i deras ställe.³³ 1909 formaliserades förmynderskapsstrecket för både kommunalval och riksdagsval (i val till andra kammaren hade motsvarande begränsning även tidigare utgjort praxis, som en konsekvens av att rösten där varit bunden till *personer* med kommunal rösträtt).³⁴ I februari 1921 lades en riksdagsmotion fram i första kammaren av den radikale juristen och Stockholmsborgmästaren Carl Lindhagen, som vid denna tidpunkt var medlem i Socialdemokratiska vänsterpartiet. I sin motion förkastade Lindhagen i princip alla de kvarvarande rösträttsstrecken och varnade även för en backlash i fråga om de som avskaffats.

När det gällde förmynderskapsstrecket menade Lindhagen att det var ”självfallet” att den som ställts under förmyndare på grund av vanvett ”ej lämpligen kan utöva valrätt”. Det här, menade han, var dock inget hållbart argument för att behålla förmynderskapsstrecket, delvis därför att det också fanns en mängd vanvettiga personer som *inte* var ställda under förmynderskap. Dessa personer borde inte heller rösta, menade Lindhagen, även om de hade en grundlagsskyddad rätt att göra så. Å andra sidan, och

▲ Carl Lindhagen motionerade 1921 för att samtliga rösträttsstreck, inklusive förmynderskapsstrecket, skulle avskaffas. Förmynderskapsstrecket var både onödigt och inkonsekvent, menade Lindhagen, och pekade bland annat på att många ”vanvettiga” redan hade rösträtt, utan att detta visat sig vara ett realpolitiskt problem.

detta var Lindhagens huvudpoäng, att många vanvettiga hade rösträtt var inget realpolitiskt problem, eftersom vanvettiga personer knappast begärde att få utöva sin rösträtt i praktiken. Vidare konstaterade Lindhagen att det fanns många omyndigförklarade som var vid sina sinnens fulla bruk, bland dem sådana som hade satt sig själva under förmyndare på grund av sjukdom eller andra omständigheter som förhindrade dem att sköta sina affärer på egen hand. Och kvinnor kunde begära sig själva

omyndiga utan specificerad orsak. Förmynderskapsstrecket var, menade Lindhagen, inget annat än ett "uttryck för formaldemokratins barnsligheter", och borde upphävas i linje med ett "realpolitiskt d.v.s. mänskligt åskådningssätt".

Lindhagen föreslog att formuleringen "den som står under förmynderskap" skulle tas bort från § 16 i riksdagsordningen, alternativt bytas ut mot "den som på grund av vanvett står under förmynderskap".³⁵ Motionen avslogs emellertid med stor majoritet på denna punkt, liksom på de punkter som berörde konkurs- och fattigvårdsstrecken.³⁶ Detta i enlighet med konstitutionsutskottets yttrande om att personer under förmynderskap i regel saknade "den omdömesförmåga och självständiga ställning, som böra vara ett villkor för rätten att medverka vid val av folkrepresentanter".³⁷ Det dröjde sedan ett halvt sekel innan frågan om att ändra förmynderskapsstrecket överhuvudtaget kom upp i riksdagen igen.³⁸

Förmynderskapsstrecket kvarstod alltså oförändrat, liksom grunderna för omyndigförklaring. Det var inte heller så att antalet omyndigförklarade minskade. Antalet svenskar som föll för förmynderskapsstrecket ökade i absoluta tal, men även som andel av befolkningen fram till början av 1960-talet. Därifrån ökade det i jämn takt med den allmänna befolkningsökningen fram till 1970, då det långsamt började sjunka.³⁹

Den person som fick störst betydelse för att frågan om omyndigförklaring och förlust av rösträtt uppmärksammades i bredare publika sammanhang var förmodligen Florence Stephens, en av huvudpersonerna i den sista av 1950-talets stora "härvor", den så kallade Husebyaffären. Stephens, arvtagerska och "slottsfröken" på Huseby bruk utanför Växjö, hade hamnat i klorna på dåliga rådgivare, varav flera till slut dömdes för olika ekonomiska brott. År 1957, strax innan de flitigt omskrivna rättegångarna inleddes, övertalades den 75-åriga Stephens att begära sig själv omyndigförklarad med hänvisning till vanvård av godset.⁴⁰

Redan efter några månader började Stephens kämpa för att bli förklarad myndig igen. Under de följande 19 åren drog hon igång sammanlagt närmare 200 processer. Det handlade dels om att hon var missnöjd med sin förmyndare och det sätt på vilket han skötte hennes affärer, dels om att hon ville få sin omyndigförklaring upphävd. Som omyndigförklarad

► "Husebyfröken" Florence Stephens kom att ge ett mycket publikt ansikte till frågan om omyndigförklaring på diskutabla grunder. En av dem som kom till Stephens försvar var författaren Vilhelm Moberg. Innan dess hade han emellertid drivit med hennes fall i komedin *Sagoprinsen*, uppsatt på Göteborgs stadsteater i januari 1962.

tid hade engagerat sig i olika rättsskandaler, bland annat sådana där människor förlorat arbete, anseende och frihet till följd av stigmatiserande psykiatriska diagnoser som kverulansparanoia.⁴⁴

Det var också flera andra ”fall” som uppmärksammades i medierna under 1960-talet.⁴⁵ Ett exempel är fallet ”Sven” som slogs upp stort i *Expressen* sensommaren 1966. ”Sven” var en 37-åring som på läkares rekommendation lagt in sig frivilligt på ett hem för så kallade lättskötta psykiskt sjuka i Medelpad. Sven beskrevs av *Expressen* som en snäll, redig och arbetsvillig man med ”perfekt minne och god uppfattningsförmåga”. Hans största problem var att han ibland blev ”’för glad’ och bullrig”. Efter fem månader på hemmet omyndigförklarades Sven utan egen vetskap, sedan sjukhemmets läkare intygat att Sven var ”bl.a. omdömeslös” och att det skulle vara ”utan gagn” att höra honom. Sven blev inte underrättad om omyndigförklaringen förrän en dryg månad senare, då sjukhemmets kamrer förklarade att han utsetts till förmyndare och att Sven hädanefter skulle ”dansa efter hans pipa”. ”Sven” hade aldrig själv fått se något formellt beslut, och fick inte någon insyn i hur omyndigförklaringen gått till förrän *Expressens* reporter Curt Rådström berättade det för honom ett helt år senare. En överförmyndare uttalade sig också i artikeln, och menade att fallet ”Sven” visade på några av många beklagliga luckor i lagen om förmynderskap.⁴⁶

Expressens granskning ledde till att omyndigförklaringen av Sven prickades av Justitieombudsmannen.⁴⁷ Ett år senare, i februari 1968, ifrågasatte *Expressens* K. G. Michanek hur 33 000 människor i Sverige kunde förvägras rösträtt på grund av att de omyndigförklarats, oavsett orsak, samtidigt som storspioner och landsförrädare, mördare, storbedragare och stortjuvar tilläts rösta som vilka andra medborgare som helst. *Expressen* hade också förgäves försökt få tag på statistik som visade på vilka grunder de 33 000 hade förlorat sin rösträtt. Någon sådan fanns inte att tillgå enligt myndigheter och domstolar.⁴⁸ Tidningarna fortsatte också att rapportera om enskilda fall, som det med en postanställd kvinna som tvångsintagits på mentalsjukhus och omyndigförklarats efter en tvist med sin chef.⁴⁹

1964 års förmynderskapsutredning

Under 1960-talet började samtidigt en del hända i lagstiftningsprocessen, även om det knappast var så att färre blev omyndigförklarade, eller att fler fick tillbaka sin myndighetsstatus. Antalet personer som föll för förmynderskapsstrecket ökade som sagt i takt med befolkningen under hela 1960-talet.⁵⁰

År 1965 sänktes rösträttsåldern till 20 år. Men myndighetsåldern stannade på 21, med effekten att en del omyndiga fick rösta. I lagstiftningsprocessen inför sänkningen av rösträttsåldern var de flesta överens om att detta var ett problem, och det påpekades dessutom att diskrepansen gjorde det möjligt för personer som skulle bli omyndigförklarade efter 21 att rösta. Justitieministern föreslog därför att riksdagsordningen skulle ändras så att rösträtten inte skulle gälla ”personer om vilka det fattats domstolsbeslut om att de skulle förbli omyndiga efter uppnådd myndighetsålder”. Samtidigt konstaterade han att sådana domstolsbeslut bara fattades i undantagsfall. I regel fattades beslut först vid fyllda 21 även om grunden för omyndigförklaring var solklar. Med tanke på den försumbara del av väljarkåren det gällde, kunde ministern dock inte se några avgörande problem med att enstaka personer vars tillstånd indikerade omyndigförklaring skulle ta vara på sin temporära rösträtt.⁵¹ Enligt detta förslag ändrades riksdagsordningen just så att det fåtal personer som enligt domstolsbeslut skulle bli omyndigförklarade vid 21 inte fick rösta i glappet mellan allmän rösträttsålder och allmän myndighetsålder.⁵²

När Förmynderskapsutredningen tillsattes i mitten av 1960-talet angavs just den olyckliga diskrepansen mellan rösträttsålder och myndighetsålder som ett av två huvudmotiv. Det andra var grunderna för omyndigförklaring. Justitieminister Herman Kling underströk i sina direktiv att frågan om vilken rösträttsålder som var mest lämplig också influerades av grunderna för omyndigförklaring. Att ”personer, som till följd av sinnessjukdom, sinnesslöhet etc. icke rimligen kunde tillerkännas rätts-handlingsförmåga, borde vara uteslutna från rösträtt” lyftes fram som ”naturligt” i justitieministerns direktiv, i enlighet med ett aktuellt remissyttrande från Svea hovrätt.⁵³ Det här var också i samklang med vad Författningsutredningen, utan vidare motivering, hade konstaterat i sitt

förslag till ny regeringsform 1963.⁵⁴ Däremot menade justitieministern, också i linje med hovrättsdomen, att man borde skilja mellan olika former av omyndighet, och att personer som, ”måhända på egen begäran, hade förklarats omyndiga enbart eller väsentligen därför att de icke kunde sköta sina ekonomiska angelägenheter” inte skulle förlora sin rösträtt.⁵⁵ Ministern gav i anslutning till detta den nya utredningen i uppdrag att pröva ett förslag som hade väckts i riksdagen 1963, och som gick ut på att man skulle införa ett ekonomiskt förvalterskap som alternativ till omyndigförklaring. Det skulle göra det möjligt för personer att frivilligt lämna över förvaltningen av sina tillgångar till en förvaltare utan egen dispositionsrätt. Överlämningen kunde göras helt eller delvis, temporärt eller långvarigt. Den skulle dock inte innebära att man förlorade sin rösträtt på köpet.⁵⁶

Glappet mellan rösträttsålder och myndighetsålder hade redan slutits när Förmynderskapsutredningen var klar med sitt slutbetänkande 1970. Riksdagen hade godtagit utredningens förslag om sänkning av myndighetsåldern till 20, som den först lagt fram i ett delbetänkande 1967. I samma delbetänkande hade utredningen också föreslagit att omyndigförklaring inte ovillkorligen skulle medföra förlust av rösträtt. Den senare delen av förslaget hade inte lett fram till någon proposition eller ny lag.⁵⁷

Liksom Författningsutredningen och justitieministern gick Förmynderskapsutredningen helt på linjen att människor som blivit omyndigförklarade på grund av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten, som det stod i gällande lagtext, inte skulle ha rätt att rösta. Men rösträttsförlusten borde enbart gälla denna grupp. Dessutom föreslog utredningen att man skulle vidga möjligheten att få en god man, som tidigare endast gällt för människor med övergående sjukdomar. Hädanefter skulle även människor som var mer permanent ur stånd att förvalta sina tillgångar eller bevaka sina rättigheter, exempelvis på grund av ”lyte” eller ålderdomssvaghet, kunna få en god man. Detta istället för alternativen förvalterskap eller kuratel, som hade berörts i direktiven.⁵⁸

Att se över konsekvenserna av omyndigförklaring motiverades bland annat med att en förändring skulle kunna leda till omyndigförklaring av fler personer. Det vill säga av personer som egentligen *borde* vara omyndig-

förklarade, men där omyndigförklaring inte blivit av just för att undvika rösträttsförlust. Utredningen hoppades också att lagändringar skulle kunna få bukt med den vanliga omständigheten att personer överklagade sin omyndigförklaring med förlusten av rösträtt som huvudmotiv. Samtycke lyftes i detta sammanhang fram som en bra sak, även i de grupper där det var möjligt att omyndigförklara personer mot deras vilja, eftersom det kunde lindra slitningarna mellan personer i fråga för omyndigförklaring och deras anhöriga och minska riskerna för att konflikter fick ”en icke önskvärd offentlighet”. Det lyftes också fram som en administrativ fördel, eftersom det gjorde det möjligt att omyndigförklara personer direkt, utan rättslig huvudförhandling.⁵⁹ Med andra ord: samtycke lyftes fram som något önskvärt, men som ett medel snarare än ett mål i sig.

Att människor med ”sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten” skulle förlora sin rösträtt ifrågasattes alltså inte. Dock föreslogs ändringar i språkbruket, i linje med hur terminologin hade ändrats i äktenskapsrätt och vårdlagar.⁶⁰ Det konstaterades att beteckningarna på de psykiska avvikelser som kunde ligga till grund för omyndigförklaring var nästan 60 år gamla. På den tiden hade det hänt mycket inom psykiatin. Nya begrepp hade ersatt gamla, och gamla begrepp hade fyllts med ny mening. Utredarna pekade också på hur strävanden att utjämna skillnaden mellan psykiatrisk och somatisk sjukvård gjorde det extra viktigt att inte använda sig av uttryck som kunde framstå som ned-sättande i allmänhetens öron.⁶¹

Begreppet sinnessjukdom kunde ha olika betydelser i olika sammanhang, och uppfattades lätt som pejorativt. Utredningen föreslog därför att det skulle ersättas med det bredare begreppet psykisk sjukdom. Uttrycket sinnesslöhet hade redan i 1954 års vårdlag ersatts med uttrycket psykisk efterblivenhet, och i 1967 års omsorgslag talade man istället om hämmad förståndsutveckling. Utredningen föreslog att ”sinnesslöhet” skulle ersättas med ”hämmad förståndsutveckling” i förmynderskapslagstiftningen. Också detta var ett bredare begrepp, som även kunde anses innefatta många av de lindriga intellektuella funktionsnedsättningar som tidigare hänförts till kategorin ”annan rubbning av själsverksamheten”. Som tredje kategori föreslog utredningen istället ”psykisk abnormitet av

annat slag”, vilket låg i linje med terminologin i 1967 års omsorgslag. Den här kategorin skulle enbart innefatta ”psykopattillstånden och de defekt- och invalidtillstånd, som företer stora likheter med de psykopatiska tillstånden”.⁶²

Genom de föreslagna språkförändringarna blev det alltså faktiskt så att två av de kategorier som kunde omyndigförklaras med hänvisning till psykiska avvikelser vidgades. Utredningen var medvetet öppen med detta, men menade att det inte skulle få någon praktisk betydelse: det enda som var viktigt i praktiken var alltjämt att man kunde skilja mellan psykiska avvikelser och ”normala” själstillstånd, och att man därtill kunde visa att personen i fråga var ur stånd att ta hand om sig själv eller sin egendom.⁶³

Den tredje kategorin blev mindre och mer avgränsad än tidigare; å andra sidan gavs den en beteckning som knappast var mindre ålderdomlig eller stigmatiserande än den gamla.

Skärpta reformförslag

Förmynderskapsutredningens lagförslag fick inte stå oemotsagt. Bland de som gavs möjlighet till remissvar fanns flera förbund inom den framväxande handikapprörelsen.⁶⁴ Riksorganisationen för mental hälsa, RMH, framhöll att möjligheten till omyndigförklaring ofta missbrukades och att ett så starkt ingrepp i den personliga integriteten bara borde få ske i fall där det fanns verkligt starka skäl. Förbundet krävde också, liksom Statens handikappråd, att varje omyndigförklaring skulle omprövas med jämna mellanrum, förslagsvis vart fjärde år, och att det skulle bli lättare att få sin omyndigförklaring hävd. Förbundet påpekade även att läkarundersökningar inte alltid gav en rättvisande bild av hur en person fungerade i vardagen.

Såväl RMH som Riksförbundet FUB (Föreningen för utvecklingsstörda barn) och Riksförbundet Svensk epileptikervård ifrågasatte dessutom Förmynderskapsutredningens slentrianmässiga konstaterande att det inte var möjligt att ge rösträtt åt omyndigförklarade i den kategori som i lagen fortfarande benämndes som drabbade av ”sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsvärksamheten”. Tvärtom, menade förbunden,

var det väldigt viktigt att dessa människor skulle ges möjlighet att utöva sin rösträtt även om de var omyndigförklarade. Förlusten av rösträtt lyftes fram som ett stort problem på så sätt att det undergrävde självkänslan hos människor i de grupper som förbunden representerade. Dessutom, framhöll FUB i sitt yttrande, fanns en stor grupp ”intelligenshandikappade och psykiskt sjuka” som inte var sämre lämpade att göra politiska bedömningar än många av de redan röstberättigade. Även Statens handikappråd ifrågasatte att omyndighetsförklaring skulle leda till förlust av rösträtt.⁶⁵

Under de följande åren arbetades Förmynderskapsutredningens förslag om inom Justitiedepartementet, som 1974 lade fram ett nytt lagförslag i en departementspromemoria. Promemorian gick betydligt längre än det tidigare utredningsbetänkandet. Justitiedepartementet slog fast att flera av de rådande omyndighetsgrunderna var föråldrade, och då i synnerhet de som rörde slöseri och rusgivande medel.⁶⁶ I promemorian föreslogs att de enda omyndighetsgrunderna som skulle behållas i föräldrabalken var de som listades under första punkten i 10 kap. 1 §, som borde omformuleras enligt följande:

Den som fyllt aderton år skall av rätten förklaras omyndig, om han på grund av psykisk sjukdom, hämmad förståndsutveckling eller psykisk abnormitet av annat slag är ur stånd att vårda sig eller sin egendom och det icke är tillräckligt att god man förordnas för honom eller att han på annat mindre ingripande sätt får bistånd i vården av sina angelägenheter.⁶⁷

Formuleringen var identisk med den i Förmynderskapsutredningens förslag, med den skillnaden att rekommendationen om att i första hand försöka lösa problem med hjälp av en god man eller någon annan mindre ingripande åtgärd än omyndigförklaring, skrevs in i lagtexten.⁶⁸

Vad gällde frågan om förlorad rösträtt vid omyndigförklaring ville inte heller personerna bakom promemorian tumma på rådande princip, som dessutom nyligen fastslagits i den nya regeringsformen. Däremot ville man understryka att det nya reformförslaget innebar att ”rösträtten kommer att gå förlorad endast i sådana fall där det får anses klart befogat”.⁶⁹

Även promemorian skickades ut på remiss till myndigheter och organi-

▲ Ett av flera tragiska fall som uppmärksammades i pressen under tidigt 1970-tal var det med Knut Johansson i Hunnebostrand, som hade fått beslut om omyndigförklaring redan vid 17 års ålder. Varför visste han inte själv. 40 år senare fick han för första gången i sitt liv lov att rösta. Artikel i *GT* 1973.

▲ I väntan på att den nya lagstiftningen skulle träda i kraft fortsatte nya upprörande fall att avslöjas i medierna. I början av maj 1975 sändes en första tv-dokumentär om Helge Karlsson, en omyndigförklarad man som arbetade under slavliknande förhållanden på en gård i Småland. Uppmärksamheten ledde till att Karlsson fick flytta från sin "husbonde", och ett år senare blev han myndigförklarad. Artikel i *Arbetet* 1976.

sationer. En övervägande del av dessa instanser sa ja till förslaget. Men det var också ett par som ifrågasatte hur "klart befogat" det var att beröva personer med "psykisk sjukdom, hämmad förståndsutveckling eller psykisk abnormitet" sin rösträtt överhuvudtaget. Riksförbundet för social och mental hälsa, RSMH (det tidigare RMH), förde fram meningen att omyndigförklarade borde få allmän rösträtt, och Riksförbundet för rörelsehindrade barn och ungdomar lade fram ett ännu mer radikalt förslag, nämligen att möjligheten till omyndigförklaring borde upphävas helt och hållet. Om en människa visade sig oförmögen att ta hand om sig själv fanns det, menade förbundet, olika vårdlagar att ta till som alternativ, och om någon visade sig ur stånd att vårda sin egendom på grund av "psykisk abnormitet" borde lagen om verkan av avtal som slutits under inflytande av rubbad själsverksamhet (SFS 1924:323) räcka.⁷⁰

Massmediernas roll

Kommentarer i riksdagstrycket om att rösträttsförlusten var "omdiskuterad" pekar på massmediernas opinionsbildande roll i frågan om omyndigförklaringens konsekvenser.⁷¹ Parallellt med lagstiftningsprocessen under 1970-talets första hälft fortsatte pressen att lyfta fram fall där personer blivit omyndigförklarade, ofta på svaga grunder, och därefter på olika sätt fått lida av den rättslöshet som blev följden. Det kunde handla om människor vars egendom försmållats av släktingar eller andra förmyndare, eller om människor som tvingats arbeta år ut och år in under slavliknande förhållanden.⁷²

En särskilt tragisk historia var den om 57-åriga Knut Johansson som levt "utanför samhället" på ett litet lantställe utanför Hunnebostrand i 40 år. Beslutet om omyndigförklaring hade tagits redan när han var 17 år, på familjens begäran. Johansson visste inte själv varför, men antog att det hade att göra med att han haft astma sedan barndomen. Efter en ny läkarundersökning hade han nu blivit förklarad myndig. Det innebar att han förlorade sin pension på 10 000 kronor om året, men Johansson förklarade sig likväl "överlycklig". I nästa val kunde han för första gången i livet gå till valurnorna och lägga sin röst på Socialdemokraterna.⁷³

Problemet lyftes också fram i tv, där den nu 90-åriga Florence Stephens bjöds in som första gäst i Lars Ulvenstams porträttserie ”Personligt” hösten 1971.⁷⁴ Stephens öde lyftes fram av en lång rad tv-recensenter efter sändningen. Till exempel skrev signaturen Zita i *Göteborgs-Posten*:

Nu är hon 90 år gammal, hennes värld har gått i kras och personligen har hon fått ta vad som för en viljestark och alltjämt vital människa måste te sig som den yttersta förnedring: Hon är omyndigförklarad. Hon lever med, läser nio dagstidningar om dagen, har åsikter, inte minst politiska – men har ingen rösträtt.⁷⁵

Firandet av 90-årsdagen och tv-framträdandet ledde också till en mängd tidningsintervjuer, där Stephens förklarade att hennes största önskan var att bli ”fri”, det vill säga att få dö myndig.⁷⁶

Lagarna ändras

De lagändringar i föräldrabalken som slutligen drevs igenom 1974 gick helt i linje med förslagen i Justitiedepartementets promemoria.⁷⁷ Propositionen arbetades fram av Carl Lidbom, vid denna tid konsultativt statsråd, som deklarerade att syftet var att minska antalet omyndigförklarade.⁷⁸ Justitieminister Lennart Geijer uttryckte det som att det var dags för ”en radikal omprövning av hela systemet”. Bara en av grundarna till omyndigförklaring skulle behållas, och det var den som Förmynderskapsutredningen hade formulerat som att någon ”på grund av psykisk sjukdom, hämmande förståndsutveckling eller psykisk abnormitet av annat slag är ur stånd att vårda sig eller sin egendom”. Inte heller denna skulle dock få tillämpas annat än i absoluta ”nödfall”. Så långt det gick skulle samhället istället erbjuda hjälp i form av en god man. Tanken var att färre skulle bli omyndigförklarade och att fler skulle få behålla sina medborgerliga rättigheter. Rösträtten lyftes särskilt fram.⁷⁹

I själva propositionen framhölls att en omyndigförklaring alltid innebar ”ett allvarligt ingrepp i en persons liv”, som påverkade långt mer än den ekonomiska rörelsefriheten. Också här betonades särskilt rösträtten.⁸⁰ Trots detta behölls principen att omyndigförklaring alltid skulle leda till förlust av rösträtt, utifrån samma motiv som framhållits i promemorian.⁸¹

▲ När Florence Stephens slutligen blev myndigförklarad igen vid 95 års ålder var en av de saker hon såg mest fram emot just att få rösta i valet 1976. Det fick hon dock inte. Myndigförklaringen kom nämligen för sent för att hon skulle hinna tas upp i röstlängden. Hon dog sedan strax före målnöret till nästa val, 1979. Artiklar ur *Expressen* och *GT* från 1976.

När omyndigförklaring trots allt blev aktuell skulle rättssäkerheten stärkas genom att en god man eller ett rättegångsbiträde skulle företräd personerna i fråga. Det skulle också bli lättare att få sin omyndigförklaring hävd, och regeringen föreslog årliga genomgångar av de omyndigförklarade i varje kommun, med överläggningar mellan överförmyndare, läkare och social expertis.⁸²

Propositionen klubbades igenom i riksdagen med en marginell förändring, strax före jul 1974. Lagens ikraftträdande sköts dock ett år framåt i tiden, som en konsekvens av att VPK-ledamoten Sune Olsson kommit för sent till omröstningen.⁸³

Lagändringarna gjorde att även Florence Stephens till slut, efter 19 år, lyckades få sin omyndigförklaring hävd. Beslutet togs efter en snabb överläggning i Växjö tingsrätt den 28 maj 1976, och Stephens jublade i pressen. ”Nu kan jag rösta i höst för första gången på 20 år”, konstaterade Stephens, skålande i sherry hemma på Huseby med *Expressens* reportrar.⁸⁴ Vem hon skulle rösta på hade hon inte bestämt än. Hon tyckte sig stå i tacksamhetsskuld till såväl Moderaterna, som hon själv varit medlem

i, som Folkpartiet och den socialdemokratiska regeringen, och förklarade att valet stod mellan de tre.⁸⁵ Stephens önskan om att äntligen få rösta igen gick dock i stöpet på ett snöpligt vis. Problemet var att hennes namn inte hann tas upp i röstlängden för valet i september 1976. Gränsen låg vid 1 juni, och beslutet om myndighet hade inte trätt i laga kraft förrän några dagar senare.⁸⁶ Stephens tvingades därför be om nåd för att ändå få rösta, men regeringen avlog hennes nådeansökan.⁸⁷ Att rösta på Olof Palme var inte längre ett tänkbart alternativ för Stephens när hon intervjuades ett par veckor senare, strax före valet.⁸⁸ Florence Stephens dog knappt 98 år gammal, några månader innan hon hade kunnat rösta i 1979 års val.

Efter det att lagändringarna trätt i kraft 1976 började man också på andra håll arbeta aktivt med att få omyndigförklarade myndiga igen. Det gick dock inte fullt så smidigt som beräknat, trots en ytterligare lagändring i januari 1978, som gjorde det möjligt att häva omyndigförklaring utan läkarintyg om det fanns ”synnerliga skäl” till det.⁸⁹ Övergången till ett system med gode män hade inte visat sig helt problemfri, berättade hovrättsassessor Nina Pripp på Justitiedepartementet för *GT* 1984. Ett problem var den allmänna bristen på psykiatriker, som skapade flaskhals-effekter på många håll. I samma artikel pekades också på en orättvisa av mer strukturell karaktär, i och med att det handlade om lokala beslut, och att det i vissa kommuner fanns väldigt många omyndigförklarade i förhållande till befolkningsmängden. Göteborg lyftes fram som exempel på detta. Som storstad hade Göteborg ett ”tyngre klientel”, med mer komplicerade fall som tog längre tid att utreda, förklarade Karin Westerberg, kanslichef för överförmyndarnämnden i Göteborg. Som kontrast till Göteborg framhölls lilla Torsby kommun i norra Värmland, där den ambitiösa överförmyndaren Gunnar Wiktorsson hade hjälpt till att få ett femtiotal människor myndigförklarade på nytt.⁹⁰

Institutet avskaffas

Mellan 1976, då de viktigaste lagändringarna trädde i kraft, och 1985 sjönk antalet omyndigförklarade till hälften, från cirka 30 000 till cirka 15 000.⁹¹ Under första halvan av 1980-talet höjdes också allt fler röster för

ett fullständigt avskaffande av omyndigförklaring som institut. I oktober 1981 konstaterade riksdagens lagutskott i ett enhälligt betänkande att reglerna för omyndigförklaring och godmanskap måste ses över, för att stärka skyddet för sjuka och funktionshindrade personer.⁹² Det var inget som självklart innefattade frågor om vare sig avskaffande av omyndighet som juridisk status eller beredande av rösträtt åt omyndigförklarade. Snarare tvärtom. I en av de motioner som föranlett betänkandet framhölls att ”personer som befinner sig bortom rationellt tänkande och handlande” måste skyddas från ”krav” på att delta i politiska val.⁹³ Men det gjorde i alla fall att en ny utredning kom upp på agendan.⁹⁴

I oktober 1984 skrev Gunnar Wiktorsson, överförmyndaren i Torsby, tillsammans med Lilian Tilander, socialsekreterare i Karlstad, en motion till RSMH:s kommande kongress. Wiktorsson och Tilander föreslog att förbundsstyrelsen skulle arbeta fram förslag på ändringar i förmynderskapslagstiftningen.⁹⁵ I augusti följande år blev justitieminister Sten Wickbom uppvaktad av RSMH, som nu krävde att lagen om förmynderskap skulle avskaffas helt och hållet. Justitieministern, som tidigare uttryckt att han inte var främmande för att ta bort en del av lagen, förklarade efter uppvaktningen att ”det är möjligt att vi i framtiden inte skall ha lagen kvar” – detta enligt *Göteborgs-Postens* ledarsida, som berömde ministern för en attitydglidning i rätt riktning.⁹⁶

I december 1985 förklarade Wickbom att alla omyndigförklarade i Sverige skulle få tillbaka sina ”mänskliga och sociala rättigheter”, att utredningsarbetet för att uppnå detta mål skulle ”forceras” och att inga fler skulle omyndigförklaras.⁹⁷ Den som fick i uppdrag att snabbutreda frågan var justitierådet Staffan Magnusson. Utredningen, med det nygamla namnet Förmynderskapsutredningen, höll sitt första sammanträde i februari 1986.⁹⁸ Redan i september samma år kunde den slå fast att det från och med 1989 (snabbare än så kunde det inte gå eftersom det handlade om grundlagsändringar) inte skulle finnas några omyndigförklarade i Sverige. Begreppet skulle försvinna från lagstiftningen, och alla de 15 000 svenskar som nu var omyndigförklarade skulle då återfå sin rösträtt. ”Det finns ingen anledning att ta ifrån människor deras rösträtt bara för att de inte kan sköta sin ekonomi”, sade Magnusson till TT. För att hjälpa dem som inte

själva kunde sköta sin ekonomi såg Magnusson fram emot att, med inspiration från Spanien och Schweiz, kunna presentera ett nytt system, någonstans mittemellan godmanskapet och det gamla förmyndarsystemet.⁹⁹

Några månader senare presenterade Förmynderskapsutredningen ett delbetänkande, där den föreslog ändringar i föräldrabalken som innebar att omyndigförklaringsinstitutet skulle upphävas och ersättas med ett nytt system med så kallat förvaltarskap. Systemet med god man skulle behållas med vissa justeringar, för att hjälpa människor med lindrigare behov av stöd. Dessutom föreslogs en rad följdändringar i bland annat regeringsformen. Lagändringarna skulle få till resultat att ingen längre skulle kunna förlora sin rösträtt på grund av sjukdom eller liknande.¹⁰⁰

På ett helt annat sätt än tidigare lyftes nu rättighetsargument fram i motiveringarna. Men det talades också om "social anpassning", eller med andra ord om bättre möjligheter till integration av människor med psykiska funktionsnedsättningar i det vanliga samhället, där också de kunde bidra med kunskaper och färdigheter, liksom om den psykiska ohälsa som kunde förvärras av ett ingrepp som omyndigförklaring. Under utredningsarbetet hade bland annat företrädare för Socialstyrelsen framhållit att många så kallade utvecklingsstörda mådde mycket dåligt av att veta att de var berövade rättigheter som sågs som grundläggande för andra människor. Det talades också om den nya lagstiftningen som ett sätt att eliminera den paradox som bestod i att det, så som lagen tillämpades, var vanligare att människor med lindriga funktionsnedsättningar blev omyndigförklarade än människor med allvarigare funktionsnedsättningar – som inte hade någon ekonomi att missköta.¹⁰¹

Utredningen lyfte fram det faktum att omyndigförklarade förlorade sin rösträtt som något "särskilt negativt". Förlusten av rösträtt ansågs också stå i strid med andan i socialtjänstlagen och den nya lagen om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda. "Respekten för människors självbestämmanderätt och integritet står där i förgrunden", konstaterades

- En drivande kraft i den process som kom att leda till förmynderskapsstreckets slutliga avskaffande 1989 var Gunnar Wiktorsson, överförmyndare i Torsby i norra Värmland, som också fick ett stort antal värmlänningar myndigförklarade.

GT Tisdag 2 oktober 1984

5

INSPÄRRAD I ONÖDAN

**Efter 45 år
som omyndig
är Hildur fri
– tack vare
Gunnar**

På mindre än fem år har Gunnar Wiktorsson lyckats fåva omyndigförklarade för 43 personer – bara i sin hembygd. Det lär bli många, många fler i framtiden. För Hildur Jansson är längtifrån ensam i Sverige om sitt tragiska öde . . .

TORSBY (GT) Hildur Jansson i Östmark, 82, har förlorat de bästa åren av sitt liv. Närmare 22 år satt hon på mentalsjukhus och i 45 år var hon omyndigförklarad. Äntligen är hon fri från stämpeln. Hon och 42 andra har Gunnar Wiktorsson hjälpt att bli myndiga sedan han blev överförmyndare i Torsby nyåret 1980, han GT berättar.

— Vi har haft mycket god hjälp av överläkare Gunnar Bråting och hennes personal i Kvinnokliniken. Men också av Sten-Torgny, läkare han. Tre till fyra 18–21 fall är på gång och jag räknar med att komma upp på 50 före året slut.

För tiggare

Det är närmast groteskt hur många tvångsinsatser på mentalsjukhus och nästan glöms bort. När de väl har lämnat sjukhuset har de ofta under passiva förmyndare och berättat en del av sin personliga historia. I Värmland är 43 procent av mentalsjukhusens patienter tvångsinsatta.

Den omyndigförklarade har inte rösträtt och måste söka tillstånd av förmyndaren för att gå ut. Men beaktat att de ofta är gamla och svaga, är det naturligt att de ofta blir tvungna att söka tillstånd för att gå ut. En omyndig person har inte heller rätt att arbeta eller ägna sig åt annat yrke. Det är en situation som ofta leder till att de blir beroende av andra människor.

— Jag tänkte die på torget, berättar hon. Personalen var bra och jag gick i sjukhusets kök, men några pengar fick jag inte av min förtäring.

Han glitte om sig
Men det mest smärtsamma för Hildur är Hildur Jansson. Hon har

I hela 45 år av sitt liv var Hildur Jansson (till vänster) omyndigförklarad innan hon blev fri. Nästan halva tiden var maken förmyndare och slötte hennes pengar trots att hon tog ut skilsmässa och gift om sig. Nu tar Hildur igen vad hon förlorat och gör bl a långa bilurer med systern Ester (till höger).

Foto: INGELBERT STENSTRÖM

nerver förtörades när maken hjärnade en annan kvinna. Det var han som tog till sig Hildur till en på mentalsjukhus.

Börje Hanebjar
Inte nog med det. Hon omyndigförklarades vid nioåttio år. Förmyndare blev hennes man! Han gillade om sig men fick hand om Hildurs pengar. Hon hade ännu en omyndig man i Östmark fick lägga sin jordbruksföretag för förmyndaren. Innan hon lämnat sjukhuset hade hon varit ensam i Sverige i 45 år.

— Jag tänkte die på torget, berättar hon. Personalen var bra och jag gick i sjukhusets kök, men några pengar fick jag inte av min förtäring.

De har inte ens i skapelse, men när någon vill göra något som inte är till nytta för honom eller henne, så är det en omyndigförklarad.

1900 hämtades hon till sjukhuset. Ester Gustavson i Östmark och har sedan dess varit modern i hennes familj. Hennes förmyndare på senare år har punkligt kommit med pengar till henne. Hon har varit rädd att hon skulle bli tvungen att gå till sjukhuset igen.

Försöker ta igen
Nu tänker hon ta igen. Det är det hon vill. Systemet och hennes siner tar med henne på bilurer.

— Fem dagar har vi varit i Göteborg förra året. Så vacker det var på Liseberg! Resorna går ofta till Arvika och Karlstad eller lägre bort. Vi handlar ofta i typiska butiker utan pengar på att gå i varuhuset på rensa och kasta våra gamla saker av värde, säger Hildur.

De har inte ens i skapelse, men när någon vill göra något som inte är till nytta för honom eller henne, så är det en omyndigförklarad.

den är nästan på det närmaste värdigt. Hennes dotter är en bra kvinna på att se till att hon har ett bra liv. Hanebjar och Ester har varit tillsammans i 45 år. De har varit tillsammans i 45 år. De har varit tillsammans i 45 år.

Glöms bort
— Fem år på sjukhuset hade hon varit för Hildur, tycker Gunnar Wiktorsson. Han och många andra har glöms bort. Förmyndarna är ofta passiva och släpper uppdraget med värdigt hand.

Den här veckan för Hildur och Ester till För Socialt och Mental Hjälp (FSMH) en motion till en kongress i november. Wiktorsson och Lillian Thander, socialsekreterare i Karlstad, föreslår i detta till ett förbundsstyrelsen ska utvärdera förslag till ändringar i lagen om omyndigförklarade.

1984 års lag om förmynderskap har förbättrats något men fortfarande har en majoritet med lagen till hjälp till förmågan sin personliga frihet.

i det pressmeddelande som utredningen offentliggjorde i december 1986.¹⁰² Utredningen talade också om ”möjlighet att ta initiativ och hävda en åsikt” som viktiga rättigheter för den enskilda.¹⁰³

Såväl i utredningens direktiv som i dess slutsatser konstaterades att risken för att psykiskt funktionshindrade kunde utsättas för otillbörlig påverkan i och för sig var ett hållbart argument mot rösträtt för gruppen, men att principen om respekt för den enskilda människans integritet måste väga tyngre. Även personer som förordnats förvaltare måste därför ges rätt att rösta. Dock, konstaterade utredningen samtidigt, ankom det på dem själva att utöva rösträtten, så länge de inte var för sjuka för att ta sig till vallokalen. I så fall gavs de, liksom andra medborgare, möjlighet att rösta genom bud.¹⁰⁴

Den 1 december 1988 utfärdades den lag om ändring i föräldrabalken som innebar att allt tal om förmynderskap över vuxna människor togs bort ut lagtexten. Lagen kom att gälla från och med den 1 januari 1989.¹⁰⁵ Tillsammans med samtidiga ändringar i regeringsformen innebar det att de 11 000 svenskar som fortfarande varit omyndigförklarade 1988 till slut fick rätt att rösta.¹⁰⁶

Vad hände 1989 och senare?

Förmynderskapsstrecket skilde sig från de andra rösträttsstrecken genom att det inte bara var själva strecket som togs bort. Det försvann som en följd av att hela institutet omyndigförklaring avskaffades. Det gick inte längre att omyndigförklara vuxna människor, och de som tidigare hade varit omyndigförklarade förklarades myndiga.¹⁰⁷

Men vad blev egentligen de praktiska konsekvenserna för de människor som berördes av lagändringarna? Sannolikt blev det inte någon markant skillnad i vardagen för många av dem som hade varit omyndigförklarade fram till 1988. Det som hände rent praktiskt var att tidigare förmyndare bytte titel till förvaltare. Förvaltarens huvuduppgift var, liksom tidigare förmyndarens, att ta hand om sin klients ekonomi.¹⁰⁸ Men en stor skillnad låg just i att de tidigare omyndigförklarade fick rösträtt.

I vilken utsträckning dessa personer i praktiken kom att använda sig av

sin nya rättighet är en fråga för fortsatt forskning. En annan fråga är i vilken mån människor med kognitiva funktionsnedsättningar har förberetts för möjligheten att faktiskt använda sin rösträtt. Idag är möjligheterna för människor med kognitiva funktionsnedsättningar och andra funktionsvariationer att delta i diskussioner och politiska beslut något som ofta lyfts fram som en fundamental del av demokratin, inte minst i internationella sammanhang.¹⁰⁹ Men detta var knappast någon självklarhet på 1990-talet.

Vid millennieskiftet 2000 konstaterades i en statlig utredning att åtminstone människor med fysiska funktionsnedsättningar fortfarande diskriminerades som väljare genom att många vallokaler brast i fråga om tillgänglighet. Dessutom påpekades att det var ett mer allmänt problem att det inte fanns någon myndighet med övergripande ansvar för att ge alla röstberättigade medborgare likvärdiga möjligheter att rösta. Ansvar var istället uppdelat mellan kommuner, landsting och den centrala valmyndigheten. Utredningen ville därför ge kommunerna ett övergripande ansvar. Sexton år senare påpekade 2014 års Demokratiutredning att ett antal hinder för politisk inkludering av personer med funktionsnedsättningar kvarstod, trots flera reformer under senare år. Det påpekades också att valdeltagandet bland personer med kognitiva funktionsnedsättningar enligt tillgänglig statistik var fortsatt lågt, vilket underströk behovet av bland annat lättlästa nyheter.¹¹⁰

Frågan om att praktiskt underlätta för tidigare omyndigförklarade och andra människor med kognitiva funktionsnedsättningar att utöva sin rösträtt förbigicks helt i utredningsbetänkandet 1986. Istället underströks att det i princip ”ankom” på de funktionshindrade själva att utöva sin rösträtt. Sannolikt skrevs detta för att i liberal anda understryka att röstande i allmänna val är en rättighet och inte en skyldighet, och för att undvika missbruk av möjligheten till budröstning.¹¹¹ Inte desto mindre har det säkert hjälpt till att upprätthålla en informell rösträttsbegränsning.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Annika Berg, ”De ovuxna vuxna. Om omyndigförklaring som rösträttshinder”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

1. André Blais, Louis Massicotte & Antoine Yoshinaka, ”Deciding Who Has the Right to Vote. A Comparative Analysis of Election Laws”, *Electoral studies* vol. 20 (2001), nr 1, s. 51; Ludvig Beckman, *The Frontiers of Democracy. The Right to Vote and its Limits* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), s. 146–147.

2. *UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities; FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* (Stockholm: Promemoria från Socialdepartementet 2008:23).

3. Rätt till politiskt deltagande för personer med funktionsnedsättning. Sammanfattning (European Union Agency for Fundamental Rights, 2014); ”Mentally Disabled Win Right to Vote and Freely Marry in France”, *The Local* (France) 25/10 2018, hämtad 29/4 2021 på <https://www.thelocal.fr/20181025/disabled-people-win-right-to-vote-and-freely-marry-in-france>; BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 29. Januar 2019, 2 BvC 62/14, Rn. 1–142, hämtad 29/4 2021 på http://www.bverfg.de/e/cs20190129_2bvco06214.html; ”Hungary: UN experts urge end to restrictions on persons with disabilities”, pressmeddelande från United Nations Human Rights Office of the High Commissioner 16/4 2020, hämtad 29/4 2021 på <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25799&LangID=E>. Se även SOU 2014:5. *Låt fler forma framtiden! Betänkande av 2014 års demokratiutredning*, s. 584–585, 587–593, 605.

4. SOU 1986:50. *God man och förvaltare*, kap. 6; Beckman 2009, s. 148–149.

5. SOU 1970:67. *Förmynderskap. Betänkande avgivet av Förmynderskapsutredningen*, s. 56; *Riksdagstrycket*, Proposition 1974:142, s. 44; SFS 1924:320, Lag om förmynderskap, 1 kap.; SFS 1949:381, Föräldrabalk, 10 kap.; SFS 1974:1038, Lag om ändring i föräldrabalken, 10 kap.

6. *Lagberedningens förslag till revision av Ärvdabalken. I. Förslag till lag om förmynderskap m.m.* (Stockholm: Norstedts, 1921), s. 135; SOU 1970:67, s. 56. Om föreställningar om myndighet och omyndighet i tidigmodern tid, se Maja Bondestam, *Människans metamorfos. Ålder och den mognande kroppens politik*, 1580–1850 (Nora: Nya Doxa, 2020), s. 113–129.

7. SFS 1949:381, 10 kap. 1 §.

8. SOU 1970:67, s. 56–57; jfr *Lagberedningens förslag till revision av Giftermålsbalken och vissa delar av Ärvdabalken. I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m.m.* (Stockholm, 1915), s. 162–166; SFS 1920:405, Giftermålsbalk, 2 kap. 5 §.

9. SOU 1970:67, s. 57; citat från *Lagberedningens förslag* 1915, s. 164.

10. Avgränsningen mellan olika former av psykisk rubbning förklarades som betydelslös inom förmynderskapsrätten. Det enda som ansågs viktigt var enligt Förmynderskapsutredningen att ”fastställa gränsen mot det normala själslivet, även där detta kännetecknas av enfald, viljesvaghet o. dyl.”. Se SOU 1970:67, s. 57.

11. Jfr Annika Berg, *De samhällsbesvärliga. Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige* (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018).

12. Alfred Petré, *Minnen från Ulleråkers sjukhus. En psykiatrisk studie* (Lund: Carl Blom, 1934), s. 4. Se även SFS 1929:321, Sinnessjuklag, § 75; Berg 2018.

13. SOU 1970:67, s. 57. Se även *Riksdagstrycket*, Proposition 1974:142, s. 45.

14. SFS 1949:381, 10 kap. 1 §.

15. SOU 1970:67, s. 57. Se även *Riksdagstrycket*, Proposition 1974:142, s. 45.

16. SFS 1949:381, 10 kap. 1 §.

17. SOU 1970:67, s. 37.

18. Ibid., s. 32.

19. Ibid., s. 23–24, med ref. till SFS 1949:381, 20 kap. 17 § och 19 §; citat från 19 §.

20. Detta skrevs t.ex. tydligt ut i SOU 1970:67, s. 53–54, där strecket i dessa avseenden också jämfördes med fattigvårds- och konkursstrecket.

21. Richard S. Katz, *Democracy and Elections* (New York: Oxford University Press, 1997), s. 231–233. Jfr också Beckman 2009, kap. 6.

22. Jfr SOU 1970:67, s. 54.

23. Jean-Jacques Rousseau, *Du Contrat Social; ou, Principes du Droit Politique* (Amsterdam: Marc Michel Rev., 1762); jfr David Lay Williams, *Rousseau's Social Contract. An Introduction* (New York: Cambridge University Press, 2014), s. 272–282.

24. Jfr Katz 1997, s. 231–232; Beckman 2009, s. 146–151.

25. Platon, *Skrifter. Bok 3. Staten*, övers. Jan Stolpe (Stockholm: Atlantis, 2003).

26. Jason Brennan, *Efter demokratin. Argument för ett nytt styrelseskick* (Stockholm: Timbro, 2017). Brennan medger dock själv att rekommendationer enligt denna princip sannolikt skulle få oönskade effekter i praktiken, med hänvisning till den så kallade Dunning-Kruger-effekten. ”On the ethics of voting”, Jason Brennan intervjuad av Richard Marshall i 3:AM Magazine, 7/9 2018, hämtad 29/4 2021 på <https://web.archive.org/web/20180907221350/https://www.3ammagazine.com/3am/on-the-ethics-of-voting/>.

27. Kjell Östberg, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet* (Eslöv: Symposion, 1997), s. 91–93; Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systemskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (Göteborg: Arkiv, 1996), s. 60, 107; Annika Berg, *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala: Uppsala universitet, 2009), s. 160.

28. Alexander Keyssar, *The Right to Vote. The Contested History of Democracy in the United States* (New York 2000), s. 273–275.

29. Douglas C. Baynton, ”Disability and the Justification of Inequality in American History”, i *The New Disability History: American Perspectives* (New York: New York University Press, 2001).

30. Om krav på läkarintyg för grunden som preciserades i SFS 1949:381, 10 kap. 1 §, punkt 1, se *Riksdagstrycket*, Proposition 1974:142, s. 44–45.

31. Se t.ex. ”En ny Tufvahistoria”, *Fyris* 15/1 1897; ”Den nya Tufva-historien”, *Alingsås Tidning* 23/2 1906.

32. ”Riksdagen”, *Smålandsposten* 17/4 1888.

33. Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005), s. 90–91. Jfr t.ex. ”Några ord om kommunal

röstval [sic] och rösträtt”, *Eskilstuna Tidning* 12/11 1886; ”Staden och Länet”, *Eskilstuna Tidning* 14/12 1886.

34. Se t. ex. utförlig beskrivning av rösträtten till andrakammarvalet under rubriken ”Allehanda nyheter” i *Nya Helsingen* 28/7 1866. Jfr Berling Åselius 2005, s. 90–91; 216; Nils Stjernquist, *Tvåkammartiden. Sveriges riksdag 1867–1970* (Stockholm: Sveriges riksdag, 1996), s. 29, 75.

35. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1921:174.

36. *Riksdagstrycket, Register över riksdagens protokoll med bihang, lagtima riksdagen 1921*, s. 269.

37. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1921:30.

38. SOU 1970:67, s. 53–54. Lindhagen fortsatte dock att i olika sammanhang väcka uppmärksamhet kring fall där människor blivit omyndigförklarade på skakiga grunder, liksom fall där personer fallit offer för andra typer av frihetsinskränkning på grund av psykiatrikers godtycke. Se Berg 2018.

39. Mattias Lindgren, *Utan rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018*, publicerad i augusti 2020 på <https://demokrati100.se/ny-rapport-undersoker-begransningar-i-rostratten/>, s. 18, hämtad 29/4 2021, samt mina egna uträkningar utifrån dataunderlaget till denna rapport, som även kan laddas ned direkt från <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-69>. Vid valet 1948, då rösträttsåldern sänkts från 23 år ned till myndighetsåldern, 21 år, ökade antalet personer som föll för förmynderskapsstrecket *trots* att alla konkursdrabbade samtidigt försvunnit ur kategorin, vilket kan förklaras av att även ett antal omyndigförklarade i åldersspannet 21–22 år nu föll för strecket.

40. För skildringar av Florence Stephens liv, se Erik Wängmar, *Husebyfröken. En studie om Florence Stephens 1881–1979* (Malmö: Égalité, 2020); Lena Ebervall & Per E. Samuelsson, *Florence Stephens förlorade värld. En sannsaga om Huseby Bruk* (Stockholm: Piratförlaget, 2016); Olle Ekstedt, *Sällsamheter i Småland. Varend. Del 1* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1987), s. 91–115.

41. ”Nu får hennes prins flytta in”, *Aftonbladet* 19/5 1976; ”Husebyfröken ställer själv upp vid 192:a rättegången?”, *Expressen* 7/12 1971; ”Systrarna Stephens äger över 4 miljoner kronor”, *Expressen* 11/2 1973.

42. SOU 1970:67, s. 34; ”Förmyndartvisten. Husebyfröken ber regeringen om ändring i föräldrabalken”, *Svenska Dagbladet* 9/9 1961.

43. Florence Stephens, *Kungar, torpare och kavaljerer* (Stockholm: Sjöström & Sjöström, 1961).

44. Se bl.a. ”Rättskämpan Moberg ska hjälpa Husebyfröken få rätt”, *Expressen* 19/1 1962; ”TV-rutan. Moberg oskyldigare än ett nyfött barn”, *Expressen* 19/1 1962; ”Fröken Florence Stephens: ’Han var briljant’. Träffar Moberg i Stockholm”, *Expressen* 19/1 1962; ”Myndigförklara fröken Stephens!”, *Expressen* 31/5 1962. Jfr Berg 2018, s. 249, 252.

45. Se t.ex. ”Myndigförklarad efter folkstorm”, *Aftonbladet* 24/2 1960; ”Storm av opinion gjorde att kvinna myndigförklarades”, ”Omyndig i 30 år utan att veta om det”, *Dagens Nyheter* 4/12 1960; ”Bortförda konsulinnans son och dotter i vild fejd”, *Göteborgs-*

Tidningen 3/9 1966; ”Syskonhat resulterade i James Bond-kidnappning”, *GT* 2/10 1969; ”Ny fas i släktfejden om konsulinnans pengar. Polismästaren i Kungälv stämd”, *Arbetet* 1/11 1967.

46. ”Att sånt kan hända i Sverige 1966. Han blev omyndigförklarad utan att få reda på det!”, *Expressen* 13/8 1966.

47. ”JO ger Expressen rätt. Läkare och domstol bedömde ’Sven’ fel”, *Expressen* 13/2 1967.

48. ”Spioner, mördare, bedragare, stortjuvar har rösträtt – men 33 000 döms omyndiga och vägras rösträtt”, *Expressen* 26/2 1966. Mer exakt föll 32 561 svenskar för förmynderskapsstrecket i 1968 års val. Se Mattias Lindgren, dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018*, hämtad 29/4 2021 från <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-69>.

49. ”Hon blev osams med chefen – sattes på sinnessjukhus”, *Aftonbladet* 21/5 1968.

50. Baserat på Lindgren, dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt*.

51. *Riksdagstrycket*, Proposition 1964:140, s. 201, 205–208, 214–215, citat s. 214.

52. Ibid., s. 19; SOU 1970:67, s. 53. Se även ”Omyndig kan rösta i kommunal-valet”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* 15/9 1966; ”Möjligheter för mentalt underutvecklade att rösta”, *Göteborgs-Posten* 15/9 1966.

53. SOU 1970:67, s. 31–32. Se även *Riksdagstrycket*, Proposition 1964:140, s. 206–207.

54. SOU 1963:17. *Sveriges statsskick. Del 2. Motiv. Förslag till regeringsform*, s. 300.

55. SOU 1970:67, s. 32, jfr *Riksdagstrycket*, Proposition 1964:140, s. 206–207.

56. SOU 1970:67, s. 32.

57. Ibid., s. 49.

58. Ibid.

59. Ibid., s. 53.

60. Ibid., s. 47, 59–67. Se även förslag till ändring i föräldrabalken 10 kap. 1 §, punkt 1, i ibid., s. 10.

61. SOU 1970:67, s. 65.

62. Ibid., s. 65–66.

63. Ibid., s. 66–67.

64. Ds Ju 1974:7, *Förmynderskap. Promemoria med förslag till ändringar i förmynderskapslagstiftningen m.m.*, s. 50–51.

65. Ds Ju 1974:7, s. 96–97; ”Handikappförbund: Omyndigförklarad bör få rösträtt”, *Dagens Nyheter* 8/4 1971.

66. Ds Ju 1974:7, s. 121–124.

67. Ibid., s. 4. Understrykningarna i lagförslaget markerade ändringar och tillägg.

68. Jfr SOU 1970:67, s. 10.

69. Ds Ju 1974:7, s. 127–128.

70. Ibid., s. 42, 89–90. RMH bytte namn till RSMH 1972, se <https://rsmh.se/sa-pa-verkar-vi/var-historia/>, hämtad 7/1 2021.

71. Jfr *Riksdagstrycket*, Proposition 1974:142, s. 71.

72. ”Här är tre människor som omyndigförklarats och fråntagits alla ägodelar”, *Aftonbladet* 17/5 1972; ”I tio år har jag hållits som slav”, *Arbetet* 7/8 1973.

73. ”Efter 40 år i skuggan: Nu är jag värd nåt”, *Arbetet* 8/11 1973. Se även ”Jag är överlycklig. Myndig igen efter fyrtio år”, *GT* 8/11 1973.

74. ”Di ville bli äv med mej”, tv-program sänt i TV2 12/11 1971. Se även t.ex. ”Ulvenstam tillbaka efter 2 år med porträtt av ’Fröken på Huseby’”, *Expressen* 12/11 1971.

75. ”En fantastisk fröken”, *Göteborgs-Posten* 13/11 1971.

76. Se t.ex. ”Fröken på Huseby 90 år. Än har hon inte gett upp kampen!” *Expressen* 29/9 1971; ”På 90-årsdagen gör Husebyfröken ett nytt försök att bli myndig”, *Aftonbladet* 2/10 1971; ”Fröken på Huseby fyller 90. Firar på okänd ort med lillasyster (89)”, *Söndagstidningen* 3/10 1971; ”Jag vill bli fri!”, *Aftonbladet* 12/11 1971; ”Fröken på Huseby såg sig själv prata i TV igår: Jag vågade inte avslöja alltihop”, *Expressen* 13/11 1971; ”Jag minns... Fr Stephens ett 90-årigt fenomen”, *Expressen* 30/12 1971.

77. SFS 1974:1038.

78. ”Slösaktiga skall inte längre kunna omyndigförklaras”, *Dagens Nyheter* 4/11 1974.

79. ”Regeringsförslag: Radikal ändring av förmynderskapslagar: Färre blir omyndiga”, *Arbetet* 18/10 1974.

80. *Riksdagstrycket*, Proposition 1974:142, s. 113.

81. Ibid., s. 122–123.

82. Ibid.; ”Regeringsförslag: Radikal ändring av förmynderskapslagar”, *Arbetet* 18/10 1974.

83. ”Två-ett sista dagen. Kalhygge ska anmälas”, *Dagens Nyheter* 15/12 1974; ”Lottningsavgörande i riksdagens spurt”, *Göteborgs-Posten* 15/12 1974.

84. ”Florence Stephens myndig vid 95”, *Expressen* 29/5 1976.

85. ”Hur känns det idag då? Florence Stephens, 94, som i går upplevde första dagen som myndig”, *Aftonbladet* 30/5 1976.

86. ”Husebyfröken får inte rösta i höst. Hon blev myndig för sent”, *Aftonbladet* 15/8 1976; ”Får inte rösta”, *Göteborgs-Posten* 15/8 1976.

87. ”Fröken Stephens får begära nåd”, *Arbetet* 19/8 1976; notiser i *Svenska Dagbladet* 19, 20 och 27/8 1976.

88. ”Husebyfröken är besviken. Varför får jag inte rösta?”, *GT* 11/9 1976.

89. ”Längre ledig, mera hemma. Det betyder två av de nya lagar som börjar gälla på nyåret”, *Aftonbladet* 29/12 1977.

90. ”16 000 vägras sina rättigheter. Så är det att vara omyndig”, *GT* 5/10 1984. Se även ”Inspärrad i onödan. Efter 45 år som omyndig är Hildur fri – tack vare Gunnar”, *GT* 2/10 1984; ”Äntligen en ljusning i ett psykiskt mörker”, *GT* 18/10 1984; ”...hon fick börja om igen efter 45 år”, *GT* 2/12 1985; ”17.000 blir myndiga – efter år utan rättigheter”, *GT* 2/12 1985; samt SOU 1986:50, s. 140, där Torsby kommun och Sunne tingsrätt lyftes fram som ett särfall, just på grund av Wiktorssons nit.

91. SOU 1986:50, s. 9. I riksdagsvalet 1976 diskvalificerades 28 395 personer på grund av omyndighetsförklaring, i riksdagsvalet 1985 diskvalificerades 14 755 personer. Se Lindgren, dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt*. Antalet personer med god man var vid utgången av 1985 ca 20 000, enligt pressmeddelande 10/12 1986, vol.1, Förmynderskapsutredningen [1984], Riksarkivet (RA).

92. *Riksdagstrycket*, LU-betänkande 1981/82:4. Se även ”Se över reglerna om omyndigförklaring”, *Svenska Dagbladet* 14/10 1981; ”Förmyndare”, *Dagens Nyheter* 14/10 1981.

93. *Riksdagstrycket*, Motion 1980/81:1192.

94. År 1982 fick utredningen (Ju 1977:08) om barnens rätt uppdraget att även se över lagstiftningen kring förmynderskap och godmanskap, och 1984 överfördes uppdraget till en särskild utredare. Utredningens arbete startade på allvar i februari 1986, då justitierådet Staffan Magnusson tagit över som utredare/ordförande och hovrättsassessorerna Krister Thelin som sekreterare. SOU 1986:50, onummerad s. 3, jfr också protokoll i vol. 1, Förmynderskapsutredningen [1984], RA.

95. ”Inspärrad i onödan”, *GT* 2/10 1984.

96. ”Avskaffa förmyndarlagen”, *Göteborgs-Posten* 19/8 1985.

97. ”17.000 blir myndiga – efter år utan rättigheter”, *GT* 2/12 1985.

98. Protokoll 10/2 1986, vol. 1, Förmynderskapsutredningen [1984], RA.

99. ”Omyndigförklarad: Begrepp som försvinner”, *Göteborgs-Posten* 19/9 1986.

100. SOU 1986:50. Det nya förvaltarskapet föreslogs också bli mer flexibelt än det gamla förmynderskapet, och kunna anpassas efter individens specifika behov. Ibid., s. 180.

101. Ibid., s. 167–169. Se också *Riksdagstrycket*, Motion 1976/77:657.

102. Pressmeddelande 10/12 1986, vol. 1, Förmynderskapsutredningen, RA.

103. SOU 1986:50, s. 168.

104. Ibid., s. 186.

105. SFS 1988:1251, Lag om ändring i föräldrabalken.

106. *Riksdagstrycket*, Proposition 1987/88:32; Lindgren, dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt*. Se även ”Kalle var omyndigförklarad i 25 år” & ”Ny lag ger alla rösträtt”, *Göteborgs-Posten* 29/12 1988.

107. SFS 1988:1251.

108. Ibid., sista sidan ang. lagens ikraftträdande.

109. Som statsvetaren Niklas Altermark påpekar är det dock ofta så att deklarationerna inkluderar förbehåll och möjligheter till undantag. Se Niklas Altermark, *After Inclusion. Intellectual Disability as Biopolitics* (Lund: Lunds universitet, 2016), s. 133–151.

110. SOU 2000:125. *Teknik och administration i valförfarandet*, s. 164, 170–171. SOU 2014:5, del A, s. 589, 605.

111. SOU 1986:50, s. 186.

6. Ålder som måttstock för politiskt medborgarskap

*Rösträtts- och valbarhetsålder
i Sverige under 1900-talet*

JONATHAN JOSEFSSON & BENGT SANDIN

Hundra år efter införandet av så kallad allmän och lika rösträtt betraktas rösträtten fortfarande som en förutsättning för demokratins genombrott och utveckling. Under den allmänna och lika rösträttens hundraåriga historia har olika begränsningar av rösträtten steg för steg avskaffats för att möjliggöra politiskt deltagande för fler grupper. För svenska medborgare finns emellertid en betydande begränsning av rösträtten kvar, nämligen ålder. Den grupp av unga människor och barn under 18 år som idag utgör cirka 20 procent av Sveriges befolkning saknar rösträtt och är inte valbar till kommuner, landsting eller riksdag. Rösträtts- och valbarhetsåldern, som varit oförändrad sedan 1970-talet, kan idag förefalla självklar. Men som denna historiska tillbakablick kommer att visa har höjningar och sänkningar av rösträtts- och valbarhetsålder varit ett återkommande inslag i den demokratiska utvecklingen och i högsta grad varit föremål för en livlig politisk debatt.

I ett mera övergripande perspektiv handlar förändringarna i rösträtts- och valbarhetsåldern om hur samhällets medborgare har representerats politiskt genom demokratiska val, liksom om var gränserna har dragits för vilka personer och grupper som ska inkluderas i, eller exkluderas från, det politiska medborgarskapet.

Frågan om ålder har inte varit framträdande i forskningen om vare sig det så kallade demokratiska genombrottet under det tidiga 1900-talet

eller de efterföljande årtiondena av demokratisering i Sverige. Forskare har uppmärksammat att en höjning av åldersgränserna ingick i kompromissen 1918 och att förändringar i åldersgränserna under efterföljande perioder har varit uppe till politisk diskussion. På senare tid har också uppmärksamhet ägnats åt åldersgränsernas normativa och filosofiska grunder. Begränsad uppmärksamhet har dock ägnats åt historisk analys av åldersgränsernas förändringar och dess skiftande innebörder under hela denna period.¹ Diskussionerna om rösträtts- och valbarhetsålder under 1900-talet speglar, förutom de normativa frågorna om vem som bör inkluderas respektive exkluderas i demokratin på grundval av ålder, också förändringar i hur man har värderat och uppfattat statens, riksdagens, landstingens och kommunernas roller, uppgifter och förhållande till sina medborgare. I ljuset av detta finns anledning att uppmärksamma hur frågan om rösträtts- och valbarhetsålder förhöll sig till andra politiska frågor och större samhälleliga förändringar, liksom vilka argument som framfördes och vilka aktörer som deltog i debatterna.

Med detta kapitel vill vi dels ge en översikt över de förändringar av rösträtts- och valbarhetsåldern som har ägt rum under 1900-talet, dels närmare analysera de sammanhang under vilka förändringarna ägde rum. I denna analys blir följande frågor centrala: vilka argument framfördes i samband med förändringarna av åldersgränser? Vilka aktörer var drivande? Vilken syn på barn och ungas roll i samhället aktualiserades?² På detta sätt vill vi uppmärksamma hur åldersgränser under 1900-talet kom att bli en avgörande måttstock för politiskt medborgarskap och ett uttryck för hur demokratiseringsprocesser inte bara inneburit en utveckling mot att inkludera nya grupper av medborgare, utan också kommit att exkludera grupper av medborgare, i detta fall på grundval av ålder.

Inledningsvis ges i tabellen på nästa uppslag en översikt över när förändringarna av åldersgränserna genomfördes (rösträtts-, valbarhets- och myndighetsåldrarna). I kapitlet kommer vi därefter att analysera förändringarna under de tre perioderna 1909–1921, 1921–1950 och 1950–1974.

► Förstamajdemonstration på Kungsgatan i Stockholm 1934. Rösträttsåldern var vid denna tid 23 år fyllda året före val till andra kammaren och kommunerna, och 27 år fyllda året före val till första kammaren.

Årtal för genomförande av beslut om förändringar i rösträtts-, valbarhets- och myndighetsåldrar i Sverige 1866–1974.

År	Rösträtts- ålder				Valbar- hetsålder				Myndighets- ålder	
	Kommun	Landsting	1:a kam- maren	2:a kam- maren	Kommun	Landsting	1:a kam- maren	2:a kam- maren	Män	Kvinnor
1866	21	21	21	21	25	25	35	25	21	25 (endast ogifta)
1884										21
1909				24						
1921	23	27	27	23				23		21 (även gifta)
1937		23	23					25		
1941	21	21	21							
1945				21	23	23				
1949								23		
1953							23			
1960										
1965	20	20	20	20						
1969	19	19	19	19	20	20	20	20	20	20
1974	18	18	18		18	18	18		18	18

Kommentar: Åren som anges är de år då en reform träder i kraft, inte det år då reformen beslutats om, ifall detta inte särskilt anges. 1970–71 avskaffades tvåkammarsdagen. Rösträtten gällde för de som uppnått rösträttsåldern året före valåret fram till 1974, varefter rösträtten gällt från födelsedatum.

Avslutningsvis uppmärksammar vi också kort några av de diskussioner som förts om åldersgränser under perioden efter 1974. Därefter följer en sammanfattande diskussion.³

Arbetsrättsdomen betalade priset för kvinnors rösträtt

De demokratiska reformer som genomfördes i Sverige 1909–1921 innebar att det politiska medborgarskapet i form av rösträtt och valbarhet utvidgades till fler grupper i samhället, framförallt genom att ekonomiskt grundade hinder togs bort och att rösträtt och valbarhet också kom att omfatta kvinnor. Men samtidigt som väljarkåren utökades begränsades

den i vissa avseenden, inte minst genom höjningar av åldersgränser för rösträtt och valbarhet. Och som diskussionerna i riksdagen visar blev höjningarna av rösträtts- och valbarhetsåldern också avgörande för lösningen av rösträttsfrågan. För att förstå den betydelse som ålder kom att spela i diskussionerna under dessa omvälvande år, behöver vi först gå tillbaka till de demokratiska reformer som genomfördes i början av seklet.

Grundtanken i de rösträttsregler som skapades i samband med reformerna vid 1800-talets mitt var att den som bidrog mer till samhället borde få en större del av rättigheterna. I Sverige blev rösträttsbegränsningarna, som historikern Ebba Berling Åselius påpekar i *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920*, mer omfattande än i andra europeiska länder i samband med utvidgningen av rösträtten. Expansionen av den manliga rösträtten 1907–09 kombinerades med krav på en rad diskvalificeringsgrunder.⁴

I de argument som presenterades för en hög rösträtts- och valbarhetsålder betonades hur detta skulle säkerställa stabilitet, omdömesförmåga och självständighet. I den politiska debatten växte det fram en bild där familjen företräd av mannen skulle ges inflytande för att utgöra en garanti mot hastiga omvälvningar. I detta sammanhang kom ålder att bli en grundval mot vilken de andra begränsningarna, de så kallade strecken, preciserades. Med ålder följde normalt, ansågs det, familjeansvar, stabilitet och bättre ekonomi. För de män som uppnått rätt ålder blev uteslutning på grund av något av de föreslagna övriga strecken en indikation på något avvikande och onormalt, och symboliserade bristande medborgerlig kompetens, självständighet och skötsamhet. Det är också uppenbart att diskussionerna handlade om stadsbefolkningens inflytande i förhållande till landsbygdens och att den rörliga, yngre och instabila arbetarbefolkningen i städerna och mindre industriorter på landsbygden uppfattades som problematisk.⁵

Vid reformen 1907–09 fick högern garantier för ett minoritetsinflytande med ett proportionellt valsysteem, samtidigt som rösträttsåldern för män till andra kammaren höjdes till året efter fyllda 24 år och kombinerades med flera andra begränsande streck.⁶ Beslutet visar på den nära kopplingen mellan de olika strecken och innebar att man bibehöll 21 års

ålder som gräns för kommunal rösträtt (för män och ogifta kvinnor som betalade skatt) samt införde en 40-gradig rösträttsskala baserad på inkomst. Skalan medförde att en individs eller juridisk persons röster i de kommunala valen fortfarande stod i proportion till inkomst och förmögenhet men antalet röster som en individ kunde inneha begränsades. Det innebar bland annat att bolag och sterbhus fortsatt hade rösträtt i kommunala val.

Författningsfrågan blev åter aktuell under hösten 1918. Den politiska krisen, revolutionshotet och försörjningsläget gjorde att konstitutionsfrågan blev akut, och regeringen lade fram en proposition avseende den kommunala rösträtten. Debatterna handlade både om den kommunala rösträtten, som den då inkallade urtima riksdagen kunde fatta beslut om, och en möjlig ändring av rösträtten till riksdagens andra kammare. Formellt måste det senare beslutet fattas av följande ordinarie riksdagar.⁷ Den 22 november 1918 presenterades regeringens proposition om den kommunala rösträtten, och samma dag noterade den socialdemokratiska sjöministern Erik Palmstierna i sin dagbok några positiva formuleringar om möjligheten att höja åldersgränserna för rösträtt.⁸ En höjning av rösträttsåldern blev ett centralt inslag i den följande diskussionen.

Förslaget i propositionen byggde på att den kommunala rösträtten liksom tidigare skulle gälla från 21 års ålder och med villkoren att man betalat skatt (det vill säga var skattskyldig och hade skött sina skattebetalningar under de senaste tre åren), inte hade gått i konkurs, inte hade varit straffad för vissa brott och inte var omyndigförklarad. Valbarhetsåldern till landstinget föreslogs bli 25 år. Förslaget innebar också att fattigvårdsstrecket skulle revideras och att gifta kvinnor (utan egen inkomst) skulle få kommunal rösträtt om deras män var skattskyldiga samt att den 40-gradiga rösträttsskalan skulle avskaffas.⁹ Socialdemokraterna, som var representerade i en koalitionsregering under ledning av den liberala statsministern Nils Edén, hade genom att stå bakom förslaget också accepterat att skattskyldighet var en förutsättning för rösträtt.

Den kvinnliga rösträttens konstruktion, det vill säga att anknytningen till männens ekonomi bibehölls, motiverades i ordalag som påminner om de argument som framförts tidigare under året, då av liberaler och

konservativa. Det handlade om de politiska fördelarna med högre rösträttsålder knuten till äktenskapet. Den bofasta befolkningens ställning stärktes, enligt regeringsförslaget: "[att] även hustrurna till de kommunalt skattskyldige erhålla rösträtt, lägger uppenbarligen tyngdpunkten vid kommunala avgöranden hos dem, som inom kommunen hava bildat familj och sålunda äro starkast bundna vid kommunens gemensamma intressen".¹⁰ I de motioner som följde accepterades de grundläggande premisserna i förslaget. Att samhällsstabilitet måste bibehållas var en viktig linje, och i flera av motionerna stod de röstandes ålder i centrum för argumentationen.¹¹ Karl Johan Ekman, högerpolitiker från Jönköping, föreslog en extra röst för de röstberättigade män och kvinnor som uppnått 35 års ålder. Han konstaterade att detta inte var orättvist då det drabbade alla lika men höll den yngre arbetarklassen borta från ett alltför stort inflytande. Det var med andra ord konflikten mellan de äldre, erfarna elementen i samhället och de yngre, mindre erfarna inom arbetarklassen som sågs som demokratins kärnproblem. Enligt Ekman kunde de yngre, flyktigare och oerfarna elementen "där de talrikare uppträda, rycka till sig all makten och bringa de äldre på knä för sig". Problemen var påtagligast i "städerna och i de talrikare industrikommunerna på landsbygden". Här framstår generationskonflikten som dramatisk, men det var också en konflikt mellan klasser. Den yngre arbetargenerationens volym, vitalitet, rörlighet och brist på ansvarstagande framstod som ett hot mot samhällsstabiliteten. Ekman föreslog således allmän rösträtt, men med större inflytande "för de äldre, erfarna och mera stadigvarande elementen inom samhället".¹²

I andra motioner från konservativa riksdagsledamöter underströks komplikationerna med regeringens förslag.¹³ Högerpolitikern Sam Clason ifrågasatte i första kammaren rösträttsålderns anknytning till myndighetsåldern vid 21 år (för män och ogifta kvinnor). "[Då] besitter mannen eller kvinnan i regel ganska liten erfarenhet i kommunala ting och på långt när icke samma erfarenhet som de mera mognade. Det är redan av detta skäl oriktigt att åt de förre giva samma befogenhet vid de kommunala avgörandena som åt de senare." Den kommunala 40-gradiga rösträttskalan hade enligt Clason effekten att de äldre fick ett stort och berättigat

inflytande vilket gjort det möjligt att ha en rösträttsålder så låg som 21 år, det vill säga samma som myndighetsåldern för män och ogifta kvinnor. Om rösträttskalan togs bort var det dock enligt Clason inte längre rimligt att bibehålla denna låga rösträttsålder. Han föreslog också en extra tilläggsröst från 35 års ålder.¹⁴

Riksdagen beslöt så att tillsätta ett särskilt utskott för att jämkla samman de olika förslagen och binda upp riksdagen för de beslut som skulle fattas vid följande riksdagar avseende rösträtten till riksdagsvalen. I de inledande förhandlingarna berördes inte frågan om den kvinnliga rösträtten och inte heller den 40-gradiga skalan. Uppenbarligen var dessa frågor inte längre centrala konfliktfrågor och i praktiken var partiledningarna överens.¹⁵ Nu gällde konflikten bland annat skattestrecken och hur allmän rösträtten skulle vara, det vill säga vilka åldersgrupper som skulle inkluderas, liksom tidsplanerna för reformerna. Åldern på de röstande var således en nyckelfråga i förhandlingen och den kompromiss man så småningom blev överens om.

Socialdemokraterna ställde krav på rösträtt utan skattebetalning som villkor, men accepterade ett års utskyldsstreck (krav på fullgjorda betalningar av skatter under ett år av de senaste tre åren) liksom höjda åldersgränser.¹⁶ I det senare avseendet gav de efter för högerns och liberalernas utestängning av de yngre åldersklasserna, men accepterade också att reformeringen av första kammaren sköts på framtiden. Erik Palmstierna som i regeringen nära följde och var informerad om förhandlingarna skrev i sin dagbok:

[V]i erbjödo allmän kommunal rösträtt mot höjning av åldern till 24 år. Högern ville nödvändigtvis ha uppskov med första kammarens omstötning och ett andrakammarval för grundlagsförändringarna, innan den 40-gradiga skalan definitivt släpptes, varjämte man gjorde höjningen av åldern för urväljarna till första kammaren till ett ultimatum.¹⁷

En höjning av åldersgränsen till första kammaren blev också ur Palmstier-nas perspektiv nyckeln till att nå en kompromiss i förhandlingarna. Röst-rätts- och valbarhetsåldrarna kom att beslutas under följande riksdagar. För andra kammaren gick beslutet i den riktning högern och liberalerna

föreslagit, det vill säga att rösträttsåldern bestämdes till året efter uppnådda 23 år (i praktiken 24 år), med samma valbarhetsålder. Ambitionen var att den kommunala rösträtten och rösträtten till andra kammaren skulle vara lika, vilket fick konsekvensen att en höjning av den kommunala rösträtten från 21 till 23 år samtidigt innebar en sänkning av röst-rättsåldern med ett år till andra kammaren från 24 till 23 år. Rösträtten till landstingen baserades på den kommunala rösträtten, men höjdes till 27 år. Valbarhetsåldern skulle även här vara densamma som rösträtts-åldern. Rösträtten till landstingen hade tidigare varit en konsekvens av den kommunala 21-åriga rösträttsåldern. Städerna röstade till landstingen genom elektorater som valdes av stadsfullmäktige enligt de regler som gällde för val av landstingsmän. Samtidigt höjdes därmed indirekt röst-rättsåldern till första kammaren till 27 år.¹⁸

Enligt Palmstierna hade socialdemokratin inga alternativ till att acceptera kompromissen. Utan den hade chansen till social lagstiftning som gynnade arbetarklassen försvunnit.¹⁹ Samtliga partier utom Socialdemokratiska vänsterpartiet ställde sig bakom beslutet.²⁰ I en omfattande reservation argumenterade ledamoten Ivar Vennerström just med de argument som Palmstierna varnat för att vänstern skulle använda sig av. För Vennerström var de högre åldersgränserna ett slag mot den yngre arbetarklassen. Enligt reservationen var det höger-, gubb- och rikemans-väldet som hade triumferat över en ung och dynamisk arbetargeneration – en generation som i viss utsträckning redan hade haft rösträtt, men som nu delvis förlorade den genom den höjda åldersgränsen. Överklassen hade därmed vunnit en seger och saboterat rösträttskampen. Medan höjningen av åldersgränsen blev avgörande i förhandlingarna för att nå en kompromiss hade Socialdemokraterna, menade vänstern, samtidigt förrätt arbetarklassen.²¹ Debatten skulle komma att fortsätta enligt dessa linjer under det kommande decenniet.

Kritik mot en ofullständig demokratisk reform

Efter rösträttsreformens genomförande 1921 dröjde det bara något år innan nya förslag om sänkt rösträttsålder lades fram.²² Ledamöter från

Sveriges kommunistiska parti, SKP, och senare även ledamöter från Socialdemokraterna och Bondeförbundet var kritiska till hur rösträttsreformen hade genomförts och krävde sänkningar av både rösträtts- och valbarhetsåldern. Men trots att argument för sänkningar av åldersgränserna framfördes redan på 1920-talet var det först på 1930-talet, under en tid av stabilare demokrati, starkare regeringsbildningar och en växande ungdomsrörelse, som dessa argument fick genomslag och bland annat resulterade i en sänkning av rösträttsåldern till 21 år.

Under 1920- och 1930-talen fortsatte ledamöter från SKP att lägga fram motioner i riksdagen för sänkt rösträtts- och valbarhetsålder.²³ I motioner av August Spångberg med flera från SKP yrkades på en sänkning av rösträttsåldern till 21 år utifrån argument som även kom att framföras under de kommande decennierna. I argumentationen uppenbaras ett tydligt missnöje med kompromissen som uppnåts några år tidigare. Den ”allmänna” rösträtten inom den kapitalistiska samhällsanarkiens ram” var, hävdades det, inte någonting annat än ”den moderna industrialismens och kapitalismens, alltså borgardömetts ideologiska avspegling på det politiska området”. Rösträttsreformen hade enligt kommunisterna genomdrivits ”dröjande, tveksamt och ofullgånget”. Kritikens kärna uttrycktes som att ”det relativa framsteget kompenseras av ett mycket betydande reaktionärt bakslag: en väsentlig höjning av rösträttsåldern”.²⁴

Trots en grundläggande skeptisk inställning till den parlamentariska demokratin ansåg kommunisterna att en sänkning av rösträttsåldern ändå kunde bli ett verktyg i klasskampen. Genom en sänkning av åldersgränser skulle man kunna mobilisera en väljarbas för att förbättra sociala förhållanden, förändra sociallagstiftningen och fullfölja de politiska krav som Socialdemokraterna hade övergett.²⁵ En sänkning av rösträttsåldern sågs därmed som ett verktyg för att ”erövra varje om än så obetydlig maktposition, som i sin mån kan bidra till den proletära nödens lindrande och därmed till den proletära slagkraftens stärkande i klasskampen”. Borgerligheten hade, menade man, med rätta kommit att frukta denna betydande samhällsgrupp av ungdomar ”som på grund av naturliga förhållanden är i besittning av en stor andlig vitalitet, representerar massornas revolutionära hänförelse, målmedvetenhet, dådkraft och kamp-

vilja”. Ett centralt argument för kommunisterna var att reformen påverkade en stor grupp medborgare som redan hade haft rösträtt, eller som skulle ha fått rösträtt om riksdagen beslutat om 21 år som rösträttsålder. Med hänvisning till Statistiska Centralbyråns siffror konstaterade man att det närmare bestämt var 568 675 personer, eller cirka 10 procent av Sveriges befolkning, som på grundval av ålder hade berövats sin rösträtt genom reformerna 1909–1921.²⁶

Konstitutionsutskottet, KU, avfärdade genomgående de krav som ställdes i motionerna under 1920-talet. KU konstaterade att beslutet om åldersgränserna fattats av riksdagen så sent som 1918 och var en lämplig lösning med ”hänsyn till de krav på insikter, mognad och allmänintresse, som böra uppställas för deltagande i det offentliga livet”, och att därmed ”minimiåldern [torde] få anses välmotiverad”. Utskottet underströk också att den högre gränsen på 27 år för val till första kammaren hade tillkommit för att ”upprätthålla en artskillnad mellan båda kamrarna”. Åldersgränsen var därför, som KU såg det, också förutsättningen för den konstitutionella konstruktionen med två kamrar som utsågs genom separata valprocesser. Detta argument återkom under 1920- och 1930-talen och hade även varit centralt i högerens och liberalernas politik 1917–18.²⁷ KU tolkade konstitutionen som att första kammaren skulle utgöra ett ”återhållande element” och ”trygga mot tvära omkastningar och tillfälliga opinioners alltför stora inflytande”.²⁸ Rösträttsåldern var således nära sammankopplad med frågan om hur man skulle kunna bevara artskillnaden mellan kamrarna.

I början av 1930-talet skedde ett skifte i debatten som öppnade upp för sänkningar av rösträtts- och valbarhetsåldern. Argumenten liknade på många sätt de som framförts under 1920-talet men till skillnad från tidigare började de nu vinna större gehör. En anledning till detta var att det politiska landskapet förändrades med stabilare demokratiska institutioner, samarbeten och regeringsbildningar. Socialdemokraterna bildade egen minoritetsregering 1932 med stöd av Bondeförbundet, samtidigt som en stadigt växande nationell ungdomsrörelse kom att påverka den allmänna politiska diskussionen.²⁹ När så Ture Nerman – riksdagsledamot för Socialistiska partiet – 1933 lade fram två motioner med krav på sänkt

rösträtt, medgav KU att det fanns anledning att utreda frågan. KU konstaterade dock att man inte kunde acceptera en sänkning ”till fyllda 20 år, alltså t. o. m. under myndighetsåldern”. Vad gällde den högre rösträttsåldern, 27 år till första kammaren, var man inte längre lika övertygad om dess nödvändighet för att upprätthålla skillnaderna mellan kamrarna. Det var snarast genom längre mandattid för den successiva förnyelsen av första kammarens ledamöter som kamrarnas artskillnad upprätthölls. KU beslutade därför att föreslå närmare utredning i ämnet men förslaget röstades ned i riksdagen.³⁰

Under de följande årens diskussioner fördjupades de kritiska synpunkterna på den högre åldersgränsen till första kammaren. Frågan om kamrarnas artskillnad fortsatte vara central. Det var inte bara kommunister som var kritiska, utan också ledamöter från Bondeförbundet och Socialdemokraterna. Krav på sänkt rösträttsålder till första kammaren kom även från långt ut på högerkanten genom de tre riksdagsledamöterna från Sveriges nationella förbund.³¹ Trots motstånd från Högern och Folkpartiet föreslog KU 1936 en sänkning av rösträttsåldern till första kammaren från 27 till 23 år.³² Några dagar senare fattade riksdagen beslut om en sådan sänkning. Därmed blev rösträttsåldern enhetligt 23 år för val till kommuner, landsting och de båda kamrarna. Uppenbarligen spelade här Socialdemokraternas och Bondeförbundets starkare politiska ställning en avgörande roll. I samband med sänkningen fattades dock också beslut om att föreslå en höjning av valbarhetsåldern till 25 år för andra kammaren och för landsting.³³ Det var en höjning av åldersgränsen för valbarhet som passerade utan närmare kommentarer i KU och i pressen. Rimligen försökte man balansera sänkningen av rösträttsåldern med en höjning av valbarheten för att få igenom förslaget eller mildra kritiken.

I samband med debatten om förslaget till sänkning av rösträttsåldern till första kammaren avslöjades en mer positiv hållning till ungdomens förmåga att ta ansvar och leva upp till sina skyldigheter. Det påpekades att många i realiteten var över 30 år innan de fick rösta första gången och att de vid denna ålder redan hade uppfyllt många medborgerliga skyldigheter. Samtidigt var man inom majoriteten inte helt överens om att den föreslagna sänkningen av rösträttsåldern vid landstingsmannaval och val

▲ Uppskattningsvis 35 000 ungdomar deltog vid Svenska Landsbygdens Ungdomsförbunds riksting i Gamla Uppsala sommaren 1936.

av elektorerna från 27 till 23 år skulle lösa behovet av en demokratisering av rösträttsåldern. Dessutom uttrycktes en oro för de politiska konsekvenserna om man ”icke tillgodoser ungdomens berättigade krav på medborgerligt förtroende”.³⁴ I början och mitten av 1930-talet kunde man således se en förändrad syn i samhället på ungdomen som mer mogen, utbildad och beredd att ta på sig samhällsansvarets bördor. I besluten återspeglas också det framväxande samarbetet mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet.

Några år senare, 1941, pekade ledamöterna Axel Löfvander och Ivar Persson från Bondeförbundet i en motion till första kammaren på hur plikten och ansvaret för fosterlandets försvar inträdde vid 21 års ålder. Det föreföll inte rimligt att samtidigt utesluta de nyss myndiga från rösträtten, och de betonade bland annat "landsbygdens präktiga och ansvarsmedvetna ungdom, med dess verklighetsbetonade syn på samhällsproblemen". I frågan om den åldrande befolkningen framhöll motionen vikten av att "även yngre och friskare strömningar inom olika folkgrupper erhålla ökade möjligheter att göra sig gällande och taga ansvar inom vårt politiska liv".³⁵ Efter det att riksdagen 1936 hörsammade kraven på att sänka även rösträttsåldern i landstingsvalen till 23 år efterlystes i en rad motioner en ytterligare sänkning till 21 år i samtliga val. KU ställde sig 1941 också positivt till en sådan sänkning, med hänvisning till ungdomens mognad och samhällsansvar.³⁶ Riksdagens beslut samma år ledde till att den kommunala rösträttsåldern sänktes med två år, från fyllda 23 till fyllda 21 år. Samtidigt antog riksdagen såsom vilande förslag om motsvarande sänkning av rösträttsåldern vid andrakammarvalen, ett förslag som slutligt genomfördes vid 1945 års riksdag. Den sänktes då från 25 till 21 år. Förslaget motiverades med att

ungdomen numera finge ikläda sig ansvar och påtaga sig bördor, vilka väl motsvarade dem, som åvilade landets till mera mogen ålder komma medborgare. Genom det förtjänstfulla politiska upplysningsarbete, som bedrivits av de politiska ungdomsorganisationerna, hade vidare politiskt intresse och politisk mognad kommit att i allt högre grad utmärka den svenska ungdomen.³⁷

Ett betydelsefullt sammanhang för betoningen av ungdomens mognad och samhällsansvar, liksom att en sänkning av åldersgränserna kom till stånd, var det skärpta beredskapsläget. Betydelsefullt var också att såväl den yttersta högern och kommunisterna argumenterade för sänkt rösträttsålder och att den politiska majoriteten förskjutits genom den så kallade kohandeln mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet. För

◀ En särskild valbyrå för ungdomar, driven av Socialdemokraternas ungdomsförbund inför valet 1955.

att summera utvecklingen kan vi konstatera att efter drygt två decennier av krav på sänkta rösträtts- och valbarhetsåldrar från minoriteter i riksdagen hade nu det förändrade sociala och politiska landskapet möjliggjort en ytterligare sänkning av åldersgränserna.

Rösträttsålder, vuxenblivande och myndighetsålder

Diskussionerna om rösträtten avstannade inte efter reformerna på 1930- och 1940-talen. På 1960- och 1970-talen genomfördes flera sänkningar av rösträtts- och valbarhetsåldrarna, och 1969 jämkades de slutligen samman med myndighetsåldern till en gemensam åldersgräns på 20 år för rösträtt och valbarhet till såväl kommuner och landsting som riksdag. 1974 sänktes denna åldersgräns till 18 år. De politiska diskussionerna om rösträtts- och valbarhetsålder aktualiserades under denna tid i och med att grundläggande frågor om medborgarskap, demokratiskt inflytande och samhällskontrakt mellan generationer diskuterades, inte minst i samband med Författningsutredningens arbete med att förnya Sveriges konstitutionella grund. Frågor om första kammarens funktion och existens stod återigen på dagordningen, men nu med delvis andra förtecken. Rösträtts- och valbarhetsåldern berördes i relation till sakfrågor som allmän tilläggspension, reformeringen av systemet för studiefinansiering, värnplikt, myndighets- och äktenskapsålder och omyndigförklaringar, samt mot en bakgrund av en alltmer politiskt aktiv och utbildad ungdom och ett behov av förnyring av representanterna i de politiska institutionerna.

I slutet av 1950-talet tog diskussionen om rösträttsålder ny fart. Motioner väcktes till exempel i riksdagen 1958, där centerpartister som bland andra Sven-Erik Sundin och Thorbjörn Fälldin yrkade på att rösträtten till riksdagens andra kammare och i kommunala val (och därmed också indirekt till första kammaren) skulle inträda det kalenderår då vederbörande uppnådde 21 år och inte året därefter, som dåvarande lagstiftning gjorde gällande.³⁸ Förslagen avstyrktes av KU med hänvisning till den pågående Författningsutredningens arbete och avslogs av riksdagen.³⁹

Åren 1960–64 återkom yrkanden på en sänkning av rösträtts- och valbarhetsåldern. Vi kan här notera motioner om sänkt rösträttsålder till 18

▲ Övre bilden: En olycklig följd av den höga rösträttsåldern, som framhölls i samband med folkomröstningen om höger- eller vänstertrafik 1955, var att tiotusentals körkortsinnehavare, och ytterligare ett antal tusen unga förare av lätt motorcykel, inte fick rösta i frågan. ▲ Nedre bilden: Kampanjaffischer för ja- och nejsidan.

år, eller krav på utredning av en sådan, från socialdemokrater, centerpartister, liberaler, moderater och kommunister. Bland motionärerna återfinns vi på nytt Thorbjörn Fälldin, som 1964 tillsammans med partikamrater nu föreslog rösträtt från 18 år.⁴⁰ KU ställde sig samma år positivt till en sänkning av rösträttsåldern, dock inte så lågt som till 18 år. De menade att det vore olämpligt att rösträttsåldern sänktes så mycket att den som var omyndig skulle delta i allmänna val. Istället ansåg KU att rösträttsåldern borde sammanfalla med myndighetsåldern, som vid denna tidpunkt var 21 år.⁴¹

Enligt justitieministerns bedömning i regeringens proposition 1964 utgjorde kraven på en sänkning av rösträttsåldern från skilda politiska meningsriktningar och i pressen skäl att pröva frågan. (Frågan om omyndigförklaring, som Annika Berg behandlar i kapitel 5, lyftes också fram som problematisk och i behov av vidare utredning.) Förslaget blev att sänka rösträttsåldern så att de som fyllt 20 året före valet fick rösta. Propositionens principiella hållning var att alla som hade uppnått myndig ålder skulle ha rösträtt. Författningsutredningens och Justitiedepartementets uppfattning om ungdomens förmåga och ansvarstagande såväl som deras uppfattning om den allmänna opinionen motiverade att föreslå en sänkning av rösträttsåldern. Röstlängdernas samordning med födelsedatum aktualiserades nu som ett praktiskt problem.⁴² Precis som noterats i tidigare diskussioner angavs rösträttsåldern per kalenderår, det vill säga året efter att man uppnått rösträttsåldern, medan myndighetsåldern var knuten till en bestämd tidpunkt på året, det vill säga födelsedatumet.⁴³

Motionerna från 1960-talets början visar att föreställningen om ungdomens kompetens och betydelse också delvis förändrats jämfört med tidigare. Det var inte längre bara fråga om att de unga skulle bli mogna och ansvarstagande, utan nu betonades starkare att unga i realiteten redan levde ett vuxet liv med ansvar, förpliktelser och politiskt handlande. Myndighetsåldern medförde laglig rätt att ingå äktenskap, straffmyndighet och att åtalseftergift inte längre var möjlig.⁴⁴ En ny aspekt tillfördes också i argumentationen: de ungas specifika kunskaper och erfarenheter som just yngre samhällsmedborgare behövdes i politiska institutioner. Valbarhetsåldern behövde därför sänkas, åtminstone för särskilda områden där

man var i behov av yngre människors kompetens, som exempelvis barnavårdsnämnder och rättsliga instanser som tingsrätterna. I de här sammanhangen betonades att yngre människor hade större förmåga att kommunicera med unga brottslingar och barn från utsatta miljöer och att de därför borde ges möjlighet att delta.⁴⁵

Att unga människor i flera avseenden var de facto myndiga och levde ett vuxet liv med rättigheter och skyldigheter innan de hade rätt att delta i de politiska valen var ett perspektiv som omfattades såväl av Högerpartiet, genom dess partiledare Yngve Holmberg, som av SKP.⁴⁶ Högerpartiets partiledare pekade i en motion 1964 på att den allt äldre befolkningen hade förändrat maktbalansen mellan generationerna, att detta borde kompenseras med en utvidgad rösträtt och att frågan om sänkt myndighetsålder till 18 år samtidigt borde undersökas. Holmberg lyfte fram att samtliga partiers ungdomsförbund stod bakom kraven på ytterligare sänkningar av rösträttsåldern och betonade ungdomars politiska engagemang och deltagande.⁴⁷ Detta var en typ av argument som känns igen från 1920- och 1930-talen.

I en motion 1965 konstaterade Axel Jansson, C.-H. Hermansson och Gustav Lorentzon från SKP:

Vid 18 års ålder inträder betydande förändringar för de unga i fråga om rättigheter och skyldigheter. Värnpliktsåldern är nu 18 år. Vid denna ålder inträder enligt nuvarande bestämmelser full straffmyndighet, och möjlighet till åtalseftergift upphör. Vid 18 års ålder har kvinnor rätt att ingå äktenskap, i vissa fall även utan föräldrars samtycke. Den nuvarande arbetslagstiftningen jämställer 18-åringen med den vuxne. Som löntagare är 18-åringen på samma sätt som äldre medborgare skatteobjekt, men det är en uppenbar anakronism att han eller hon inte får delta i valen av representanter till de beslutande församlingar som har att avgöra de offentliga medlens och tillgångarnas disposition [...] Giftermålsåldern visar tendens till fortsatt sänkning. Genom att de unga tidigare flyttar hemifrån, bildar familj och blir en självständig ekonomisk enhet möter de samma problem som de äldre.⁴⁸

Också denna motion underströk problemen med balansen i inflytande mellan generationerna. Den åldrande befolkningen ledde enligt motionä-

rerna till att ”de icke produktiva åldersgrupperna ges ökad tyngd i samhälleliga avgöranden” i förhållande till de yngre generationerna. I jämförelse med tidigare generationer, menade man, hade de unga även större kunskaper om samhället. Liksom Högerpartiet i sin motion påpekade kommunisterna att samtliga ungdomsförbund stod bakom kraven på sänkt rösträtt och valbarhet.⁴⁹

Liberalerna Sören Norrby och Ingemar Mundebo underströk i en motion 1968 vikten av att valbarhets- och rösträttsåldrar var desamma. Gränsen borde enligt dem vara så låg som 18 år.⁵⁰ Sänkningen av rösträttsåldern var också central i motioner från andra liberaler. Sven Wedén och Sven Gustafsson med flera såg det som en angelägen demokratisk reform, eftersom ungdomen i praktiken var myndig från 18 års ålder, med politisk mognad och ekonomisk självständighet genom bland annat studiemedelsystemet. Samtidigt argumenterade de för att det inte var nödvändigt att knyta rösträttsålder till myndighetsålder. En reform av rösträtten kunde göras genom att frikoppla dessa frågor från varandra. Det viktiga var att rösträtten borde vara kopplad till faktisk ekonomisk självständighet och till att man bildat eget hushåll, att man räknades som straffmyndig, med mera.⁵¹ Norrby och Mundebo menade att

den som har vissa samhälleliga skyldigheter, såsom skattskyldighet och värnplikt, också bör ha rätt att delta i de politiska besluten. Vid den tidpunkt då många ungdomar får en självständig ekonomi och själva bildar hushåll bör de också bli politiskt fullmyndiga medborgare.⁵²

Socialdemokraterna var som regeringsbärande parti positiva till en sänkt rösträttsålder, dock med viss tvekan, och partiet ville invänta förändringen av konstitutionen. Oppositionspartierna var å sin sida uppenbarligen beredda att driva frågan utan att invänta Författningsutredningen och konstitutionsfrågans lösning.⁵³

De motionärer som krävde en sänkt rösträttsålder hade sin bakgrund i Socialdemokraterna, Folkpartiet, Centerpartiet och SKP, sedermera Vänsterpartiet kommunisterna. Uppenbarligen hade frågan nu bred förankring i de politiska partierna, men inte lika självklart i regeringen.⁵⁴ År 1970 behandlades motionerna åter i KU, som redan 1968 och 1969 hade

▲ I början av december 1987 argumenterade Jörgen Weibull, professor i historia i Göteborg, i en debattartikel för att också barn i en sann demokrati borde ges rätt att rösta, om än i första hand med hjälp av sina föräldrar. Fem dagar senare kom en replik från Rolf Karlborn, också han Göteborgshistoriker, som menade att tanken att barns intressen skulle tillvaratas genom att låta deras föräldrar rösta i deras ställe var inkonsekvent och direkt stötande – i linje med hur justitieminister Hjalmar Hammarskjöld i början av 1900-talet föreslagit att kvinnors rösträtt skulle överlätas på deras män.

diskuterat frågorna i samband med förslaget om författningsreform, det vill säga en övergång till enkammarriksdag. Utskottet ställde sig bakom ett förslag om sänkt rösträttsålder till 19 år, men ämnade inte föreslå någon ytterligare sänkning och ville återigen avvakta beslut med hänvisning till den förestående författningsreformen. KU var emellertid inte enigt. Redan 1968 ifrågasattes utskottets beslut av sex ledamöter av totalt 19 närvarande. Det var ledamöterna från Folkpartiet och Centerpartiet som menade att en 18-årsgräns borde kunna genomföras. Riksdagen följde

dock utskottets majoritetsförslag och avslog motionerna. Ytterligare motioner återkom sedan till frågan 1969 och 1970. De avstyrktes återigen av KU, med fortsatta reservationer från Folkpartiet, Centerpartiet och Moderaterna. Reservanterna menade att det fanns goda argument för en sänkning av rösträttsåldern av demokratiska skäl, och föreslog att man i väntan på att Författningsutredningen blev klar skulle fatta ett beslut om en vilande författningsreform så att ett beslut kunde tillämpas redan i 1973 års val.⁵⁵ Regeringen vidhöll frågans komplexitet, bland annat med hänvisning till att frågan om relationen mellan myndighetsåldern och omyndigförklaring måste invänta en total författningsreform. Därför föreslogs ingen förändring av rösträttsåldern. När beslutet om att sänka rösträttsåldern till 18 år till slut fattades var det inom ramen för översynen av konstitutionen och inrättandet av en enkammarriksdag.

Under 1960-, 70- och 80-talen kom barns participatoriska rättigheter, kompetens och förmågor att betonas i allt större utsträckning i ett svenskt såväl som i internationella sammanhang. En rad nya lagbestämmelser om barns rättigheter och en utvecklad barnrättspolitik såg dagens ljus i Sverige.⁵⁶ I kölvattnet av FN:s barnkonvention, som antogs 1989, fick idéer om barns rättigheter och barn som rättighetsbärare allt större spridning och inverkan på lagar, policy, institutioner och forskning inom olika samhällsområden.⁵⁷ I linje med denna utveckling har Sveriges riksdag och regering sedan början av 1990-talet också mer uttryckligen kommit att driva frågor om barns rättigheter som ett eget politikområde.⁵⁸

Även om arbetet med barns rättigheter på många sätt har stärkts i svensk politik de senaste årtiondena så har detta inte fått några återverkningar i form av ytterligare sänkningar av rösträttsåldern. Åldersgränsen för rösträtt har sedan 1974 stannat vid 18 år samtidigt som flera andra länder har valt att ge rösträtt vid exempelvis 16 år.⁵⁹ Det har emellertid inte saknats förslag om att ytterligare sänka rösträttsåldern. Till exempel har intresseorganisationer, ungdomsorganisationer, politiska partier och utredningar argumenterat för en sänkt rösträttsålder, men hittills utan framgång.⁶⁰ I och med inrättandet av Barnombudsmannen 1993 fick barnen som grupp också ett statligt ombud, som sedan har kompletterats med ett Barn- och elevombud, vilket företräder individuella barn i rättsliga

processer som avser kränkningar i utbildningssituationer.⁶¹ Frågan om en ytterligare sänkt rösträtts- och valbarhetsålder i Sverige har således komplicerats av att barns och ungas representation har kommit att ske genom ombud. Barns generella rättigheter har i denna bemärkelse stärkts men deras individuella politiska rättigheter har inte självklart fått genomslag. Samtidigt har frågan fortsatt att aktualiseras i politiska diskussioner om bland annat klimat, migration, rasism, hållbar utveckling och rättvisa mellan generationer, vilka resulterat i en livlig debatt i forskning och offentlighet om åldersgränsernas filosofiska och politiska grunder.

Politikens åldersgränser

I denna undersökning har vi granskat hur rösträtts- och valbarhetsåldrar har förändrats och successivt omförhandlats i relation till en rad olika politiska skeenden, frågor, argument och aktörer i 1900-talets Sverige. Den historiska analysen av ålders-, rösträtts- och valbarhetsbegränsningar erbjuder ett komplement till såväl forskning på kön, klass och utländskt medborgarskap som forskning fokuserad på normativa argument kring huruvida barn och unga bör få rösträtt och var åldersgränser ska dras.

Redan i samband med införandet av den allmänna rösträtten under det tidiga 1900-talet var ålder en central fråga, både då det gällde rätten att rösta och rätten att vara valbar till politiska poster. Frågan kom vid denna tid att bli helt avgörande för att nå en kompromiss och kunna genomföra den så kallade allmänna och lika rösträtten. Frågan om rösträttsålder var nära knuten till frågan om andra rösträttsbegränsningar, och den samspelade också med frågor om fattigvårdens organisering, pension, äktenskapslagstiftning, kvinnors rättigheter, formering av kommuner, lands- ting och riksdag, nykterhet samt arbetstidslagstiftning. Internationellt påverkades debatterna vid denna tid naturligtvis också av första världskriget och dess slut i Europa, med därpå följande sociala konflikter och risker förknippade med närliggande revolutionsshot och inbördeskrig. Under 1900-talets lopp kom sedan frågan om rösträttsåldern att också påverkas av diskussioner om en rad andra, vitt skilda frågor. Det gällde myndighetsåldern, omyndigförklaringarna, värnplikten och den militära

beredskapen under andra världskriget, liksom vikten av att unga människor engagerades politiskt och frågor om just ungas plats i samhället. En förändrad syn på barn och ungdom har också spelat en roll. Den var ett centralt inslag i det svenska samhällets sociala och politiska omvandling under 1900-talet och låg till grund för de politiska beslut som baserades på samhällets ålderskategoriseringar.

I vår analys har vi identifierat tre perioder under vilka höjningar och sänkningar av rösträtts- och valbarhetsåldern ägde rum och diskuterades mer intensivt. Dessa perioder speglar olika politiska processer samtidigt som vi ser stråk i förändringsprocesserna, argument och aktörer som återkommer under alla perioder men som får nya innebörder och påverkas av nya kontexter. Vad gäller den första perioden (1909–1921) är det uppenbart att höjningen av rösträtts- och valbarhetsåldern utgjorde en taktisk begränsning av vad som i vissa politiska läger uppfattades som negativa konsekvenser av det demokratiska genombrottet. Höjningen av rösträttsåldern var avgörande för att nå fram till den kompromiss som möjliggjorde att kvinnor fick rösträtt och att den 40-gradiga inkomstskalan avskaffades. Närmare 570 000 unga medborgare fick därmed betala priset för genomförandet av en kontrollerad övergång till demokrati i en tid av politisk instabilitet och revolutionärt hot. I det avseendet prioriterades kvinnor som grupp framför de breda lager av arbetande unga män och ogifta kvinnor som förlorade sin rösträtt, och äldre kvinnor framför de unga kvinnor som fick vänta på sin.

En kompromiss gjordes också under den andra perioden (1921–1950), när valbarhetsåldern 1936 höjdes för andra kammaren parallellt med att rösträttsåldern sänktes till 21 år. Sänkningar av åldersgränser på 1930- och 1940-talen sågs som viktiga dels för att hantera en åldersförskjutning i befolkningen, dels som ett svar på en växande ungdomsrörelse som betraktades som alltmer ansvarstagande, men vars kraft man också fruktade om den skulle kanaliseras i politiska ytterlighetspartier. Nu ifrågasattes den kompromiss som gjorts 1907–1921 av såväl socialdemokrater och vänstergrupper som bondeförbundare, vilket gjorde det möjligt att faktiskt ändra åldersgränserna. Demokratin ansågs nu vara tillräckligt mogen, och dessutom återopades en starkare regeringsbildning och det faktum att

unga behövdes i beredskap inför krigshot. De förändrade styrkeförhållandena i riksdagen samt rädslan för en höger- eller vänsterradikalisering av ungdomen gjorde att man önskade knyta ungdomar närmare till den representativa demokratin genom en sänkt rösträttsålder.

Under den tredje perioden (1950–1974) återkom frågan om rösträtts- och valbarhetsålderns samband med myndighetsåldern. Redan tidigt under 1950-talet motionerades om en ytterligare sänkning av rösträttsåldern, och sådana förslag återkom ända fram till 1960-talets slut. Motionerna blev fler, och lades från samtliga partier, dock med tonvikt på de partier som inte hade regeringsmakten. Motionerna hade stor spridning i avseende på den rösträttsålder som föreslogs, och förslagen sträckte sig från 18 över 19 till 20 år, men mot slutet av 1960-talet förordade merparten 18 års ålder. KU och riksdagen avvisade alla förslag fram till 1964, då ett beslut om att sänka rösträttsåldern till 20 år från och med 1965 fattades. I det här sammanhanget spelade också den pågående översynen av konstitutionen en viktig roll, på så sätt att frågan om sänkning av rösträttsåldern också knöts till och blev beroende av frågan om införandet av enkammarriksdagen.

Ur ett längre tidsperspektiv kan vi se hur partiernas hållning i frågorna om åldersgränser under 1900-talet visar både kontinuitet och förändring. Till exempel accepterade Socialdemokraterna en höjning av åldersgränserna i kompromissen 1918 för att få igenom sin politik, medan de under 1930- och 1940-talen arbetade mer aktivt tillsammans med Bondeförbundet och SKP för en sänkning av rösträttsåldern. På 1960- och 1970-talen, när de blev politiskt starkare, var de återigen mer passiva i fråga om sänkningar. Här verkade sannolikt både handläggningen och ansvaret för konstitutionsfrågan och den stabila kontrollen av första kammaren återhållande på Socialdemokraternas reformvilja. Istället var det under denna senare period till exempel Högern och Folkpartiet som drev på för en sänkning av åldersgränserna, alltså samma partier som under perioden 1909–1921 tvärtom förespråkade högre åldersgränser för att behålla kontroll och bevara samhällsstabilitet. Kommunisterna och vänsterpartisterna förefaller vara de som kontinuerligt under hela perioden har förespråkade lägre åldersgränser för rösträtt och valbarhet.

Diskussionen hade således olika karaktär under de tre perioder vi identifierat. Samtidigt finns argument och konfliktlinjer som återkommer under hela 1900-talet och som är av relevans också för den nutida debatten om rösträttsåldern. En första övergripande argumentationslinje som framträder är den om huruvida *barn och unga ska betraktas som ett hot eller tillgång* för samhället. I samband med införandet av ”allmän och lika rösträtt” framträdde denna linje tydligt, när höjningen av åldersgränserna gjordes till ett verktyg för att stärka de stabila och äldre elementen i befolkningen och samtidigt exkludera en stor grupp unga arbetare från demokratin, unga människor som av högern och liberalerna betraktades som omogna och oansvariga eller till och med som ett revolutionärt hot. Samtidigt betonade framförallt Socialdemokraterna under de två första decennierna istället ungdomens andliga vitalitet, målmedvetenhet, dådkraft och kampvilja. En liknande hållning var också grundläggande i SKP:s argumentation under 1920-talet. På 1930-talet användes ungdomens ökande ansvarstagande och nationella organisering som ett argument för att de nu utgjorde en viktig tillgång för samhället, med krafter som borde kanaliseras i rätt riktning. Dessa synpunkter återkom i såväl socialdemokraters som bondeförbundares retorik. Hotet från den politiska vänstern och den yttersta högern, som båda argumenterade för en ålderssänkning, underströk behovet av en sänkning av rösträttsåldern. Under 1960- och 1970-talen återkom argumenten om ungdomens mognad och de möjligheter ett utökat deltagande bland unga skulle kunna medföra genom sänkt rösträts- och valbarhetsålder.

Detta länkar i sin tur till en annan typ av återkommande argument som berör *ungdomens lämplighet* som väljare och politiska företrädare. Begreppet lämplighet har fyllts med olika innebörder. Under de tidiga rösträttsdiskussionerna, från år 1900 till 1920 och i besluten 1918, var argumenten för högre åldersgränser grundade i en föreställning om att unga var mindre lämpade som väljare eftersom de ännu inte hade bildat familj och ännu

► Det har åtminstone undantagsvis hänt att minderåriga fått rösta i sakfrågor som särskilt berört dem. Den 25 april 1959 anordnades ett val där Sveriges skolungdomar fick rösta för eller emot införandet av femdagars skolvecka.

inte var bofasta skattebetalare. Argumenten speglade på så sätt en stark föreställning om den normala familjen – som därmed fick två röster om både män och kvinnor röstade – som grund för samhället och därmed också som grund för medborgerliga rättigheter. Samtidigt exkluderades de människor som inte levde upp till kraven på en stabil familj från fullvärdigt medborgarskap och definierades som avvikande. Under 1930-talet hävdades istället att de unga var bättre utbildade, ansvarstagande, aktiva och välorganiserade, och detta lyftes fram som tecken på deras lämplighet som väljare. Detta slags argument låg även till grund för kraven på sänkt rösträtt under 1960- och 1970-talen. Men nu argumenterades det också för att 18-åringar var de facto myndiga genom att de betalade skatt, bildade familj och utförde plikter i andra avseenden, och därmed också var lämpade som fullständiga politiska medborgare. I detta resonemang återkom således familjebildning, stadigt arbete, bättre utbildning och skattebetalning som kriterier för rätten till rösträtt.

En tredje återkommande argumentationslinje pekar på behovet av sänkt rösträtt för att upprätta en mer *rättvis maktbalans mellan generationerna* i samband med demografiska förändringar eller på grund av politiska frågor där avgörande beslut skulle påverka en särskild åldersgrupp mer än andra. Sådana argument påverkade besluten under det tidiga 1900-talet, där en stor ung generation av arbetare krävde inflytande, men kan också identifieras under 1930- och 1940-talen med hänvisning till befolkningskrisen och den unga generationens ansvarstagande i tider av beredskap, liksom på 1950- och 1960-talen då bland annat ett nytt pensionssystem diskuterades.

En fjärde argumentationslinje karaktäriseras av *åldersfrågans nära koppling till grundläggande konstitutionsfrågor*. Detta blev tydligt när riksdagens majoritet gick emot sänkta åldersgränser under 1920-talet med hänvisning till att sådana ändringar inte kunde göras utan en revision av hela konstitutionen. Ett annat exempel är den återkommande och nära kopplingen mellan rösträtts- och valbarhetsålder och frågan om förhållandet mellan första och andra kammarens artskillnad. Denna fråga var central i samband med att man höjde åldersgränserna 1918 och fick en lösning först på 1970-talet. Den högre rösträttsålder som infördes var en konser-

vativ garanti för social stabilitet och värnandet av första kammarens särart, tillsammans med det proportionella valsystemet och att frågan om republik sköts upp. Det är värt att notera att den sortens garantier som tvåkamarsystemet inneburit inte längre ansågs behövas på 1970-talet, samtidigt som ungdomar ned till 18 års ålder inkluderades som röstberättigade och valbara.

Sammanfattningsvis har vi visat hur ålder som analytisk kategori kan erbjuda nya insikter i forskningen om demokratins framväxt och utveckling, ett perspektiv som många gånger saknats i studier av svensk demokratisering. Resultatet pekar på den centrala betydelse som ålder har haft för att inkludera och exkludera medborgare genom begränsningar i rösträtt och valbarhet. Så är det fortfarande. Samtidigt som en rad olika rösträttshinder har avskaffats under 1900-talet för att förbättra demokratiskt deltagande, så utesluts än idag en generation svenska medborgare under 18 år från att kunna utöva rätten att rösta i val till kommun, landsting och riksdag. Men även om åldersgränserna för rösträtt och valbarhet har varit oförändrade sedan 1974 talar denna historiska tillbakablick för att diskussionerna kommer att fortsätta. Sedan en tid tillbaka har krav på rösträtt från 16 år artikulrats och i en del sammanhang också med krav på rösträtt för barn från födseln.⁶² På detta sätt har ålder kommit att förbli en kontroversiell måttstock för politiskt medborgarskap.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Jonathan Josefsson & Bengt Sandin, "Ungas röst som hot eller möjlighet? Rösträtts- och valbarhetsålder i Sverige under 1900-talet", *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

1. Ludvig Beckman, "Rösträttsåldern och demokratins avgränsningsproblem", i *Demokratins framtid*, red. Katarina Barrling & Sören Holmberg (Stockholm, Sveriges riksdag, 2018); Ludvig Beckman, *The Frontiers of Democracy. The Right to Vote and its Limits* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009); Lars Berggren & Kjell Östberg, "Reformism eller revolution. Arbetarrörelsen inför rösträttsbeslutet 1918–19", i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson &

Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019); Philip Cowley & David Denver, "Votes at 16? The Case Against", *Representation* vol. 40 (2004) nr 1; Kristina Engwall & Ingrid Söderlind, "Barn och demokrati i ett historiskt perspektiv", i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001); Kristina Engwall & Ingrid Söderlind, "Barns röst och rätt", i *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin*, red. Maria Sjöberg & Yvonne Svanström (Stockholm, Institutet för framtidsstudier, 2008); Christina Florin, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (Stockholm: Atlas akademi, 2006); Alex Folkes, "The Case for Votes at 16", *Representation* vol. 40 (2004), nr 1; Gunnel Gustavsson, "Rösträtten och barnen", i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001); Gunnel Gustavsson, *Rösträtt för barn. En demokratisk framtidsfråga?* (Umeå: Umeå universitet, 2009); Staffan Lindberg & Jan Teorell, "Demokratiens utveckling i världen. Tendenser under och efter rösträttens århundrade", i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018); Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921* (Stockholm: Atlas akademi, 2004); Josefin Rönnbäck, "För förändringarnas skull. Om kvinnor, politik och kampen för medbestämmande", i *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin*, red. Maria Sjöberg & Yvonne Svanström (Stockholm: Institutet för framtidsstudier, 2008); Tak Wing Chan & Matthew Clayton, "Should the Voting Age be Lowered to Sixteen? Normative and Empirical Considerations", *Political Studies* vol. 54 (2006), nr 3; John Wall, "Why Children and Youth Should Have the Right to Vote. An Argument for Proxy-Claim Suffrage", *Children, Youth and Environments* vol. 24 (2014), nr 1; Kjell Östberg, *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget* (Eslöv: Symposion, 1996).

2. Med vår analys syftar vi inte till att granska argumentens hållbarhet och legitimitet ur ett normativt perspektiv utan istället till att precisera innehåll i argument, aktörers roller och dessas historiskt definierade och föränderliga begreppsliga innebörder. Se t. ex. Isabela Fairclough & Norman Fairclough, *Political Discourse Analysis. A Method for Advanced Studies* (Abingdon: Routledge, 2012).

3. Vårt grundmaterial består av riksdagstrycket. Därtill har vi använt oss av tidningsartiklar från företrädesvis *Dagens Nyheter*. Tidningsartiklarna har hämtats genom Kungliga bibliotekets digitala söktjänst <https://tidningar.kb.se/>. Viktiga sökord i tidningsmaterialet och riksdagsmaterialet har varit "ålder", "rösträttsålder", "rösträtt", "streck", "valbarhet".

4. Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005), s. 26–35.

5. Se t. ex. *Riksdagstrycket*, Proposition 1902:65, s. 3, 14, 18, 22–30; Berling Åselius 2005, s. 20–21; Bengt Sandin, *Politikens åldersgränser. Unga vuxnas politiska medborgarskap 1860–1930* (kommande arbete).

6. *Riksdagstrycket*, Proposition 1906:55; Berling Åselius 2005, s. 20; Åke Holmbäck, "Karl Staaff. Anteckningar kring en biografi", *Svensk juristtidning* (1966), nr 1, s. 42–44;

Staffan Runestam, *Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900–1907* (Uppsala: Uppsala universitet, 1966); Leif Lewin, *Konsten att bilda regering när ingen har majoritet* (Göteborg: Daidalos, 2020). Reformen genomfördes av en regering under ledning av Arvid Lindman som var ledare för Allmänna Valmansförbundet. I första och andra kammaren fanns det under 1900-talet flera olika konservativa och nationellt orienterade partier som gemensamt brukade betecknas som högern. I detta kapitel använder vi återkommande begreppen "högern" och "liberalerna" som beteckningar på bredare partigrupperingar bestående av olika riksdagspartier och riksorganisationer.

7. Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918* (Stockholm: Carlssons, 1998), s. 250–251; Sverker Oredsson, *Nils Edén. Demokratins statsminister* (Stockholm: Ekerlid, 2017), s. 238–248.

8. *Riksdagstrycket*, Proposition 1918:34 (urtima); Andræ 1998, s. 253–260; Erik Palmstierna, *Orostid. Politiska dagboksanteckningar 2. 1917–1919* (Stockholm: Tiden, 1953), s. 245.

9. *Riksdagstrycket*, Proposition 1918:34 (urtima), s. 42–47.

10. *Ibid.*, s. 47.

11. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1918:58 (urtima), s. 2; Motion FK 1918:20 (urtima); Motion AK 1918:55 (urtima), Motion AK 1918:56 (urtima), Motion FK 1918:16 (urtima), Motion FK 1918:18 (urtima), Motion FK 1918:19 (urtima).

12. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1918:16 (urtima), s. 2–4.

13. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1918:20 (urtima), s. 9–10; Motion AK 1918:55 (urtima).

14. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1918:21 (urtima), s. 1–2, 6.

15. Tredje särskilda utskottets protokoll 8/12 1918 (urtima riksdagen), A1:96, Särskilda utskott 1867–1964, Tvåkammarriksdagens arkiv, Riksarkivet (RA). Angående den kvinnliga rösträtten, se också utkast till tal av statsminister Carl Swartz, sannolikt våren 1917, B5b:21, Släkten Swartz i Norrköping arkiv, Norrköpings stadsarkiv. Se även anteckningar vid särskilda utskottet vid urtman 1918, Lindmanska samlingen, vol. 2, RA; Sandin (kommande arbete).

16. Andræ 1998, s. 261.

17. Palmstierna 1953, s. 253.

18. Tredje särskilda utskottets protokoll 8/12 1918 (urtima riksdagen), A1:96, Särskilda utskott 1867–1964, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA.

19. Palmstierna 1953, s. 256–257.

20. *Riksdagstrycket*, Tredje särskilda utskottets utlåtande 1918:1 (urtima), s. 27.

21. *Ibid.*, s. 117.

22. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1923:85. En liknande motion (AK 1919:141) med dessa krav lades fram i riksdagen redan 1919.

23. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1923:85; Motion AK 1924:33; Motion AK 1925:33; Motion FK 1928:77; Motion AK 1928:8; Motion FK 1928:134; Motion FK 1930:287; Motion AK 1930:445; Motion FK 1931:65; Motion FK 1932:219.

24. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1923:85, s. 1, 4.

25. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1924:7; Motion AK 1928:8; Motion FK 1928:77; Motion AK 1928:134; Motion FK 1930:187; Motion AK 1930:445.

26. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1923:85, s. 7, 9.
27. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1918:416 s. 8; Lewin 2020, s. 99–113; Sandin (kommande arbete).
28. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1923:14, s. 3 och 1928:26, s. 10–11.
29. Henrik Berggren, *Slekts ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939* (Stockholm: Tiden, 1995).
30. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1933:5; KU-utlåtande 1933:13, s. 2–3. Reservationer gjordes av Högerens, De frisinnades och Lantmannapartiets ledamöter.
31. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1936:517, s. 7; Protokoll FK 1936:20, s. 12. Partiet gick tidigare under namnet Sveriges nationella ungdomsförbund men blev som ungdomsförbund till Högerpartiet uteslutet 1934 på grund av sin anti-parlamentariska och pronazistiska hållning. Se Eric Wärenstam, *Sveriges nationella ungdomsförbund och höger 1928–1934* (Stockholm: Svenska bokförlaget, 1965).
32. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1936:20, s. 8–21; *Dagens Nyheter* 29/3 1936, s. 19.
33. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1936:29.
34. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1936:20, s. 26–32, 43.
35. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1941:23.
36. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1941:13.
37. *Riksdagstrycket*, Proposition 1945:353, s. 10.
38. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1958:154 B1; Motion AK 1958:219.
39. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1958:3 B3; Proposition 1964:20, s. 199–212.
40. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1964:19, s. 24; Proposition 1964:140; Motion FK 1963:1; Motion AK 1963:1; Motion FK 1963:2; Motion AK 1963:3; Motion FK 1964:320; Motion AK 1964:305; Motion FK 1964:455; Motion AK 1964:546; Motion AK 1964:470; Motion AK 1964:989; Motion AK 1964:3.
41. *Riksdagstrycket*, Proposition 1964:20, s. 201; KU-utlåtande 1964:19, s. 101.
42. *Riksdagstrycket*, Proposition 1964:140.
43. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1958:219 B.
44. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1964:455, s. 8; Motion AK 1965:76; Motion FK 1963:1; Motion AK 1963:1; Motion FK 1963:2; Motion AK 1963:3; Motion FK 1964:320; Motion AK 1964:305; Motion FK 1964:455; Motion AK 1964:546; Motion AK 1964:470; Motion AK 1964:989; Motion AK 1964:3.
45. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1965:61; Motion FK 1965:51.
46. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1964:455, s. 8; Motion AK 1965:76.
47. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1964:455, s. 9.
48. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1965:76, s. 6–7.
49. Ibid.
50. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1968:646, s. 12–13.
51. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1968:1159; Motion FK 1968:899.
52. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1968:646, s. 12–13.
53. *Riksdagstrycket*, Proposition 1968:92.
54. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1968:211; Motion FK 1968:514; Motion AK 1968:637;

- Motion AK 1968:268; Motion AK 1968:1159; Motion AK 1968:638; Motion FK 1968:212; Motion FK 1968:177; Motion FK 1970:177; Motion AK 1970:205.
55. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1970:9, s. 2.
 56. Bengt Sandin, "Children and the Swedish Welfare State. From Different to Similar", i *Reinventing Childhood after World War II*, red. Paula S. Fass & Michael Grossberg (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2012); Bengt Sandin, "Barnuppfostran, föräldraskap och barns rättigheter. En studie av diskussionen kring ågalagen 1979", i *Mellan Malmö och Minneapolis. Kulturhistoriska undersökningar tillägnade Lars Edgren*, red. Cecilia Riving & Victor Lundberg (Lund: Arkiv, 2018).
 57. Anna Holzscheiter, Jonathan Josefsson & Bengt Sandin, "Child Rights Governance. An Introduction", *Childhood* vol. 26 (2019), nr 3.
 58. Ann Quennerstedt, "Mänskliga rättigheter som värdefundament, kunskapsobjekt och inflytande. En läroplansanalys", *Utbildning & demokrati* vol. 24 (2015), nr 1; SOU 2016:19. *Barnkonventionen blir svensk lag. Betänkande av barnrättighetsutredningen*; Sandin 2012.
 59. Jan Eichhorn & Johannes Bergh (red.), *Lowering the Voting Age to 16. Learning from Real Experiences Worldwide* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019).
 60. Engwall & Söderlind 2001; Engwall & Söderlind 2008; SOU 2016:5. *Låt fler forma framtiden! Betänkande av 2014 års demokratiutredning*. Under perioden 1974–2020 har motioner lagts med förslag om sänkt rösträttsålder från samtliga riksdagspartier förutom Sverigedemokraterna.
 61. SFS 1993:335, Lag om Barnombudsman.
 62. Engwall & Söderlind 2008; Gustavsson 2009; SOU 2016:5; Wall 2014.

7. Rösträtt, migration och nationellt medborgarskap

*Rösträtt för invandrare utan svenskt
medborgarskap samt utlandssvenskar*

MARTIN ERICSSON

År 1789, vid franska revolutionens utbrott, proklamerade den franska nationalförsamlingen sin deklaration om människornas och medborgarnas rättigheter. Där utlovades varje medborgare rätten att personligen eller genom representanter vara med och påverka lagarnas utformning och skatternas storlek. Det var ett löfte som kom att föras vidare i de rörelser för demokrati och rösträtt som uppstod i Europa under de följande århundradena, och som ofta hade franska revolutionen som inspirationskälla. Deklarationen är därför ett viktigt dokument för förståelsen av den europeiska demokratins historia – men lika mycket på grund av de rättigheter den inte innehöll. Till exempel omfattades kvinnor, alltså halva befolkningen, inte alls av deklarationen. Dessutom tillkom de politiska rättigheterna bara ”medborgarna”.¹

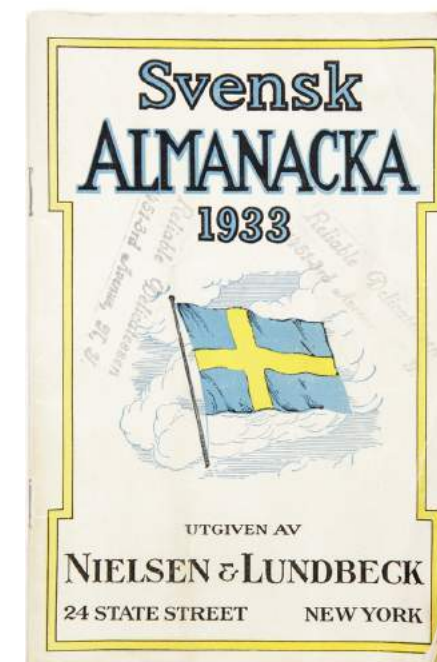
Därigenom skapade revolutionärerna ett problem som fortfarande är aktuellt. Vi tänker oss lätt den allmänna rösträtten, som ju utgör ett av demokratins fundament, som en mänsklig rättighet. I själva verket är situationen mer komplicerad än så. Ända sedan franska revolutionens dagar har rösträtten ofta snarare formulerats som en *medborgerlig* rättighet, något som uteslutande tillkommer medborgarna i de nationalstater som dominerat Europa sedan 1700-talet.² Till och med FN:s allmänna

deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948 är både vag och oklar. Alla människor "har rätt att delta i sitt lands styre, direkt eller genom fritt valda ombud", heter det där.³ Men hur avgör vi vad en människa ska få räkna som "sitt" land? Är det landet man är medborgare i, eller landet man vistas i? Det är ju inte nödvändigtvis samma sak.

Alla människor som lever i en demokratisk nationalstat är inte medborgare där.⁴ Det är knappast heller så att alla nationalstatens medborgare lever inom dess gränser. De kan mycket väl bo och arbeta på andra nationalstaters territorier. Och så har det i viss mån alltid varit. Men fenomenet har förstärkts efter andra världskriget, då både arbetskrafts- och flyktningmigration har ökat.⁵ Många demokratier har sedan dess haft större eller mindre grupper av invånare som bor och arbetar inom landet och som påverkas av de politiska beslut som fattas där, men som saknar möjlighet att i sin tur påverka dessa besluts utformning i valen eftersom de saknar medborgarskap i landet.

Olika länder har hanterat problemet på olika sätt. Före andra världskriget såg situationen likadan ut nästan överallt. Rösträtten var exklusivt förbehållen nationalstatens egna medborgare, och dessa måste bo i landet för att få rösta. Så ser det fortfarande ut på vissa håll, men många stater har under de senaste decennierna genomfört reformer. Allt fler stater tillåter sina medborgare att rösta också om de är bosatta utomlands. År 2007 fanns sådana möjligheter i mer än 100 stater.⁶ Och 2015 hade minst 45 demokratier infört någon form av rösträtt för icke-medborgare, nästan alltid dock bara i lokala och regionala val. Några få stater, som Nya Zeeland och Uruguay, beviljar rösträtt åt andra än landets egna medborgare även i nationella val.⁷ Allt detta är förändringar som generellt sett ägt rum under de senaste fyrtio åren.

Även Sverige har en modern historia av migration. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet utvandrade hundratusentals svenskar till Nord- och i viss mån Sydamerika, och även efter andra världskriget har svenska medborgare (ofta kallade utlandssvenskar) bott och arbetat utomlands utan att ge upp sitt nationella medborgarskap. Från och med slutet av 1940-talet har en periodvis stor invandring ägt rum, först i form av arbetskraftsinvandrare från europeiska länder (särskilt från Norden

► Under lång tid var Sverige ett utvandringsland snarare än ett land människor invandrade till. Den största utvandringen gick till Nordamerika. Svensk almanacka för utlandssvenskar bosatta i USA, utgiven 1933.

och då främst från Finland), och efter 1970-talets första år också i form av flyktingar från skilda delar av världen.⁸ Precis som på andra håll har migrationen inneburit en demokratisk utmaning för Sverige.

Efter de stora rösträttsreformerna åren 1918–21 var utgångsläget nämligen att endast svenska medborgare hade rösträtt, och att man dessutom var tvungen att vara bosatt i Sverige för att kunna utnyttja sin rösträtt eftersom röstlängderna upprättades på grundval av folkbokföringen. För utlandssvenskarnas del kom den första förändringen 1967. Då beviljades gruppen rösträtt under de första fem åren efter utflyttningen från Sverige. År 1976 justerades tidsgränsen upp till sju år, och året därefter togs den bort helt. Utlandssvenskarnas rösträtt var länge endast inskriven i vallagen och saknade därför grundlagsskydd. Det fick den först åren 1991–94, då den skrevs in i regeringsformen. Sedan dess har inga förändringar skett. För icke-medborgarnas del ägde den stora reformen rum 1975, då alla invandrare utan svenskt medborgarskap fick rösträtt i kommunal- och

landstingsval efter tre års bosättning – en reform som i ett slag skapade 220 000 nya väljare.⁹ År 1997 togs treårsgränsen bort för de icke-medborgare som kommer från ett EU-land eller från ett annat nordiskt land, delvis som en implementering av 1993 års Maastrichtfördrag.¹⁰ Därefter har inga förändringar skett där heller.

Så ser lagstiftningens konturer ut. Men hur gick det till när rösträttsreglerna förändrades på detta onekligen ganska omfattande sätt? Vilka aktörer drev fram reformerna? Skedde de i samförstånd eller konflikt? Vilka argument användes för att motivera dem? De frågorna ska besvaras i det här kapitlet, som tecknar en översiktsbild men som framförallt fokuserar på tiden från 1960-talets början och fram till 1980-talets mitt, den tid då de rösträttsregler som gäller än idag i huvudsak kom till.

Utlandssvenskarnas rösträtt fram till 1977

Redan på 1920- och 1930-talen togs ett par initiativ i riksdagen för att ge utlandssvenskar möjlighet att rösta i riksdagsval, motiverade med etno-nationalistiska argument om att man borde knyta utlandssvenskarna ”intimare samman med fosterlandet” och premiera dem för deras ”svenskhet i sinnet”.¹¹ Initiativen vann dock aldrig stöd. Socialstyrelsen, som utredde frågan, avfärdade förslagen med motiveringen att man borde undvika att svenska partier började bedriva valkampanjer i främmande länder.¹² Argumentet var konsekvent sett till hur Sveriges egen invandringspolitik såg ut vid samma tid. Under mellankrigstiden tog Sverige emot så få invandrare som möjligt, och de som togs emot förutsattes avstå från att ägna sig åt politiska aktiviteter.¹³

Först på 1950- och 1960-talen blev frågan om utlandssvenskarnas rösträtt politiskt brännbar och gav upphov till längre debatter. Redan nu etablerades ett mönster som sedan aldrig skulle förändras under frågans fortsatta hantering. Initiativen kom från de borgerliga partierna, det vill säga Högerpartiet (dagens Moderaterna), Folkpartiet (dagens Liberalerna) och Bondeförbundet (som under 1950-talet bytte namn till Centerpartiet). Riksdagens socialistiska partier, alltså det stora regeringspartiet

Socialdemokraterna och det lilla Sveriges kommunistiska parti (senare Vänsterpartiet kommunisterna och idag endast Vänsterpartiet) strävade emot.¹⁴ Ibland sade den socialdemokratiska regeringen blankt nej, ibland valde den att skicka frågan vidare till utredningar som ofta tog lång tid på sig. När de första borgerliga riksdagsmotionerna lades fram i början av 1950-talet (den allra första skrevs av två folkpartister 1953) uttryckte författarna förhoppningen att frågan snart skulle vara löst, men där fick de alltså fel.¹⁵

Efter några år av fruktlösa initiativ höjdes tonläget i debatten rejält. Allt fler borgerliga politiker uttryckte misstankar om att Socialdemokraterna medvetet förhållade sig. Anklagelserna uttrycktes med hårda ord, och utlandssvenskarnas avsaknad av rösträtt beskrevs som en ”mörk fläck” eller till och med ”skamfläck” för Sverige.¹⁶ Socialdemokraterna beskyldes också för att vara negativa av rent partitaktiska skäl. Högerledaren Gunnar Heckscher hävdade 1964 att Socialdemokraterna var oroliga för att en utökning av rösträtten skulle ”bringa oreda i regeringspartiets valarbete”, och hans partikamrat James Dickson ansåg att det var svårt att inte tro att regeringen undvek att agera ”av valtaktiska skäl”.¹⁷

Man hade kunnat tro att så djupa motsättningar borde ha baserats på principiella skillnader i synen på demokratins väsen och karaktär. Den typen av argument var dock relativt frånvarande när politikerna drabbade samman i riksdagen. Visst förekom det att de borgerliga hävdade att utlandssvenskarna påverkades av många av de beslut som fattades av riksdagen och därmed borde få vara med och utse riksdagsledamöter, medan deras motståndare hävdade att gruppen snarare påverkades av beslut som fattades i de länder där de valt att bosätta sig. Men framförallt fördes debatterna med hjälp av två helt andra argument. Det ena var ett kompetensargument, och utgick från antagandet att rätten att rösta förutsatte vissa kunskaper om den politiska händelseutvecklingen i Sverige. Det andra var kontributivistiskt, det vill säga att det baserades på idén att rösträtten kunde ges som en form av belöning eller erkännande åt människor som ansågs bidra till det svenska samhället, exempelvis i form av skatteinbetalningar. Som vi nämner i inledningskapitlet var det senare en form av argument som framförallt känns igen från tiden före den

allmänna rösträttens införande, men som fortsatt att spela en viss roll också efter 1921 – vilket framgår av kapitel 4, om ekonomiska rösträttsbegränsningar.¹⁸

Socialdemokratiska ledamöter uttryckte ofta tveksamhet över utlandssvenskarnas förmåga att följa med i den svenska dagspolitiken, särskilt om de varit bosatta utomlands under lång tid. Skulle de egentligen veta vad de röstade på, om de fick möjligheten? Socialdemokraten Åke Zetterberg tvivlade på det, och hävdade 1965 att ”när människor kommit från sitt hemland och hamnat i en ny miljö följer de inte alltid så noga med i hemlandets frågor som de kanske hade tänkt sig när de vandrade ut”.¹⁹ Så kanske det var förr i tiden, menade de borgerliga, men i takt med ökad utbildningsnivå och teknisk modernisering hade det blivit lättare att hålla sig uppdaterad om svensk politik med hjälp av tidningar, radio och tv.²⁰

De riktigt heta känslorna väcktes dock av det andra argumentet, som handlade om huruvida utlandssvenskarna bidrog eller inte bidrog till det svenska samhället. Här visade sig de borgerliga och de socialistiska partierna ha mycket olika föreställningar om gruppen. De borgerliga understök gång på gång att utlandssvenskarna gjorde Sverige stora tjänster genom sitt arbete utomlands, och beskrev dem som självuppofterande företagare, entreprenörer, biståndsarbetare och missionärer, yrkesgrupper som antingen skapade ekonomiska värden eller som gav Sverige goodwill genom humanitära insatser. Högerpartisten Lars Schött sammanfattade denna syn 1965 genom att prisa utlandssvenskarna för deras ”betydelsefulla insatser i näringslivet och på andra områden”, och partikamrater till honom fyllde på genom att kräva att gruppen borde ”belönas” för sina insatser och få ”tacksamhet” från riksdagen.²¹

När socialdemokrater, kommunister och vänsterpartister hade ordet lät det vanligtvis annorlunda. De antydde att utlandssvenskarna, eller åtminstone många bland dem, egentligen var tämligen välbeställda människor som bosatt sig utomlands av skattetekniska skäl. Den som inte ville betala skatt till den svenska staten borde, enligt detta synsätt, inte heller få vara med och påverka hur statens resurser skulle användas. Så ansåg till exempel socialdemokraten Erik Adamsson, som 1966 ironise-

rade om sådana utlandssvenskar ”som av olycklig kärlek till Sverige flyttar till Schweiz av någon anledning”, och syftade då givetvis på de låga skatterna i alplandet.²² Ett par år tidigare hade själva finansministern, Gunnar Sträng, gett sig in i debatten med samma argument. Visst hade människor som ansåg att svenska skatter var för höga rätt att flytta ut ur landet, medgav Sträng. Men om de på detta sätt ”vägrade ge landet de resurser” som behövdes, var det en ren ”anständighetsfråga” att de också avstod från anspråk på att få vara med och bestämma om riksdagens sammansättning.²³

De många motsättningarna gör att det är föga förvånande att frågan om utlandssvenskarnas rösträtt blev komplicerad och långdragen. De borgerliga lyckades visserligen pressa regeringen till lagändringar åren 1967 och 1976, där utlandssvenskarna alltså beviljades rösträtt i riksdagsval under fem respektive sju års tid efter utflyttningen.²⁴ Men det krävdes ett regeringsskifte för att helt slopa tidsgränsen. Den togs bort först 1977, som ett av de första beslut som den nya borgerliga riksdagsmajoriteten fattade efter att Socialdemokraterna året tidigare förlorat den regeringsmakt de innehaft ända sedan 1930-talet.²⁵

Icke-medborgarnas rösträtt: Frågan formuleras

Att utlandssvenskarnas rösträtt kom upp på dagordningen hänger förmodligen samman med att allt fler svenskar efter andra världskriget permanent eller periodvis kom att arbeta och leva utomlands.²⁶ Under samma decennier skedde också en omvänd och betydligt större migration, som innebar att invandrare bosatte sig i Sverige, framförallt för att arbeta i den växande svenska industrin. Särskilt ökade invandringen efter beslutet om att skapa en gemensam nordisk arbetsmarknad 1954. Redan i mitten av 1950-talet arbetade 116 000 utländska medborgare i Sverige, och 60 procent av dem var nordbor. Under åren runt 1970 stramades arbetskraftsinvandringen åt av arbetsmarknadspolitiska skäl, men begränsningarna omfattade inte invandrare från de nordiska länderna. Arbetskraftsinvandringen ersattes från och med nu gradvis av flyktinginvandring, både från europiska och utomeuropeiska länder.²⁷

Invandringen ledde till att en växande befolkningsandel saknade rösträtt, trots att personerna i gruppen var myndiga och bodde i Sverige under lång tid eller för resten av sina liv. Visserligen kunde invandrare ansöka om svenskt medborgarskap men många valde att inte göra det, bland annat eftersom de ibland riskerade att förlora medborgarskapet i sitt gamla hemland (möjligheterna att ha dubbelt medborgarskap var ännu små). Under 1960-talets andra hälft höjdes röster med krav om att något borde göras åt situationen. Initiativen kom dels från ett litet antal invandrarpolitiskt engagerade aktörer inom det stora socialdemokratiska partiet, dels från organisationer som representerade särskilda invandrargrupper.

Inom socialdemokratin utfördes arbetet inledningsvis av ett litet antal aktivister, däribland flera partimedlemmar med egen invandrarbakgrund. Under flera år var de i minoritet, och förslagen mötte föga entusiasm inom partiet. Det första kända initiativet togs av den unge socialdemokraten Olaf Berggren, som redan 1965 lyckats få det socialdemokratiska studentförbundet att ställa sig bakom kravet på någon form av rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap.²⁸ År 1967 lyckades han också få det socialdemokratiska Skånedistriktet att skicka vidare ett förslag i samma anda till partiets riksdagsgrupp, där den fortsatta diskussionen dock är okänd. Argumenten handlade inte i första hand om några principiella resonemang om demokratins gränser, utan om integration. Stora invandrargrupper, hävdade Berggren, hade svårt att "assimileras" och riskerade att bli isolerade i samhället och utnyttjade av skrupelfria arbetsgivare. Om de fick rösträtt kunde det motverka isoleringen och få partierna att uppmärksamma deras behov.²⁹ Det var en typ av argument som skulle återkomma många gånger.

Inget av dessa initiativ uppmärksammades nationellt. Det skedde inte förrän 1968, då den första riksdagsmotionen i frågan presenterades. Den var undertecknad av socialdemokraten Kaj Björk, som dock inte fått idén till motionen själv utan plockat upp ett förslag som utarbetats inom Kulturarbetarnas socialdemokratiska förening.³⁰ Även Björk beskrev en rösträttsutvidgning som ett sätt att underlätta integrationen, men betonade också det principiellt riktiga i att invandrare som påverkades lika mycket av politiska beslut som svenska medborgare borde få vara med och ut-

forma politiken.³¹ Dessutom lyftes frågan upp på den socialdemokratiska partikongress som sammanträdde samma år. Där föreslog bland andra Olle Svenning och David Schwarz, socialdemokratiska intellektuella med integrationspolitiskt engagemang, ett stort åtgärds paket för att "förvandla Sverige till ett mer pluralistiskt samhälle". En av de åtgärder de förespråkade var rösträtt för icke-medborgare på både lokal och nationell nivå. Liknande förslag kom från såväl ungdomsförbundsdistriktet som Socialdemokratiska studentklubben i Stockholm. Tunga partiinstanser var dock än så länge kallsinniga. Stockholms arbetarekommun varnade i ett yttrande för att skapa ett alltför pluralistiskt samhälle, och kongressen avslog motionerna.³² Motståndet fortsatte under de följande åren. Spridda initiativ togs, återigen med uttalat integrationspolitiska argument. I motioner till partikongresserna åren 1969 och 1972 motiverades en rösträttsreform till exempel med behovet att "acklimatisera" och "inpassa" invandrarna i samhället, och att motverka risken för "isolerade grupp-bildningar".³³ Men partistyrelsen var negativ och frågan fick inget stort utrymme i debatterna.

Parallellt pågick ett opinionsbildande arbete inom den flora av invandrarorganisationer som uppstått i Sverige under 1960-talet, även om arbetet där tog lite längre tid. Främst var det finska organisationer, vilka representerade den största invandrargruppen i Sverige, som agerade. År 1972 antog Riksorganisationen för finska föreningar i Sverige ett program där krav på kommunal rösträtt fanns med, och året efter ordnade den lokala finska socialdemokratiska föreningen i Stockholm ett opinionsmöte där de ställde samma krav.³⁴

Initiativ fanns det alltså gott om, men det var nära att allt rann ut i sanden. Det enda konkreta resultatet av Björks riksdagsmotion var att frågan skickades vidare till den så kallade grundlagsberedningen, en statlig kommitté som arbetade med att utarbeta det som 1974 skulle bli regeringsformen – Sveriges viktigaste grundlag som gäller än idag. Men där tog det stopp. Grundlagsberedningen avrådde från att införa ens kommunal rösträtt för personer som inte var svenska medborgare, främst med argumentet att lokala och nationella frågor hängde nära samman och att det var svårt att dra en gräns mellan nivåerna.³⁵

Det slog utredningen fast 1972. Ingenting tydde egentligen på att en reform skulle genomföras. Som vi sett var även de regerande Socialdemokraterna skeptiska till idén, undantaget en liten grupp aktivister. Men tre år senare drev samma socialdemokratiska regering igenom en utvidgning av rösträtten i kommunal- och landstingsval till samtliga myndiga icke-medborgare som varit bosatta i Sverige i minst tre år.

Hur blev denna omsvängning möjlig? Två förklaringar framstår som viktigare än andra. Dels uppmärksammades frågan på diplomatisk nivå, dels togs beslut som innebar starten för den moderna svenska integrationspolitiken.

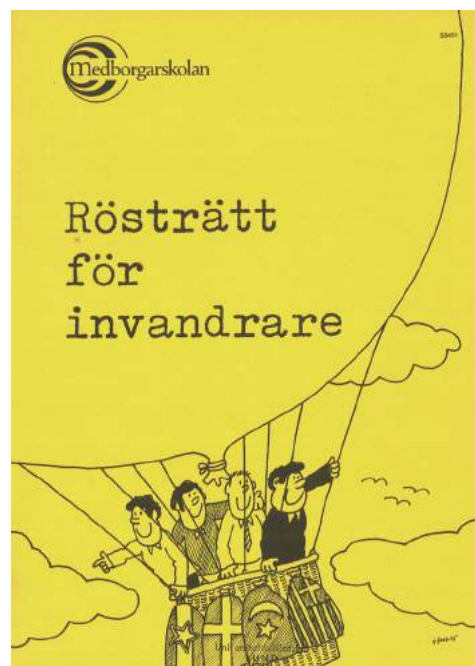
Förändrad spelplan: En ny integrationspolitik växer fram

Sverige var sedan 1950-talet en aktiv part i det nordiska samarbetet, som bland annat möjliggjort den finska arbetskraftsinvandringen till Sverige. Det var också just Finland som under 1970-talets första år lyfte upp frågan om rösträtt för invandrare utan medborgarskap på nordisk nivå. Åren 1972–73 lyckades den finska regeringen nämligen få Nordiska rådet att uttala sig positivt om tanken. Temperaturen steg förmodligen när Finlands president Urho Kekkonen besökte Stockholm våren 1974 och höll ett offentligt tal där han bad Sverige införa kommunal rösträtt för finska medborgare.³⁶ Slutlig ställning tog Nordiska rådet 1975, och föreslog då att kommunal rösträtt för nordbor borde införas i hela Norden, framförallt utifrån integrationsargumentet. Rösträtten skulle ”stimulera det lokala samhällets ansträngningar att motverka de speciella svårigheter som kan uppträda för invandrarna i det nya landet” och ”främja deras solidaritet med det samhälle där de bor och verkar”, sades det.³⁷

Ändå kom 1975 års svenska reform inte bara att omfatta nordiska invandrare, utan alla invandrare oavsett härkomst. Hur kan det komma sig? Svaret hänger samman med den integrationspolitik som växte fram vid samma tid, alltså åren 1973–75. Den var både en förutsättning för rösträtsreformen och, som tidigare påpekats av statsvetarna Carl Dahlström och Ulf Mörkenstam, ett politiskt projekt som rösträttsutvidgningen var tänkt att underlätta.³⁸

Den integrationspolitik som funnits före 1970-talet, i den mån man alls kan tala om en sådan, hade varit inriktad på assimilation. Invandrargrupper förutsattes smälta in i det svenska samhället och vad som uppfattades som den svenska kulturen, och till sist överge sina tidigare språk. I mitten av 1960-talet utmanades assimilationspolitiken av ett nätverk av invandrapolitiska aktivister, däribland socialdemokraten David Schwarz som 1968 också motionerade om rösträtt för icke-medborgare på partikongressen. De föreslog en alternativ inriktning som kan beskrivas som mångkulturalistisk. Invandrare skulle ges möjlighet att samtidigt vara en del av den svenska kulturen och det svenska språket utan att behöva överge sina tidigare språk. Staten och kommunerna borde aktivt främja sådana önskemål, exempelvis genom att ordna hemspråksundervisning i skolan och ge ekonomiskt stöd till litteratur på andra språk än svenska. Att aktivisterna fick gehör för många av sina tankar berodde inte enbart på att politikerna plötsligt blev välvilligt inställda till invandrargruppers krav på kulturella rättigheter. Det berodde också på en rädsla för att Sverige skulle hotas av framtida sociala och etniska konflikter mellan ”svenskar” och ”invandrare” om man inte snabbt skapade en sammanhållen ”invandrapolitik” (som integrationspolitik då kallades). En annan anledning var det faktum att så många invandrare kom just från Finland. Finnarna förutsattes vara kulturellt tämligen lika den svenska befolkningen, och politiker och tjänstemän såg därför små risker med att låta dem behålla sitt eget språk och sin kulturella särart.³⁹

De mångkulturalistiska idéerna blev konkret politik våren 1975, när riksdagen för första gången antog en samlad svensk invandrapolitisk strategi. Den sammanfattades med orden ”jämlighet, valfrihet och samverkan”, och innebar bland annat att invandrare i princip skulle ha samma ekonomiska och sociala rättigheter som infödda svenskar. Den innebar också att det offentliga, och inte minst kommunerna, gavs ansvar för att genomföra en lång rad kostnadskrävande invandrapolitiska åtgärder som till exempel hemspråksundervisning i skolan.⁴⁰

◀ När invandrare utan svenskt medborgarskap gavs lokal rösträtt 1975 delade staten ut stora resurser till Sveriges folkbildningsorganisationer, för att de skulle skapa studiecirkelmaterial om valsystemet och det svenska samhället åt de nya väljarna.

Den stora rösträttsutvidgningen för icke-medborgare

När den socialdemokratiska kommunministern Hans Gustafsson 1974 tillsatte en utredning med uppdraget att utarbeta ett förslag om kommunal och regional rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap var hans motivering färgad av de nya integrationspolitiska visionerna. Visserligen nämnde han flera skäl till att en reform var önskvärd, bland annat det kontributivistiska argumentet att invandrarna bidrog till den svenska välfärden genom sitt arbete. Men framförallt, betonade han, kunde rösträtten underlätta deras "anpassning" och öka deras intresse för "samhällsfrågorna".⁴¹

De integrationspolitiska utgångspunkterna blev en röd tråd även i den parlamentariskt sammansatta utredningens resonemang. Att en rösträttsutvidgning borde genomföras rådde det partipolitisk enighet om bland utredarna, även om Vänsterpartiet kommunisterna ville gå längre och

▲ Även de offentliga myndigheterna fick ansvar för att öka valdeltagandet bland icke-medborgare. Här hjälper personalen vid den kommunala Invandrarbyrån i Malmö en ny väljare med frågor om röstkort inför valet 1976.

även införa rösträtt på riksdagsnivå. Utredningens majoritet stannade dock vid förslaget att införa rösträtt och valbarhet i kommunal- och landsringsval för alla icke-medborgare efter tre års bosättningstid, en tidsgräns som ansågs nödvändig för att garantera att de nya väljarna skulle ha hunnit få sådana kunskaper i svenska och samhällskunskap att de kunde göra välinformerade politiska val.⁴² Att samma villkor skulle gälla för alla

invandrargrupper var dock inte alldeles självklart från början. Som nämnts tidigare fanns det vid denna tid en tendens att göra skillnad mellan nordiska och utomnordiska invandrare, där finnar och andra nordbor sågs som mer lättintegrerade i det svenska samhället än andra grupper. Utredningen hade faktiskt ursprungligen laborerat med tanken att låta nordiska invandrare få en kortare kvalifikationstid än andra, eftersom utredarna antog att ”en nordisk medborgare vanligen snabbare än utlänningar från flertalet andra länder kan växa in i det nordiska värdlandets förhållanden”.⁴³ Den tanken övergavs dock, av okända skäl.

Utredningen målade upp en hotfull bild av ett tänkbart framtida Sverige där integrationen helt misslyckats. Framtidsscenariot var möjligt, hävdades det, eftersom det fanns en växande grupp invandrare som talade andra språk än svenska och som var ”vana vid andra samhälls- och levnadsförhållanden eller har annan religion” och som kom från ”avlägsna länder”. Allt detta kunde skapa ”anpassningsproblem” om inga integrationspolitiska åtgärder vidtogs. Därför såg utredarna mycket positivt på den invandrapolitiska strategi som riksdagen förväntades klubba 1975, men för att strategin skulle fungera måste kommunerna ta invandrarfrågorna på allvar och satsa pengar på dem. Att ge invandrare utan svenskt medborgarskap rösträtt var ett sätt att få kommunerna att göra just det. Det skulle ”stimulera det lokala samhällets ansträngningar för att motverka invandrarernas svårigheter” och skapa en väljargrupp vars existens skulle säkerställa att kommunerna genomförde den statligt beslutade invandrapolitiken. Rösträtten skulle också göra att invandrarna fick en ökad ”solidaritet med det svenska samhället”.⁴⁴

Rösträtten ansågs med andra ord delvis ha en fostrande funktion, vilket blir än tydligare av att utredarna betonade att partier och studieförbund måste få resurser för att genomföra informationsinsatser riktade till de nya väljarna.⁴⁵ En målsättning var att de skulle få de kunskaper som ansågs krävas för att kunna rösta. En annan var att se till att invandrarna i Sverige inte bildade egna politiska partier utan att de, som utredarna skrev, istället ”smälter in i den svenska partipolitiken”.⁴⁶ Liknande tankar hade uttryckts av Olof Palme redan när regeringen tillsatte utredningen. Statsministern menade att det vore olyckligt om lokala invandrapartier

bildades, eftersom tanken bakom reformen var att ”markera samhörighet” mellan svenskar och invandrare.⁴⁷

Den breda partipolitiska enighet som i allt väsentligt uppnåts inom utredningen markerades ytterligare i de många yttranden från kommuner, politiska ungdomsförbund, myndigheter och intresseorganisationer som skrevs när utredningens förslag skickades på remiss. Visserligen återkom benägenheten att göra skillnad mellan nordiska och utomnordiska invandrare i ett par fall, där till exempel Moderata ungdomsförbundet ansåg att många utomnordiska invandrare var ”främmande inför det demokratiska och parlamentariska systemet i Sverige” och därför långsamt måste fostras in i den svenska politiska kulturen innan de kunde få rösträtt.⁴⁸ Men när det gällde den principiella frågan om att bevilja någon form av lokal och regional rösträtt åt invandrare utan svenskt medborgarskap tillstyrkte *samtliga* remissinstanser utredningens grundtankar. En del, inte minst flera tunga fackförbund, ville till och med gå längre och åtminstone på sikt utöka rösträtten även till riksdagsval.⁴⁹

Därmed låg fältet öppet för en potentiell framtida konflikt. Visserligen antog riksdagen 1975 förslaget om lokal och regional rösträtt enhälligt. Men vad skulle hända om initiativ togs för att utsträcka icke-medborgarnas rösträtt även till riksdagen? Det dröjde inte många år innan det var precis vad som skedde, och nu var enigheten som bortblåst.

Icke-medborgare mot utlandssvenskar?

Den svenska arbetarrörelsen genomgick en snabb radikaliseringsprocess i frågan om icke-medborgares rösträtt under 1970-talet, kanske som en konsekvens av den allmänna vänsterradikalisering som präglade decenniet. Landsorganisationen (LO) hade förespråkade rösträtt på riksdagsnivå redan i sitt remissvar 1975, och året efter fattade LO-kongressen beslut om att försöka åstadkomma en snabb lösning av frågan.⁵⁰ Intressant nog motiverades kongressens ställningstagande bland annat av rent partitaktiska skäl. ”Om vi inte inför rösträtt för invandrarna innebär det att vi ber om stryk på kort eller lång sikt”, hävdade en av talarna och fick medhåll av en annan, som ansåg att ”en fortsatt arbetarregering i Sverige”

mycket väl kunde vara i fara om man inte gav invandrarna, som alltså förutsattes rösta socialistiskt, rösträtt i riksdagsvalen.⁵¹ Utvecklingen gick snabbt även inom det socialdemokratiska partiet. Så sent som 1974 hade kommunminister Hans Gustafsson hävdat att man inte borde sträcka sig så långt som till riksdagsnivån, eftersom riksdagen bland annat beslutade om utrikespolitik. Bara tre år senare, efter att de borgerliga övertagit regeringsmakten, undertecknade Olof Palme den första socialdemokratiska partimotionen med krav på att låta utreda rösträtt för icke-medborgare även i riksdagsval.⁵²

Efter att Socialdemokraterna vunnit valet 1982 tillsatte den nya regeringen en sådan utredning, den här gången med mer principiella argument om demokratins natur än tidigare. Den socialdemokratiska justitieministern Ove Rainer gav utredningen i uppdrag att se över rösträttsreglerna utifrån vad som kan kallas påverkansprincipen, det vill säga tanken att människor som påverkades mest av en stats beslut i allmänhet hade större rätt till demokratiskt inflytande än de som inte påverkades lika mycket.⁵³ Rainer hoppades att utredningen, som bestod av representanter från alla partier, både skulle lägga fram förslag om rösträtt i riksdagsval för icke-medborgare (som enligt ministern påverkades starkt av riksdagens beslut) och samtidigt återinföra en tidsgräns för utlandssvenskarna (som han ansåg inte påverkades lika mycket).⁵⁴

Ministerns förhoppningar stötte snart på hinder. Samtliga borgerliga partier deklarerade att de under inga omständigheter tänkte gå med på att inskränka utlandssvenskarnas rösträtt. Inte heller ville de utvidga icke-medborgarnas rösträtt till riksdagsval. Det måste finnas ett exklusivt och oupplösligt samband mellan medborgarskap och nationell rösträtt, menade de borgerliga, dock utan att redogöra för varför ett sådant samband inte måste finnas på lokal nivå.⁵⁵ Utredningen och regeringen fick också ta emot protestbrev från föreningar som representerade utlandssvenskar och som ville försvara den rösträtt utan tidsgräns som de haft sedan 1977.⁵⁶

Utredningen misslyckades därför kapitalt med att nå fram till en kompromisslösning, och när den 1984 var färdig presenterades inte minde än tre motstridiga förslag. De borgerliga sade som väntat bestämt nej både till att inskränka utlandssvenskarnas rösträtt och till att utvidga icke-

► När den socialdemokratiska regeringen i början av 1980-talet funderade på att åter inskränka utlandssvenskarnas rösträtt ledde det till en hård debatt med många protester där Utlandssvenskarnas förening var drivande. Notis från föreningens tidskrift *Utlandssvenskarna* 1983.

medborgarnas rösträtt ytterligare. Vänsterpartiet kommunisterna ville tvärtom ge samtliga icke-medborgare rösträtt i riksdagsval efter tre års bosättningsstid. Utredningens knappa socialdemokratiska majoritet verkar ha försökt att navigera mellan dessa poler. De socialdemokratiska representanterna ville nämligen inskränka utlandssvenskarnas rösträtt till en tidsperiod på tio år efter utflyttningen och samtidigt ge rösträtt (men inte valbarhet) i riksdagsval till icke-medborgare, dock bara till sådana som kom från ett annat nordiskt land. Åtskillnaden motiverades än en gång med föreställningen att nordiska invandrare var mer lättintegrerade än andra, och de socialdemokratiska ledamöterna drog på så sätt upp kulturella och etniska gränser mellan olika kategorier av invandrare.⁵⁷

Den föreslagna lösningen tillfredsställde inte någon, och splittringarna blev ännu tydligare när utredningen skickades ut på remiss. Av 38 remissinstanser tillstyrkte endast 10 majoritetsförslaget, medan hela 18 tog avstånd från det, ofta med skarpa formuleringar. Utlandssvenskarnas egen förening ansåg till exempel att förslaget var direkt "kränkande". Vissa domstolar, liksom den borgerligheten närstående Svenska Arbetsgivareföreningen, avfärdade dessutom förslaget med samma slags argument som de borgerliga ledamöterna i utredningen hade använt, alltså att det borde finnas ett absolut samband mellan rösträtt och medborgarskap.⁵⁸

Ett annat argument visar att något hade hänt i debatten om invandring i Sverige. Den positiva syn på (arbetskrafts)invandring som genomsyrade

reaktionerna på den kommunala och regionala rösträtten under 1970-talet hade vid 1980-talets början ersatts av mer negativa påståenden om den fortsatta (flykting)invandringen.⁵⁹ Vissa remissinstanser påstod att en alltför utvidgad rösträtt för icke-medborgare kunde utlösa slumrande rasistiska och främlingsfientliga opinioner i folkdjupet. Invandrarverket, som välkomnat 1975 års reform, avrådde nu från ytterligare utvidgningar av rösträtten eftersom det skulle kunna ”utnyttjas för en invandrarfientlig opinionsbildning”.⁶⁰ Det var ett motsägelsefullt argument som byggde på tanken att rasismen skulle motarbetas genom att man inte gav alltför stora rättigheter åt de grupper som främst drabbades av den.

Andra remissinstanser kritiserade majoritetsförslaget för att i sig vara diskriminerande, eftersom det gjorde skillnad mellan nordbor och utomnordiska invandrare. ”Vi är lika lojala mot Sverige som svenska medborgare”, skrev exempelvis Jugoslaviska Riksförbundet. Men framförallt kom förödande kritik den här gången från fackföreningsrörelsen, som hade stor potential att påverka den socialdemokratiska regeringen. Kritiken var desto mer uppseendeväckande med tanke på att fackföreningsrörelsen sedan mitten av 1970-talet kraftfullt hade argumenterat för en rösträttsutvidgning. Fackförbunden ville dock inte acceptera att deras utomnordiska medlemmar skulle behandlas sämre än medlemmar som invandrat från Norden. Det skulle, som Svenska Byggnadsarbetareförbundet uttryckte det, leda till att de blev ”diskriminerade som en andra klassens invandrare”.⁶¹

Hur skulle regeringen agera? Svaret blev – inte alls. I april 1984 meddelade invandrarminister Anita Gradin att alla reformplaner lagts på is under obestämd tid, med hänvisning dels till det borgerliga motståndet och dels till oron för en lättväckt främlingsfientlig opinion. I värsta fall kunde det tänkas att de borgerliga drev fram en folkomröstning om frågan, och det skulle bli ett val ”där man röstar för eller emot invandrarna”, vilket Gradin sade sig inte vilja riskera. Utökade rättigheter för invandrare var med andra ord bra, men endast under förutsättning att det gick att genomföra i politisk enighet och att det inte alltför mycket provocerade den befolkningsgrupp som redan hade politiska rättigheter, det vill säga de som redan var svenska medborgare.⁶²

Debatten svalnar – och hettar till igen?

Efter den stora konflikten upphörde i praktiken Socialdemokraternas engagemang i frågan. Efter 1980-talets mitt år det i stort sett endast Vänsterpartiet och Miljöpartiet som tagit initiativ för att åstadkomma en utvidgning av icke-medborgarnas rösträtt till riksdagsval, och de har aldrig varit i närheten av att få riksdagsmajoriteten med sig.⁶³

Några stora förändringar i relationen mellan rösträtt och medborgarskap har överhuvudtaget inte ägt rum sedan dess. De borgerliga partierna fortsatte visserligen att vara oroliga för att Socialdemokraterna en dag åter skulle försöka att begränsa utlandssvenskarnas rösträtt. Därför arbetade de under hela 1980-talet för att få utlandssvenskarnas rösträtt inskriven i grundlagen (tidigare hade den bara haft status som en ”vanlig” lag, som kan ändras genom ett enkelt riksdagsbeslut). De lyckades i och med den borgerliga koalitionsregering som satt vid makten åren 1991–94.⁶⁴ Därefter har frågan aldrig lyfts upp till debatt igen, och alla partier verkar idag acceptera att utflyttade svenska medborgare får rösta i riksdagsval under obegränsad tid.

När det gäller rösträtten för icke-medborgare införde Sverige 1997 en lättnad i bosättningskravet för invandrare från EU:s medlemsländer samt för nordiska medborgare. Dessa behöver numera inte vänta i tre år innan de erhåller rösträtt i kommunal- och landstingsval. Lättnaderna, som innebär att vissa invandrargrupper särbehandlas positivt i förhållande till andra, har varit omstridda, och har anklagats för att vara diskriminerande.⁶⁵ Principen om att icke-medborgare ska ha någon form av lokal och regional rösträtt har däremot accepterats av alla riksdagens partier. Eller rättare sagt, fram tills alldeles nyligen.

År 2010 kom Sverigedemokraterna in i riksdagen. Med sin etnonationalistiska och starkt invandringsfientliga ideologi började de så gott som omedelbart att angripa icke-medborgarnas rösträtt, och har sedan dess krävt att hela 1975 års rösträttsutvidgning ska dras tillbaka. På senare år har även enskilda riksdagsledamöter från Moderaterna lagt fram liknande förslag.⁶⁶ Händelseutvecklingen visar att den svenska integrationspolitiken, som fram till 2000-talet sällan gav upphov till partipolitiska strider, idag har fått en framträdande position i samhällsdebatten.⁶⁷ Det visar

också att de demokratiska rättigheter som invandrare utan medborgarskap hittills har haft inte kan tas för givna. Redan idag ökar, som Mattias Lindgren visar i kapitel 9, andelen av den svenska myndiga befolkningen som saknar rösträtt i riksdagsval. Det är en konsekvens av att en växande andel av befolkningen saknar just medborgarskap. Går förslagen från Sverigedemokraterna igenom förlorar denna befolkningsgrupp sin rätt till politiskt inflytande också i kommuner och landsting.

Rösträtt och medborgarskap: Omstridd gränsdragning

Ingenting tyder på att de politiker som åren 1918–21 beslutade om att införa allmän rösträtt i Sverige trodde att frågan om rösträttens relation till medborgarskapet en dag skulle bli omstridd. Inte heller inom de sociala rörelser som förmådde politikerna att fatta besluten verkar frågan ha setts som särskilt viktig. Men som vi sett i detta kapitel kom frågan om hur gränserna mellan det nationella medborgarskapet och rösträtten ska dras att bli häftigt omdebatterad efter andra världskriget.

En aspekt av gränsdragningsproblematiken är idag ganska bortglömd, nämligen utlandssvenskarnas rösträtt. Den debatterades från 1950-talet och fram till tidigt 1990-tal, men försvann sedan från dagordningen. En annan aspekt håller på att bli omstridd igen. Den kommunala och regionala rösträtten för invandrare utan svenskt medborgarskap infördes i partipolitisk enighet under 1970-talet. På 1980-talet togs ett stort men misslyckat initiativ för att utvidga gruppens rösträtt även till riksdagsval. Och i vår egen tid, med start på 2010-talet, har politiska aktörer i riksdagen börjat arbeta för att avskaffa icke-medborgarnas lokala och regionala rösträtt.

Två viktiga slutsatser kan dras angående hur frågan om rösträtt, medborgarskap och migration har hanterats i Sverige. Den första gäller de politiska aktörerna. Det har funnits en tydlig politisk skiljelinje under hela 1900-talet, där de borgerliga partierna konsekvent har försökt att utvidga utlandssvenskarnas rösträtt men samtidigt varit skeptiska till att utöka rösträtten för icke-medborgare. Socialistiska och gröna partier har tvärtom (fram till 1990-talet) varit skeptiska mot att ge utlandssvenskar

rösträtt, och istället drivit på initiativen för att utvidga icke-medborgarnas rösträtt. Det finns dock tidsmässiga variationer, framförallt på så sätt att Socialdemokraterna i praktiken upphört att vara aktiva i frågan efter 1980-talet. Den partipolitiska splittringen är inte alls något unikt svenskt fenomen. Även om forskningen innehåller exempel på att regeringar av skiftande politisk kulör har agerat för att ge utflyttade medborgare respektive icke-medborgare rösträtt av olika slag, finns det gott om länder där samma höger- och vänsterkonflikter dominerar som i Sverige.⁶⁸

Den andra slutsatsen gäller de argument som använts i debatten. Man hade kunnat tro att när stater genomför viktiga förändringar i rösträttens gränser sker det mot bakgrund av djupgående principiella diskussioner om demokratins väsen. Internationella studier visar dock att det ganska sällan har varit fallet när regler om rösträtt och medborgarskap har förändrats. Istället har det varit utrikespolitiska eller inrikespolitiska skäl som legat bakom reformer.⁶⁹ Fallet Sverige är ett sådant exempel, särskilt när det gäller icke-medborgarnas rösträtt. När politikerna 1975 införde rösträtt i kommunal- och landstingsval för invandrare utan svenskt medborgarskap sågs det inte alls så mycket som en demokratireform, men desto mer som en integrationsreform. Det påminner i viss mån om när rösträtt för fångar infördes under 1930-talet, som Annika Berg visar i kapitel 3. Fångar fick inte heller rösträtt på grund av påverkansprincipen eller andra demokratiteoretiska resonemang, utan för att avsaknaden av rösträtt ansågs försvåra deras integration och anpassning till samhället.

Principiella motsättningar i synen på demokratisk påverkan har dock inte saknats i debatten. De kom i dagen allra tydligast vid 1980-talets början, då den socialdemokratiska regeringen försökte utöka icke-medborgarnas rösträtt till riksdagsval samtidigt som den ville inskränka utlandssvenskarnas rösträtt. Men då uppstod snabbt bittra politiska konflikter, och inga förändringar åt något håll kunde genomföras.

Det har med andra ord funnits principiella motsättningar i synen på hur den svenska rösträttens gränser ska dras i förhållande till medborgarskap och migration, men det har inte alltid varit dessa principer som spelat störst roll för hur gränserna faktiskt har dragits. Vilken utveckling och vilka motsättningar som vi kommer att få se i vår egen tid, då politikerna

lagom till hundraårsjubileet av den allmänna rösträttens införande håller sina högtidstal, är än så länge en öppen fråga. Sverigedemokraternas nationalistiskt motiverade offensiv för att avskaffa rätten för invandrare utan medborgarskap att gå till valbåsen i kommuner och landsting tyder på att vårt samhälle kan stå inför en ny konflikt om rösträttens gränser. Hur den ska sluta vet vi inte. Men det finns skäl att vara beredd på att den kommer, så att argumenten denna gång verkligen kan grundas i en öppen och principiell diskussion om vad vi egentligen menar med demokrati och för vem och vilka demokratin är till. I de frågorna är nämligen dagens politiker, liksom gårdagens, kanske mer oense än vad de låter framskymta i högtidstalen.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Martin Ericsson, "För integrationens skull? Frågan om rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap under efterkrigstiden", *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

1. Micheline R. Ishay, *The History of Human Rights from Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2008), s. 82–83, 110.

2. Daniele Caramani & Florian Grotz, "Beyond Citizenship and Residence? Exploring the Extension of Voting Rights in the Age of Globalization", *Democratization* vol. 22 (2015), nr 5, s. 800; Victor Lundberg, *Folket, yxa och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap 1887–1902* (Umeå: h:ström, 2007), s. 258–263.

3. *FN:s konventioner om mänskliga rättigheter* (Stockholm: Regeringskansliet, 2011), s. 5.

4. Seyla Benhabib, *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 1–6; Tomas Hammar, *Democracy and the Nation State*.

- ◀ Övre bilden: Sverigedemokraterna, ett parti med rötter i den svenska nynazismen, har motarbetat icke-medborgarnas kommunala rösträtt under lång tid. SD-demonstration i april 1991.
- ◀ Nedre bilden: Myndigheterna har genomfört många kampanjer för att höja valdeltagandet bland icke-medborgare. Informationskampanj i Rosengård, Malmö, inför kommunal- och landstingsvalen 2002.

Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration (Aldershot: Avebury, 1990), s. 13.

5. Stephen Castles & Mark J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World* (New York: Guilford Press, 2009), s. 96–111.

6. Jean-Michel Lafleur, "The Enfranchisement of Citizens Abroad. Variations and Explanations", *Democratization* vol. 22 (2015), nr 5, s. 841–843.

7. Ludvig Beckman, *The Frontiers of Democracy. The Right to Vote and its Limits* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), s. 63; David C. Earnest, "The Enfranchisement of Resident Aliens. Variations and Explanations", *Democratization* vol. 22 (2015), nr 5, s. 863–865.

8. Karin Borevi, "Sweden. The Flagship of Multiculturalism", i *Immigration Policy and the Scandinavian Welfare State 1945–2010*, red. Grete Brochmann & Anniken Hagelund (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012), s. 36, 47; Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria* (Stockholm: Dialogos, 2005), s. 328–333.

9. Tomas Hammar, *Det första invandrarvalet* (Stockholm: Liber, 1979), s. 14.

10. Stephen Day & Jo Shaw, "European Union Electoral Rights and the Political Participation of Migrants in Host Politics", *International Journal of Population Geography* vol. 8 (2002), nr 2, s. 183.

11. Initiativen togs av ledamöter från Lantmanna- och borgarpartiet, en av Moderaternas historiska föregångare. Se *Riksdagstrycket*, Motion AK 1929:103; Motion AK 1938:1.

12. SOU 1941:36. *Utredning om utlandssvenskarna verkställd av Socialstyrelsen*, s. 67–68.

13. Hammar 1990, s. 132.

14. För en mer detaljerad undersökning av partiernas positioner i frågan om utlandssvenskars rösträtt (liksom i frågan om rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap), se Martin Ericsson, "Partierna, rösträtten och medborgarskapet. Riksdagsdebatten om utlandssvenskars och ickemedborgares rösträtt efter år 1921", *Statsvetenskaplig tidskrift* vol. 122 (2020), nr 2.

15. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1953:47; Protokoll AK 1953:11, s. 20.

16. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1965:428; Protokoll AK 1969:35, s. 15.

17. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1964:14, s. 94; Protokoll AK 1964:41, s. 123.

18. För en diskussion om kompetens- och bidragsargument, se Beckman 2009, s. 7, 38. Den fördemokratiska synen på rösträtten som en rätt som bör stå i proportion till skattebetalning diskuteras i exempelvis Harald Gustafsson, *Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd* (Stockholm: Stadshistoriska institutet, 1989), s. 13, 57; Richard S. Katz, *Democracy and Elections* (New York: Oxford University Press, 1997), s. 230.

19. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1965:34, s. 55.

20. Se t.ex. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1967:894; Protokoll FK 1969:35, s. 11.

21. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1964:14, s. 20; Protokoll AK 1965:34, s. 53–54; Protokoll FK 1965:34, s. 11.

22. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1966:7, s. 20.

23. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1964:14.

24. *Riksdagstrycket*, Proposition 1967:145; Proposition 1975/76:111.

25. *Riksdagstrycket*, Proposition 1976/77:75.

26. För uppgifter om detta, se SOU 1962:19. *Utlandssvenskars deltagande i allmänna val*, s. 27–29. Utredningen underströk att det var svårt att slå fast exakta siffror, men uppskattade antalet svenska medborgare bosatta utomlands till ca 65 000 personer i början av 1960-talet.

27. Borevi 2012, s. 36–38, 47; Svanberg & Tydén 2005, s. 328–333.

28. Hammar 1979, s. 23.

29. Motion 19 vid distriktskongressen 1967, A2:5; Distriktskongressprotokoll 18–19/3 1967 § 33, A4:4, Skånes socialdemokratiska partidistrikt, Arbetarrörelsens arkiv i Skåne.

30. Hammar 1979, s. 20.

31. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1968:94.

32. *Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis 23:e kongress den 9–15 juni 1968* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1968), Motion 131–132 med utlåtanden, Protokoll s. 366–370.

33. *Socialdemokraternas 24:e partikongress 28 sept.–4 okt. 1969* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1969), Motion G7; *Socialdemokraternas 25:e partikongress den 1–7 oktober 1972* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1972), Motion I5.

34. Hammar 1979, s. 35.

35. SOU 1972:15. *Ny regeringsform, ny riksdagsordning*, s. 126.

36. Hammar 1979, s. 33–34.

37. NOU 1975:4. *Nordisk kommunal rösträtt och valbarhet*, s. 92.

38. Carl Dahlström, *Nästan välkomna. Invandrapolitikens retorik och praktik* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2004), s. 156, 197; Ulf Mörkenstam, "Ekonomi, kultur och jämlikhet. Teman i svensk politik i invandrarfrågor decennierna efter andra världskriget", *Historisk tidskrift för Finland* vol. 95 (2010), nr 4, s. 596–598.

39. Mats Wickström, *The Multicultural Moment. The History of the Idea and Politics of Multiculturalism in Sweden in Comparative, Transnational and Biographical Context, 1964–1975* (Åbo: Åbo Akademi University, 2015), s. 162, 309.

40. Borevi 2012, s. 40–44; Lars-Erik Hansen, *Jämlikhet och valfrihet. En studie av den svenska invandrapolitikens framväxt* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2001), s. 191–201.

41. SOU 1975:15. *Kommunal rösträtt för invandrare*, s. 20.

42. Ibid., s. 106–108.

43. PM 5/10 1974, Volym 1, Rösträttsutredningen 1974–1975 (YK2875), Riksarkivet (RA).

44. SOU 1975:15, s. 100–103.

45. De många kampanjerna för att utbilda "invandrarväljare" och få gruppen att gå och rösta har studerats på nationell nivå av Carl Dahlström & Ulrika Möller, "Statens väljarskola. Strategin för att öka valdeltagandet bland utländska medborgare i Sverige 1976–2002", i SOU 2004:49. *Engagemang, mångfald och integration. Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet* (2004) och på lokal nivå av Hans Wallengren, *Socialdemokrater*

möter invandrare. *Arbetarrörelsen, invandrarna och främlingsfientligheten i Landskrona under efterkrigstiden* (Lund: Nordic Academic Press, 2014), s. 156–181.

46. SOU 1975:15, s. 126.

47. ”Kommunal rösträtt för invandrare”, *Svenska Dagbladet* 30/4 1974.

48. Yttrande från Moderata ungdomsförbundet, Regeringsakt 23/10 1975 nr 34, Kommundepartementet, RA. Se även yttrande från Svenska Sjöfolksförbundet.

49. Se bl.a. yttranden från Svenska Metallindustriarbetareförbundet, Stockholms stads invandrarförvaltning, Svenska Kommunalarbetsförbundet, Svenska Fabriksarbetareförbundet, LO och Grekiska Riksförbundet, Regeringsakt 23/10 1975 nr 34, Kommundepartementet, RA.

50. *LO och invandrarna. Sammanfattning av beslut vid 1976 års LO-kongress* (Stockholm: LO, 1977), s. 19.

51. *Landsorganisationen i Sverige. 19:e ordinarie kongress 12–19 juni 1976* (Stockholm: LO, 1976), s. 810, 814.

52. *Riksdagstrycket*, Motion 1976/77:586.

53. Ludvig Beckman, ”Citizenship and Voting Rights. Should Resident Aliens Vote?”, *Citizenship Studies* vol. 10 (2006), nr 2, s. 154, 158; Sarah Song, ”Democracy and Non-citizen Voting Rights”, *Citizenship Studies* vol. 13 (2009), nr 6, s. 609.

54. SOU 1984:11. *Rösträtt och medborgarskap. Invandrades och utlandssvenskars rösträtt*, s. 26, 32, 38.

55. *Ibid.*, s. 233–234, 238.

56. Se t.ex. brev från Utlandssvenskarnas förening 27/5 1983 och Asociación Hispano-Nórdica 11/4 1983, Volym 3, 1983 års rösträttskommitté (YK3616), RA.

57. SOU 1984:11, s. 174.

58. Yttranden från Utlandssvenskarnas förening, Kammarrätten i Stockholm och Svenska Arbetsgivareföreningen, Regeringsakt 8/10 1987, Justitiedepartementet, RA.

59. Angående förändringen i synen på invandring, se Borevi 2012, s. 48–49; Christina Johansson, *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspolitiska diskurser under 1900-talets andra hälft* (Malmö: Bokbox, 2005), s. 204–206, 247, 259.

60. Yttrande från Invandrarverket, Regeringsakt 8/10 1987, Justitiedepartementet, RA. Se även yttrande från Diskrimineringsutredningen 26/7 1984.

61. Yttrande från Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Regeringsakt 8/10 1987, Justitiedepartementet, RA. Se även yttranden från Svenska Metallindustriarbetareförbundet och LO.

62. ”Invandrarminister Anita Gradin: Rösträttsfrågan nedlagd”, *Dagens Nyheter* 6/4 1984.

63. Ericsson 2020, s. 144.

64. *Riksdagstrycket*, Protokoll 1992/93:31, s. 107.

65. Ericsson 2020, s. 153.

66. Se t.ex. *Riksdagstrycket*, Motion 2011/12:K390; Motion 2017/18:2261.

67. Martin Brandorf, Peter Esaiasson & Nicklas Håkansson, ”Svenska valfrågor. Partiernas valdebatt 1902–1994”, *Statsvetenskaplig tidskrift* vol. 99 (1996), nr 1, s. 22–24; Jens

Rydgren & Sara van der Meiden, ”The Radical Right and the End of Swedish Exceptionalism”, *European Political Science* vol. 18 (2019), nr 3, s. 440.

68. Se bl.a. Earnest 2015, s. 873; Ron Hayduk, *Democracy for All. Restoring Immigrant Voting Rights in the United States* (New York: Routledge, 2006), s. 83, 200.

69. Så har varit fallet i Nederländerna och Australien. Se Dirk Jacobs, ”Giving Foreigners the Vote. Ethnocentrism in Dutch and Belgian Political Debates”, i *Comparative Perspectives on Racism*, red. Jessika ter Val & Maykel Verkuyten (Aldershot: Ashgate, 2000), s. 127–128; Kate McMillan, ”From ’The Commonwealth’s Most Dutiful Daughter’ to ’Young Multicultural Nation’. Non-Citizen Voting Rights and New Zealand’s Citizenship Regime”, i *Citizenship in Transnational Perspective. Australia, Canada, and New Zealand*, red. Jatinder Mann (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2017), s. 124–127.

8. Praktiska rösträttshinder

Exemplet de svenska samerna

JULIA NORDBLAD

Denna bok behandlar en rad formella rösträttshinder som direkt fråntagit grupper i det svenska samhället rätten att rösta. Vid sidan av dessa har det också funnits praktiska hinder som gjort att människor inte kunnat delta i valen, exempelvis för att de inte kunnat ta sig till rätt vallokal på rätt dag. Dessa praktiska hinder har i vissa fall systematiskt drabbat särskilda grupper. I detta kapitel ska vi titta närmare på hur praktiska rösträttshinder kunde fungera genom att undersöka en grupp som drabbades av sådana på flera sätt: svenska samer.¹ Ingen lag har efter rösträtsreformerna 1918–21 formellt hindrat gruppen från att rösta i allmänna val; icke desto mindre har det funnits flera omständigheter av olika karaktär som hindrat många samer från att utnyttja sin rösträtt.

Under de senaste decennierna har det gjorts stora insatser för att kartlägga samernas politiska historia i Sverige. Denna forsknings huvudinriktning har varit att med utgångspunkt i samerna som grupp undersöka olika aspekter av deras politiska situation över tid.² Inom den mer teoretiskt intresserade forskningen har framförallt makt- och postkoloniala perspektiv varit rådande, och forskare har studerat bland annat hur föreställningar och diskurser kring samerna inom exempelvis vetenskapen bidragit till att marginalisera dem i termer av politisk makt.³ Sammantaget har dessa kunskapsintressen gjort att samernas relation till rösträtten efter 1921 hamnat i skymundan. Rolf Sjölin och Ulf Mörkenstam utgör med sina historiska studier av samers politiska rättigheter ett undantag.⁴

Detta kapitel utgår från samerna som väljargrupp för att undersöka hur uteslutningsmekanismer av olika slag kunde produceras och samverka

med politisk marginalisering som resultat, under den allmänna och lika rösträttens första tid i Sverige. För att göra det använder jag mig av begreppshistoriska och demokratiteoretiska verktyg. Dessa teoretiska perspektiv manar oss att inte ta för givet vad den allmänna rösträtten betydde för de historiska aktörerna, utan att istället undersöka just detta.⁵ Fokus ligger på de tre första decennierna efter rösträtsreformerna 1918–21.

Tvångsåtgärder och politisk mobilisering

De första decennierna på 1900-talet präglades av en frenetisk aktivitet inom det samepolitiska området. Frågor om hur, i vilken omfattning, och av vem renskötsel skulle bedrivas, samt hur samernas skolundervisning och fattigvård skulle organiseras utreddes i det närmaste konstant av olika myndigheter. Detta gjorde behovet av politisk organisation från samernas sida alltmer kännbart, och både i Sverige och Norge skedde en mobilisering och politisk organisering bland samer. I flera omgångar startades riksomfattande organisationer, det organiserades landsmöten och startades tidskrifter. Fram växte en samisk offentlighet med samisk press, en infrastruktur för politiska möten, och profilerade aktivister, exempelvis Elsa Laula, Torkel Tomasson och Gustav Park, som också fick visst genomslag på riksplanet. Efter en första intensiv men snabbt övergående period med grundandet av Lapparnes centralförbund och *Lapparnes egen tidning* 1904, tog den samiska politiska mobiliseringen fart mot slutet av 1910-talet. År 1918 organiserades ett landsmöte för samiska frågor, och en ny tidskrift, *Samefolkets egen tidning*, grundades.⁶

Förutom sakfrågorna kring renskötsel och skolutbildning var också de mer principiella politiska frågorna viktiga i denna rörelse. Många var missnöjda med den myndighet som skötte samefrågorna i Sverige, Lappväsendet, och som på olika sätt aktivt motarbetade den samiska politiska organiseringen.⁷ Lappväsendet och samepolitiken dominerades av en

◀ Övre bilden: Eftersom renskötseln länge krävde att utövarna flyttade med renarna på hösten var det för många samer omöjligt att ta sig till rätt vallokal på valdagen. Tuorpons sameby 1968. ▶ Nedre bilden: Under flera decennier var det enda sättet att rösta att inställa sig i en viss vallokal på ett visst datum, som här i Gävle på valdagen 1944. Undantag gjordes endast för några få yrkesgrupper.

▲ Under 1900-talets första decennier började de svenska samerna organisera sig politiskt. Samiskt landsmöte i Östersund i februari 1918. Fotot taget framför rådhuset.

patriarkal syn på samerna som politiskt omogna och i behov av styrning uppifrån. Ett exempel på hur politik som påverkade många samers liv i grunden kunde bedrivas utan deras medverkan är de tvångsförflyttningar som genomfördes under 1920- och 1930-talen. I samband med unions-upplösningen mellan Sverige och Norge 1905 hade de samer som varje år flyttade över vad som nu blivit en nationsgräns plötsligt blivit ett utrikespolitiskt problem. Detta löstes utan hänsyn till samernas åsikter eller intressen, genom att man under 1920-talet inledde tvångsförflyttningar av samer som flyttade över gränsen mot Norge på somrarna. Dessa tvångsförflyttningar, som ofta skedde utan att de som förflyttades fick tydlig information om vad som skedde, pågick fram till 1930-talet och har skapat bestående problem och trauman i många samiska familjer och samhällen.⁸

► Första numret av *Samefolkets egen tidning* i november 1918.

Den samiska rörelsen drev frågor om samernas politiska situation. Landsmötet i Östersund 1918 ställde exempelvis krav på ökat inflytande för samerna i frågor som rörde dem. Bland annat ville man att samiska representanter skulle inkluderas i den övergripande statliga utredning, den så kallade lappkommittén, som då pågick. Detta beviljades, men representanterna fungerade enbart som ett slags konsulter och fick inte delta i viktiga beslut. Carl Lindhagen, vid denna tid vänstersocialist, tog upp frågan i riksdagen och fick där gehör för att samiska representanter skulle delta i huvudkommitténs arbete. Det tog emellertid tid att välja ledamöter, och när dessa till slut fanns på plats var mycket av utredningsarbetet redan gjort. Dessutom fortsatte kommittén att hålla de samiska representanterna utanför viktiga beslutsprocesser.⁹

På en mer övergripande nivå kan man se att de samepolitiska diskussionerna och striderna vid denna tid präglades av två olika sätt att förhålla

sig till den samiska befolkningen. Vid tiden för rösträttsreformerna 1918–21 dominerade den hållning som menade att samerna måste förmås att fortsätta leva på ett sätt som man från svenskt myndighetshåll uppfattade som ursprungligt. Denna inriktning, ofta kallad lapp-ska-vara-lapp-politiken, byggde på föreställningen att samerna skulle degenerera och dö ut om deras näringsverksamhet, institutioner och materiella villkor moderniserades för mycket. Här innefattades ett spektrum av åsikter i fråga om hur mycket och vilka delar av det moderna samhället samerna skulle få ta del av.¹⁰ Denna syn utmanades av stora delar av den samiska rörelsen och med dem allierade politiker, främst Carl Lindhagen, som istället för att se samerna som i grunden och med nödvändighet omoderna menade att också den samiska kulturen var inbegripen i samhällets allmänna modernisering. Man ifrågasatte ambitionen att hålla samerna kvar i en (föreställd) svunnen tid, och Lindhagen undrade, med en drastisk formulering, varför ”endast vi svenskar skola få bli förvekligade”.¹¹ Denna konfliktlinje kom till uttryck i frågor som hur renskötelsen skulle regleras, hur skolutbildningen skulle organiseras, men också i fråga om samernas plats i det politiska systemet.

Samiska rösträttsproblem

Statistiska Centralbyrån, SCB, redovisade separat antalet ”lappar” i röstlängderna från valen efter rösträttsreformen 1909 och fram till 1924 (det sista året var redovisningen ofullständig). Man samlade också in och redovisade uppgifter om samiskt valdeltagande och hur många som ströks ur röstlängden på grund av de olika formella rösträttshindren.¹² Denna statistik berättar två för oss intressanta saker. Dels att det redan före rösträttsreformerna 1918–21 fanns ett intresse från myndigheternas sida för i vilken utsträckning just samer som grupp röstade (under perioden fram till 1924 tycks denna kategori ha innefattat både renskötande och icke-renskötande personer), vilket kommenterades med att ”det icke torde sakna sitt intresse att äga kännedom om, i vilken utsträckning lappbefolkningen ägt politisk rösträtt”.¹³ Dels att de svenska samerna, att döma av valstatistik och röstlängder, i mycket liten utsträckning deltog i valen till

andra kammaren under de första decennierna efter den så kallat allmänna rösträtts införande. Det är belagt och välkänt att svenska samer, så långt det går att spåra i arkiv och statistik, i mindre utsträckning deltog i allmänna val jämfört med såväl andra svenskar i allmänhet, som andra svenskar på landsbygden och andra svenskar i samma kommuner.¹⁴ Sammantaget är det alltså tydligt att det redan vid 1920-talets början var känt att samer i mindre utsträckning utövade sin rösträtt. Skälen till det låga valdeltagandet är svåra att exakt slå fast, men det tycks åtminstone ha funnits både praktiska och administrativa hinder för dem att utöva sin rösträtt.

Vi börjar med de administrativa. I valen från och med 1921 tycks samer som grupp inte ha haft några formella hinder att utöva rösträtt.¹⁵ Dock fanns det regionala omständigheter som gjorde att många aldrig ens hamnade i röstlängderna. Särskilt drabbade av detta var av allt att döma samerna i Jämtland. Där hade i mitten av 1700-talet särskilda ”lappförsamlingar” skapats, för att se till samernas andliga behov. Dessa församlingar var icke-territoriella, och fungerade som en parallell administrativ indelning till de ordinarie församlingarna och socknarna. ”Lappförsamlingarna” hade inga kyrkoråd eller föreskrivna kyrkostämmor, och samerna kunde därför inte påverka frågor om kyrka eller skolutbildning. Vid kommunreformen 1862 tycks denna parallella administrativa indelning ha fått effekten att samerna i Jämtland varken blev skrivna i församlingar eller kommuner, och därför inte heller kom att delta i vare sig kyrko- eller kommunalstämmor.¹⁶ För vårt vidkommande är emellertid det mest anmärkningsvärda att de jämtländska samernas administrativa försvinnande också verkar ha betytt att många aldrig upptogs i röstlängderna.¹⁷ Ända in på 1930-talet skapade lappkommunerna i Jämtlands län oklarheter kring samernas kommuntillhörighet, och tycks därmed ha försvårat eller till och med omöjliggjort deras deltagande i allmänna val.

Exakt hur och varför detta glapp uppstod och tilläts fortleva är svårt att fastställa, bland annat eftersom frågan tycks ha varit omgärdad av osäkerhet också för berörda myndigheter. Ett exempel på detta är då frågan diskuterades i en statlig utredning från 1924 om organisationen av fattigvård för samerna. Här sägs att de jämtländska samerna från och med 1912

mantalsskrivits, men att detta fått ske i särskilda längder, och att ”det är ovisst, om ett sådant medgivande haft stöd i författningarna”.¹⁸ Osäkerheten skulle kunna tyda på att Jämtlandssamernas försvinnande var oavsiktligt. Det väsentliga är emellertid att problemet med de jämtländska samernas mantalsskrivning var känt av myndigheterna sedan början av den så kallat allmänna rösträttens historia. I SCB:s befolkningsstatistik för 1919 påpekades att ”om de s.k. lappförsamlingarna i Jämtlands län är av K. M:ts befallningshavande [länsstyrelsen] uppgivet, att de icke bilda särskilda kommuner och ej heller ingå i någon annan kommun och sålunda ej deltaga i några allmänna val”.¹⁹ Samma år lyftes det under en debatt i riksdagens första kammare att saken borde utredas.²⁰ Ändå bestod problemet ända in på 1930-talet. Med Rolf Sjölin's ord innebar lappförsamlingarnas fortlevnad att de flesta samer i Jämtland ”medvetet eller omedvetet hållits utanför fullständiga politiska rättigheter”.²¹ Under den allmänna rösträttens två första decennier var samernas medborgarliga status alltså ofullständig i Jämtland, och detta med myndigheternas goda minne.

I slutet av 1930-talet fick Kammarkollegiet i uppdrag att utreda frågan om ”lappförsamlingarna” och vilka effekterna kunde tänkas bli om de avskaffades.²² I denna process inhämtades också synpunkter från vissa av medlemmarna i församlingarna, liksom från deras präster, och det visade sig då att församlingarna uppskattades av många samer eftersom de skapade gemenskap.²³ Det är av dessa svar att döma också tydligt att frågorna om ”lappförsamlingarna” och mantalsskrivningen uppfattades ha att göra med samernas politiska situation, men då i första hand i fråga om prästval och kyrkostämmor. Vid ett möte med medlemmar i Frostvikens lappförsamling 1940 uttryckte emellertid Jonas Åhrén, en samisk aktivist med lång erfarenhet, att frågan borde ses i ett större sammanhang och att ”lappförsamlingarnas” upplösning kunde ”innebära ovedersägliga förbättringar. Bl.a. komme indirekt den skiljemur, som rasgränsen ofta måste innebära, alltmer att utplånas.”²⁴ Lappförsamlingarna avskaffades slutligen 1942.²⁵ Problemet med de jämtländska samernas frånvaro ur röstlängderna torde då ha upphört.

Rösträtten som praktisk möjlighet

Förutom de administrativa hindren för samer att utöva sin rösträtt (särskilt i Jämtland) fanns också praktiska hinder. I 1866 års riksdagsordning hade det slagits fast att den röstberättigade som ville delta i val till riksdagens andra kammare undantagslöst måste inställa sig personligen i rätt vallokal på valdagen. För många renskötare var detta i det närmaste omöjligt, eftersom de under höstarna befann sig på flytt med renarna och svårigen kunde ta sig till en ofta avlägset belägen vallokal på en bestämd dag. Denna fråga uppmärksammades för vad som tycks ha varit första gången i en debatt i riksdagen 1930 som vi ska återkomma till längre fram. Frågan gällde samernas politiska status, och högerpolitikern Jöran Grapenson påpekade att ”lapparnas möjligheter att utöva sin rösträtt äro emellertid rätt begränsade”, på grund av att de vid tiden för val vistades i ”de väglösa fjälltrakterna”, och att det därför var förståeligt att de ”under sådana förhållanden icke ha lätt att utöva sin rösträtt vid riksdagsmannavalet”. Grapenson föreslog (i strid med det förslag debatten handlade om) att problemet skulle lösas genom att samerna medgavs ”rätt till valsedelsförsändelser på samma sätt som för vissa andra medborgargrupper”.²⁶ Förslaget ledde emellertid ingen vart, och det skulle dröja 19 år innan frågan kom upp igen. År 1949 inledde en grupp folkpartister en liten kampanj för samernas möjligheter att rösta på postanstalt före valdagen, och efter tre års motionerande ledde kampanjen till att riksdagen, i strid med konstitutionsutskottets, KU, upprepade avrådan, beslutade att renskötande samer skulle få rösta i förtid.²⁷ Trots detta riksdagsbeslut blev förtidsröstning specifikt för renskötare aldrig verklighet.

När röstning på annat sätt än på den utsatta dagen och i den utsedda vallokalen lyftes i fråga om de renskötande samerna var frågan inte ny. Tvärtom hade de praktiska aspekterna kring röstandet spelat en viktig roll redan i debatterna kring rösträtsreformerna 1918–21. Frågan om den praktiska möjligheten att utöva rösträtt hade dessutom under 1900-talets första decennier ofta uppfattats som något mer än en ren praktikalitet att lösa: den hade haft principiell karaktär. I synnerhet var frågan ett ständigt tema när förslag om kvinnlig rösträtt drevs och diskuterades i riksdagen.

När kvinnlig rösträtt och valbarhet diskuterades 1912 anfördes exempelvis denna praktiska sida av valen som en oupplöslig del av frågan om utökad rösträtt. För hur var det egentligen tänkt att det skulle gå till för ”hustrun att vid samma tid som mannen avlägsna sig från hemmet och lämna vården av hushåll och barn för att utöva sin valrätt”, i synnerhet på landsbygden där det tog lång tid att ta sig till och från vallokalen?²⁸ Frågan återkom flera gånger de kommande åren, åtminstone 1914, 1917 och 1918. I ett utlåtande från 1917 menade KU att kvinnlig rösträtt inte kunde införas innan de praktiska problemen var lösta, eftersom en sådan lag annars i praktiken snarare än rösträtt för kvinnor skulle innebära rösträtt för kvinnor i städerna.²⁹

De praktiska aspekterna av röstningen behandlades utförligt i en proposition 1919, som ledde till att det blev möjligt för gifta personer att lämna varandras valsedlar i vallokalen, och för vissa yrkesgrupper att rösta i förväg via post.³⁰ Propositionen etablerade också ett inflytelserikt synsätt på rösträtten, där den praktiska möjligheten att utöva denna rätt ingick som en viktig aspekt. I propositionen noterades att rösträtt utan personlig inställelse under decenniet ”icke blott framträtt såsom ett önskemål i allmänhet” för dem som är förhindrade på grund av tjänsteutövning, ”utan därjämte uppställts såsom ett krav, vars tillgodoseende borde ingå i den valrättsorganisation, som med den kvinnliga rösträtten bleve genomförd”. Allmän och lika rösträtt hade alltså en praktisk sida som inte kunde ignoreras. Den liberale justitieministern Eliel Löfgren uttryckte detta tydligt: ”tillerkänner staten medborgarna politisk rösträtt, synes det vara ett fullt berättigat krav, [...] att den gör det möjligt för den ena medborgargruppen likaväl som för den andra att också verkligen utöva sin rösträtt”. Utvidgningen av rösträtten måste åtföljas av förbättrade möjligheter att praktiskt utöva den.³¹ Som vi ska se kom denna princip emellertid inte att gälla alla.

När frågan om praktiska rösträttshinder restes för samernas vidkommande på 1920-talet, i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet, var det alltså en fråga som diskuterats många gånger tidigare, och som då setts som en integrerad del av rösträtten som sådan. I diskussionerna 1949–1951 försökte de liberaler som drev frågan om samernas förtidsröstning

att återopa samma princip som Löfgren etablerat 1919 (om än utan att hänvisa till honom) och som knöt samman principiell och praktisk rösträtt. I motionen 1949 skrev de exempelvis att ”reglerna för medborgarnas deltagande i allmänna val böra i ett demokratiskt samhälle vara så utformade, att de ej blott möjliggöra valdeltagandet utan även befordra detsamma”.³² Och 1950, någon nyans starkare: ”i ett demokratiskt samhälle böra reglerna för medborgarnas deltagande i allmänna val vara så utformade, att så många som möjligt kunna delta, men även stimulera till ett så livligt deltagande som möjligt”.³³

Vilka medborgargrupper skulle då medges undantag från principen om personlig inställelse? Den frågan restes redan innan den allmänna och lika rösträtten infördes i Sverige, och har sedan återkommande diskuterats ända fram till 1982, då förtidsröstningen öppnades för alla som själva fann sig förhindrade att rösta på valdagen.³⁴ Som redan nämnts etablerades i samband med de stora rösträttsreformerna två undantag från principen från 1866 om personlig inställelse på rätt dag: äkta make-röstning och röstning via post före valdagen för vissa yrkesgrupper. I propositionen från 1919 identifierade Eliel Löfgren ett principiellt vägval: antingen skulle alla som behövde det, alla med ”laga förfall”, få förtidsrösta, eller så skulle enbart de som inte kunde ta sig till vallokalen på grund av sitt yrke få den möjligheten. Löfgren menade att den förra principen visserligen vore mest konsekvent, men att en sådan princip skulle bli svår att omsätta i praktiken.³⁵ Riksdagen gick också på denna linje, och förtidsröstning kom därmed för lång tid framöver att bli ett privilegium förunnat vissa yrkesgrupper. Specifikt gällde detta personer som arbetade vid järnvägen, i post- eller tullverket, i lots- eller fyrväsendet, som utövade militärtjänst, var sjömän till yrket, deltog i fiske i öppen sjö, eller på något annat sätt tillhörde besättningen på ett fartyg.³⁶ Fram till 1937 skedde detta genom en särskild valförsändelse, ett komplicerat förfarande där väljaren i förväg skickade sin valsedel i ett särskilt kuvert direkt till sammanräkningsmyndigheten tillsammans med en ifylld och bevittnad blankett som angav skälen till att och omständigheterna under vilka förtidsrösten avgivits. År 1937 ersattes denna procedur med möjligheten för vissa yrkesgrupper att lämna sin valsedel under 18 dagar före valen till

andra kammaren. Det infördes också en möjlighet att lämna sin röst i ett annat valdistrikt än det där man var skriven.³⁷

Att yrkesgrupper blev den typ av medborgargrupp som kunde få möjlighet att förtidsrösta gjorde att krav på förtidsröstning genom decennierna har formulerats just genom att åberopa status som yrkesgrupp: personal och makar till personal vid svenska beskickningar och konsulat; studerande vid rikets universitet, högskolor och seminarier; och telegrafverkets personal är exempel på yrkesgrupper som med varierande resultat föreslagits.³⁸ Principen att undantag från inställelseprincipen skulle beviljas just yrkesgrupper, och inga andra grupper, har hållits högt av KU, som avstyrkt många försök att öppna möjligheten till förtidsröstning för andra väljargrupper, exempelvis de som bodde längre än fem kilometer från vallokalen eller var tvungna att komma dit sjövägen.³⁹ En annan grupp som återkommande och förgäves fördes fram i detta sammanhang var de som på valdagen var för sjuka för att kunna ta sig till vallokalen.

Eftersom yrkesgrupper var det undantag som tilläts blev det viktigt också för de som drev frågan om samernas förtidsröstning att göra gällande att samerna skulle betraktas som just en yrkesgrupp – renskötare – och att det var som sådan de borde få möjlighet att rösta via post före valdagen.⁴⁰ Det var också de renskötande samernas status som klart avgränsad yrkesgrupp som motståndarna till förslaget bestred. KU hänvisade exempelvis i sitt utlåtande 1950 till ”svårigheten att klart avgränsa den kategori lappar varom i motionen är fråga – uttrycket nomadiserande lapp har ingen enhetlig innebörd i skilda författningar”.⁴¹

Ändå gick riksdagen året därpå emot utskottet och beslutade ge renskötande samer rätt till förtidsröstning. Efter beslutet infördes en försöksverksamhet med tillfälliga poststationer ledd av länsstyrelsen i Norrbotten.⁴² Lappfogdar i berörda områden fick komma in med synpunkter på frågan om de praktiska möjligheterna för samer att rösta i val till andra

- Undantag från kravet på att rösta på plats i en viss vallokal gjordes länge endast för några få yrkesgrupper, exempelvis sjömän, eller de som utövade sin militärtjänst. Bilden visar ett fingerat riksdagsmannaval under en lektion i medborgarkunskap på Stockholms örlogstation på Skeppsholmen 1948.

kammaren, men inga samer, samiska representanter eller organisationer tycks ha erbjudits denna möjlighet. Det är illustrativt för samernas politiska situation att de inte själva fick komma till tals när frågan om deras politiska rättigheter och möjligheter utreddes. I flera remissvar påpekades emellertid de fortsatta problemen att rösta för många av samerna.⁴³ I brev från lappfogdar intygades att möjligheten till poströstning underlättat röstandet för många samer i deras valdistrikt, särskilt de som befann sig i fjällen med renarna under höstarna, men att andra inte hade några särskilda svårigheter att ta sig till valställena.⁴⁴

Processen med förtidsröstningen drog dock ut på tiden, och Justitie-departementet inledde en utredning av frågan. År 1952 ställde de riksdagsledamöter som drivit frågan om renskötarnas möjlighet till förtidsröstning en fråga till justitieministern, socialdemokraten Herman Zetterberg, som i andra kammaren svarade att ingen av de remissinstanser som uttalat sig ansåg att det var nödvändigt med förtidsröstning för renskötare. Istället skulle man dela upp en del valdistrikt och inrätta nya postanstalter på vissa avsidade belägna orter, liksom ett konsulat i Norge, där renskötande väljare på själva valdagen kunde lämna sin valsedel. På så sätt skulle man också slippa ändra i lagen. En av folktopisterna bakom motionerna svarade att det hade varit bättre med en lagändring som tillät renskötarna att rösta upp till 18 dagar före valdagen, men att de åtgärder som vidtagits ändå var positiva.⁴⁵

Frågan landade slutligen i den valutredning som tillsattes 1955, och som i ett av sina betänkanden argumenterade för att renskötare trots allt inte borde ingå bland de yrkesgrupper som fick förtidsrösta, eftersom deras villkor inte skiljde sig tillräckligt tydligt från andra avlägset boende väljares.⁴⁶ I valutredningens interna material radades emellertid fler skäl upp. Om renskötare skulle få förtidsrösta måste det enligt principerna i lagstiftningen vara på grund av att de var förhindrade genom sitt yrke. Enbart de som ”driver renskötsel såsom förvärvsarbete” borde då få denna möjlighet. Av dessa var många gifta, och kunde då rösta genom äkta make-röstning. Efter att de gifta räknats bort var det inte särskilt många kvar, menade Justitiedepartementet, så förslaget berörde i slutänden bara ett fåtal personer. Dessutom var det så att möjligheten att

förtidsrösta ”sannolikt ändå icke skulle möjliggöra för vederbörande att rösta” eftersom det var svårt att få tag på röstlängdsutdrag och valsedlar, och krångligt också att ta sig till postanstalten. Till på köpet hade renskötelsen förändrats så att allt fler också bland renskötarna numera var bofasta.⁴⁷ Resultatet av ansträngningarna för att ge renskötande samer rätt att förtidsrösta blev alltså att vissa valdistrikt gjordes om så att väljarna skulle få närmare till ordinarie valställe, men i strid med riksdagsbeslutet 1951 infördes aldrig någon förtidsröstning för samerna.⁴⁸

Att renskötare aldrig gavs tillåtelse att förtidsrösta är anmärkningsvärt sett i relation till samepolitikens inriktning på att vidmakthålla deras flyttande. Lappväsendet bekämpade aktivt de förändringar som initierades på vissa håll inom den samiska rörelsen för att skapa större möjligheter för bofasthet.⁴⁹ Också skolpolitiken för samiska barn inriktades helt på att forma dem för ett liv som flyttande. Samtidigt som den svenska samepolitiken under den tid som behandlas här hade som övergripande mål att få samerna att behålla en nomadisk livsstil underlät man systematiskt att låta renskötarna få tillgång till de praktiska arrangemang som fanns etablerade för att möjliggöra röstande för yrkesgrupper med särskilda hinder.⁵⁰

Samisk representation som historisk fråga

Rösträtten är nära knuten till andra demokratiska begrepp; ett av dem är representation. Många av de historiska aktörer som engagerade sig i frågan om samernas praktiska och administrativa rösträttshinder såg dessa problem som just en representationsfråga. Vad representation är, hur den fungerar, och under vilka villkor den uppstår rådde det emellertid delade meningar om. Med hjälp av ett begreppshistoriskt perspektiv på just politisk representation kan vi därmed undersöka en annan aspekt av samernas rösträtt och den svenska demokratin.

Representation betraktas av många idag som en naturlig del av ett demokratiskt styrelseskick, men historiskt sett har demokratin och representationen olika ursprung och delvis separata historier.⁵¹ I fråga om den svenska demokratin föregick representationen den allmänna rösträtten rent kronologiskt, på så sätt att riksdagen fanns långt innan det att dess

◀ Den samiska läraren, författaren och politiska aktivisten Karin Stenberg (1884–1969) tillsammans med Carl Lindhagen, cirka 1919. Stenberg var en av dem som tidigt arbetade för att förstärka samernas ställning inom det politiska systemet.

ledamöter tillsattes genom val med allmän rösträtt, och redan under denna period gjorde den anspråk på att vara representativ.⁵² Det som hände i och med rösträttsreformerna 1918–21 var att den politiska representationen demokratiserades. Just kombinationen av representation och demokrati var en avgörande begreppslig nyhet under den franska revolutionen.⁵³ Representation är den politiska idé eller det begrepp genom vilket det blir möjligt att föreställa sig att folket representeras av de styrande, och därigenom att med legitimitet hävda att det är folket som styr när en viss regering styr.⁵⁴ Representativ demokrati bör alltså inte betraktas som blott ett sätt att praktiskt arrangera ett demokratiskt styrelseskick, och inte heller som ett slags andrahandsalternativ till den verkliga, direkta, demokratin.⁵⁵ Den representativa demokratin är ett styrelseskick i egen rätt som utmärker den politiska moderniteten. Men hur relationen mellan politisk representation och praktiker som röstande egentligen ser ut är sådant som historiens och vår egen tids politiska aktörer har olika åsikter

om. Representation ska här alltså inte förstås som en analytisk kategori med en fixerad betydelse, utan som ett omstritt begrepp, en kategori som de historiska aktörerna försökte definiera på olika sätt, med skilda politiska syften.

Parallellt med den diskussion om förtidsröstning som lösning på samernas rösträttsproblem som behandlats ovan drevs ett annat förslag på hur samernas politiska status skulle stärkas, nämligen genom att de skulle få en eller två särskilda representanter i riksdagen. Redan 1920 motionerade Carl Lindhagen för en grundlagsändring som skulle innebära att "lappbefolkningen eller samefolket berättigas att, oavsett representationssättet i övrigt, insätta en representant i vardera kammaren eller åtminstone en representant i andra kammaren".⁵⁶ Lindhagen nämnde inte explicit samernas problem att rösta i detta sammanhang, men hänvisade till deras generellt svaga politiska ställning och små möjligheter till inflytande. Deras flyttningar hade gjort dem "beroende av de svenska ämbetsmännens och statsstyrelsernas välvilja". Samerna hade inte blivit representerade i det svenska politiska systemet: "någon egen talan ha de icke kunnat föra med tillbörlig insikt och verkan, någon representant för dem i riksdagen har icke förekommit. De ha varit övergivna och överlämnade tämligen godtyckligt åt skickelserna."⁵⁷

Lindhagens förslag mötte starkt motstånd, både i KU och i riksdagen (men också en del entusiasm), och på motionen följde en intensiv debatt. 1930 upprepade Lindhagen sitt förslag, vilket utlöste ytterligare en riksdagsdebatt i frågan.⁵⁸ Dessa båda debatter följde ett mönster där högern och majoriteten i KU i princip var emot en särskild samisk representation, medan socialdemokrater, vänsterpolitiker och liberaler argumenterade för. Det intressanta med detta är att dessa positioner tydligt stödde sig på varsitt representationsbegrepp som i stort motsvarar statsvetaren Richard S. Katz två kriterier för att bedöma representativitet. Det första är kvalitativt och utgår från hur sammansättningen i den församling som ska vara representativ faktiskt blir i förhållande till de grupper, intressen och åsikter man anser bör vara representerade. Det andra kriteriet är kvantitativt och fokuserar på förhållandet mellan antalet röster och antalet platser i församlingen.⁵⁹ Som vi ska se i det följande fångar dessa kriterier väl de

två representationsbegrepp som stod mot varandra i debatten om samisk representation i riksdagen på 1920- och 1930-talen.

Det huvudsakliga argumentet mot Lindhagens förslag var att det skulle bryta mot den rådande representationsprincipen i riksdagen, nämligen, som det hette i KU:s utlåtande, ”den numeriska princip, som för närvarande undantagslöst ligger till grund för den svenska riksdagens sammansättning”.⁶⁰ En särskild samisk representant skulle innebära att de tilldelades representation utöver sin ”folkgrupps numerära styrka”.⁶¹ Motståndarna framhöll gång på gång att denna representationsprincip inte fick frångås. Detta argument liknar Katz kvantitativa representativitetskriterium, där det avgörande är förhållandet mellan antalet röster och platser i parlamentet.⁶² I debatten 1920 betonade förespråkarna för detta representationsbegrepp också representationens enhetsskapande funktion. En samisk representant i riksdagen vore ”att bryta sönder den nu enhetliga formen för vår representation”, som liberalen Mauritz Hellberg uttryckte det.⁶³ Representationen sågs som en helhet som måste ordnas efter en enda princip, i annat fall skulle den slås sönder. Att tillåta en särskild samisk representant vore att förändra den politiska representationen, riksdagen, i grunden. ”Jag kan ju väl förstå”, argumenterade förstakammarledamoten och högermannen Sam Clason,

att somliga vilja ha representationen ordnad efter andra principer; de kunna vilja ha representationen ordnad efter intressegrupper eller andra grupper. Nåväl, gå då in på det problemet och tag upp det i hela dess omfattning, men kom icke och försök att taga ut en liten, liten folkgrupp som denna under framhävande av att den skulle ha sina särintressen, som behöva särskilt representeras.⁶⁴

KU oroade sig också över att samisk representation i riksdagen skulle öppna för andra, ”av speciella intressen och särskilda levnadsförhållanden sammanbundna befolkningsgrupper” som också skulle kräva representation utöver sin ”folkgrupps numerära styrka”.⁶⁵ Om den numeriska principen väl brutits skulle vidare splittring inte kunna hejdas.

Lindhagens förslag om samisk representation i riksdagen röstades ned, men beslutet var inte enhälligt, och också inom KU fanns de som tyckte

att riksdagen borde gå vidare med frågan. När diskussionen återkom 1930 blev också denna gång det representationsbegrepp som betonade en enda representationsprincip, nämligen en strikt numerisk relation mellan ett bestämt antal väljare och en representant, ett avgörande skäl för KU att motsätta sig motionen. Inte heller denna gång gick förslaget igenom i riksdagen. Utskottet underströk på nytt att representation måste ske på ett enhetligt sätt: ”principen om riksdagen såsom en representation för nationen i dess helhet skulle i viss mån åsidosättas genom införande av särrepresentation för lappbefolkningen, som för närvarande, i avseende på politisk rösträtt och valbarhet, är likställd med andra svenska medborgare”.⁶⁶ Representationen beskrevs ånyo som odelbar, i meningen att den enbart kunde fungera i enlighet med en princip. Den politiska representationen syftade till att skapa enhet genom att representera på ett enhetligt sätt. I första kammaren argumenterade högerpolitikern Karl Johan Ekman på ett liknande sätt:

att bereda dessa lappar en alldeles särskild representation vid sidan om övriga folkrepresentanter, det skulle betyda, att principen om riksdagen såsom en representation för nationen i dess helhet i viss mån skulle åsidosättas. Jag tror inte vi böra inslå på den vägen, det vore att splittra sönder folket i olika nationer; riksdagen bör vara det gemensamma och på ett och samma sätt tillkomna uttrycket för nationen i dess helhet.⁶⁷

Så länge man höll på den numeriska principen, menade Ekman, kunde ingen hävda, som Lindhagen försökt göra, ”att lapparna lidit någon orätt i fråga om representationen i svenska riksdagen. Så förhåller det sig ju inte. De ha samma rättigheter att välja och samma valbarhet som andra svenska medborgare.”⁶⁸

Detta kvantitativa och enhetscentrerade representationsbegrepp stod emellertid inte oemotsagt. Både 1920 och 1930 hävdade de som förespråkade en eller två särskilda samiska representanter i riksdagen ett annat representationsbegrepp, mer i linje med Katz kvalitativa kriterium, där representativiteten avgörs av hur väl vissa grupper eller intressen faktiskt blir representerade i en församling. I andra kammaren gav exempelvis socialdemokraten Albert Zander uttryck för ett sådant synsätt när han

påpekade att den samiska befolkningen av tekniska skäl förblev orepresenterad i riksdagen:

lapparna äro på grund därav, att de dels utgöra ett fåtal, jämfört med landets övriga befolkning och dels äro spridda inom flera provinser, urständsatta att genom tillämpning av den rösträtt, som eljest gäller, på något sätt bliva representerade.⁶⁹

Ivar Vennerström, också han (vid denna tid) socialdemokrat, stödde sig på ett liknande kvalitativt representationsbegrepp när han påpekade att den numeriska principen inte var allt. Det fanns också

litet högre värden än att bara räkna siffror och bråkdelar av individer. Jag undrar, om det inte vore skäl att knyta denna lilla minoritet litet närmare samman vid det svenska samhället. För närvarande äro de ingenting annat än ett slags medborgerliga lösdrivare med såväl skyldigheter som rättigheter, och jag tror, att det svenska samhället självt skulle vara betjänat av att knyta denna, nationella minoritet en liten smula närmare sig.⁷⁰

Vennerströms inlägg exemplifierar vidare att också företrädarna för detta kvalitativa representationsbegrepp såg enhetsskapande som en viktig funktion för representationen. Förstakammarledamoten och liberalen John Almkvist gav uttryck för en liknande syn när han 1920 argumenterade för att en särskild samisk representant skulle överbrygga det utanförskap som drabbat samerna, och därigenom leda till större gemenskap och enhet mellan samer och övriga svenskar. Han betonade också den demokratiska dimensionen av samernas utanförskap:

ett av lapparnas förnämsta argument mot den hittills förda rikspolitiken i frågor, som angå dem, är att de icke betraktas såsom svenskar utan såsom en nation för sig, som skall hållas nere och kringgärdas av snäva lagar. En väsentlig del av det berättigade, som för närvarande ostridigt ligger i detta påstående, skulle undanröjas, om de erhöile representationsrätt i riksdagen.⁷¹

Andra gången förslaget diskuterades i riksdagen framförde Lindhagen själv ett liknande argument. En egen representant skulle knyta samerna

starkare till det övriga Sverige, och därmed leda till mer enhet, inte tvärtom: ”en representationsrätt bör också höja lapparnas självkänsla samt binda dem vid landet med större förtroende”.⁷² Lindhagen exponerade också med karaktäristisk slagfärdighet vad som skulle kunna betraktas som en inre motsättning i KU:s påstående att en samisk representant skulle åsidosätta ”principen om riksdagen såsom en representation för nationen i dess helhet”, det vill säga det jag kallar ett kvantitativt representationsbegrepp.⁷³

En representant för lappbefolkningen skulle ju insättas just för att nationen i sin helhet skulle bli realiter representerad, och då ramlar utskottet tillbaka från denna naturståndpunkt för att säga: Om ni låta dem bli orepresenterade, så blir hela nationen representerad. Guds fred, yxskaff!⁷⁴

Både 1920 och 1930 argumenterade vänsterpolitiker och liberaler alltså för att representationen kunde skapa större enhet i landet just genom att den enda och enhetliga numeriska principen frångicks och särskild representation inrättades. Att representera skillnad kunde skapa gemenskap och enhet.

Samernas svaga politiska status uppmärksammades också i dessa debatter, och representationsfrågan knöts därmed tydligt till röstningen. Som tidigare nämnts påpekade högerpolitikern Jöran Grapenson i debatten 1930 samernas svårigheter att ta sig till vallokalen, och han föreslog att detta problem snarare än att lösas genom förändrad representation skulle hanteras genom att deras möjligheter att faktiskt rösta underlättades. Samerna skulle medges ”rätt till valsedelsförsändelser på samma sätt som för vissa andra medborgargrupper”.⁷⁵ Socialdemokraten Albert Zander satte i debatten i andra kammaren 1920 samernas representationsfråga i relation till en större process i riktning mot utjämning av politiska skillnader i samhället. Förslaget borde enligt Zander ses som en del av denna strävan, ”vi ha ju genom författningsändringen försökt taga bort de skillaktigheter, som förut förefunnos mellan olika klasser i vårt folk, för att på så vis utjämna dessa skilda klasser och bättre låta människovärdet komma till sin rätt”.⁷⁶

Problemet att valsystemet inte bara gjorde det svårt för samerna att praktiskt kunna rösta, utan också att bli representerade i det politiska

◀ Karin Stenbergs och Valdemar Lindholms stridsskrift *Det är vår vilja. En vädjan till den svenska nationen från samefolket*, utgiven 1920.

systemet, diskuterades också i den framväxande samiska offentligheten. I den samepolitiska stridsskriften *Det är vår vilja. En vädjan till den svenska nationen från samefolket* skrev den samiska aktivisten Karin Stenberg tillsammans med journalisten och författaren Valdemar Lindholm att ”nu ha vi ju, gudbevars, rösträtt vid riksdagsval – en del av oss – men det är endast på papperet. Det finns intet valdistrikt, där våra röster kunna bli värda något”. De menade vidare att ”det proportionella valsättet med dess stora valkretsar omöjliggör för ett folk, som är så fåtaligt och likväl spriddt över så stort område, att göra sina röster gällande”. Därför var Lindhagens förslag om en samisk representant i riksdagen bra, men när detta förslag nu inte fick gehör i riksdagen kunde man istället tänka sig ”en särskild Samestyresman” som skulle väljas ”på samma sätt som en riksdagsman, av samefolket själv och efter förslag, som uppgöres enbart av samefolket”. Denna styresman skulle ”till- och avsätta lappfogdar, lapptillsyningsmän

och ordningsmän” och även ”när frågor, som röra samefolkets speciella livsintressen och angelägenheter förekomma i riksdagen, hava rätt att som sakunnig [sic] deltaga i dessa ärendens utskottsbehandling samt i utskottet äga en röst”.⁷⁷ Eftersom proportionella val enligt gällande vallagar inte genererade representation för samerna, föreslog alltså Stenberg och Lindholm en annan typ av institution, som skulle tillsättas genom val och representera samiska intressen gentemot staten. Representation tillkommen genom röstning var lösningen, även om detta måste ske i en till riksdagen parallell institution.

Diskussionerna kring Lindhagens förslag om en särskild samisk representant i riksdagen visar att representationen inte bara innefattade de principer som bestämmer hur valresultatet översätts i mandatfördelning i riksdagen såsom proportionalitet och samfällighet. Meningarna gick tydligt isär också i fråga om vilken funktion representationen fyllde i demokratin. Särskilt starkt inflytande hade föreställningar om enhet och nationell gemenskap. Representationen sågs som både manifesterande och genererande enhet. Förslagen om samisk representation avslogs med stöd i det kvantitativa representationsbegrepp som gjorde gällande att representationen skapade enhet enbart genom att själv vara tillkommen på ett helt igenom enhetligt sätt.

Samiska rösthinder och den svenska demokratin

Sammanfattningsvis har detta kapitel visat en rad fasetter av den politiska marginalisering som drabbade samer i Sverige under decennierna efter rösträtsreformerna 1918–21. Det samiska valdeltagandet var av allt att döma mycket lågt. Även om ingen lag formellt hindrade gruppen svenska samer från att rösta i allmänna val, fanns det likväl hinder av olika karaktär för många av dem att utöva rösträtten till andra kammaren. I Jämtland gjorde en parallell kommunindelning för samer att många av dem inte ens hamnade i röstlängderna. Detta var känt av myndigheter och politiker sedan före 1921. Detsamma gällde de praktiska svårigheter som många samer, i synnerhet de som bedrev renskötsel, upplevde i fråga om att rent praktiskt kunna rösta.

▲ För den som flyttat nära inpå valdagen kunde röstandet bli komplicerat. Inför valet 1973 försökte Riksskatteverket klargöra vilka regler som gällde.

▲▲ Tanken var från början att alla väljare skulle rösta personligen, i den vallokal de anvisats, och på valdagen. I slutet av 1900-talet hade situationen förändrats, och möjligheterna att rösta på olika platser och vid olika tider var betydligt mer utvidgade.

Det anmärkningsvärda med de praktiska rösträttshinder som drabbade samer i Sverige under rösträttens första dryga tre decennier är att de var kända redan från början, och att de administrativa lösningar som fanns till hands, såsom förtidsröstning för vissa yrkesgrupper, trots upprepade krav, aldrig kom samerna till godo. Särskilt slående är detta mot bakgrund av den huvudsakliga inriktningen för samepolitiken under perioden, att så långt som möjligt hålla de svenska samerna kvar i en typ av renskötsel

som krävde en nomadiserande livsstil, något som gjorde att många under höstarna befann sig långt från vallokaler och postkontor. Med hjälp av ett begreppshistoriskt perspektiv har vi också kunnat se att en specifik tolkning av ett av demokratins grundläggande begrepp, representation, motiverade att samernas politiska marginalisering vidmakthölls. Den politiska marginaliseringen av samerna byggdes alltså upp av praktiska och administrativa rösträttshinder, men också av en ovilja att avhjälpa dessa, liksom av specifika tolkningar av demokratins grundläggande begrepp och praktiker. Sammantaget understryker denna bild av samernas rösträttshinder att införandet av allmän rösträtt i Sverige knappast innebar att den politiska exkluderingens tid var över.

Noter

Delar av avsnittet "Rösträtten som praktisk möjlighet" i denna text är vidareutvecklade från Julia Nordblad, "Förtidsröstningen väcker demokratins grundfrågor", *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

1. Ordet "same" används i denna text som ett heuristiskt samlingsbegrepp utan precis analytisk definition. De historiska, ofta pejorativa, termer som använts av de historiska aktörerna ("lapp", "nomadiserande lapp", "renskötande lapp", "fjälllapp" och liknande, men också "same"), och de olika kriterier som dessa kategoriseringar baserades på (rasbiologiska och yrkesmässiga kriterier, självidentifikation, osv.) kan inte oproblematiskt översättas till kategorin same idag. Vilka termer som skulle användas har dessutom varit föremål för politisk strid. Torkel Tomasson, en av de centrala gestalterna i 1910-talets samiska mobilisering, drev exempelvis på för att termen lapp skulle ersättas av termen same. I officiella sammanhang började termen same att användas mer konsekvent först på 1960-talet. Se Patrik Lantto, *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå: Umeå universitet, 2000), s. 108; Brit Uppman, *Samhället och samerna 1870–1925* (Umeå: Umeå universitet, 1978), s. 23. Vidare var relationen mellan de kategorier som diskuteras ("same"/"lapp" respektive "renskötare") omstridd och en aspekt av de debatter om rösträtten som här berörs. Exempelvis var det en viktig poäng i den tidiga samiska politiska rörelsen att heltidsrenskötsel inte skulle vara ett villkor för att räknas som same. Se Patrik Lantto & Ulf Mörkenstam, "Sami Rights and Sami Challenges", *Scandinavian Journal of History* vol. 33 (2008), nr 1, s. 31.

2. Se t.ex. Patrik Lantto, *Lappväsendet. Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971*

(Umeå: Umeå universitet, 2012); Lantto 2000; Lennart Lundmark, ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämlig...”. *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Bjurholm: Norrlands universitetsförlag, 2002).

3. Se t.ex. Gunlög Fur, ”Always Already Cosmopolitan. Indigenous Peoples and Swedish Modernity”, i *European Cosmopolitanism. Colonial Histories and Postcolonial Societies*, red. Gurinder K. Bhambra & John Narayann (New York: Routledge, 2017).

4. Ulf Mörkenstam, *Om ”Lapparnes privilegier”. Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997* (Stockholm: Stockholms universitet, 1999); Rolf Sjölin, *Samer och samefrågor i svensk politik. En studie i ickekraft* (Umeå: Umeå universitet, 1996). Denna artikels fokus på samernas rösträtt som ett exempel på praktiska rösträttshinder skiljer sig från Mörkenstams fokus på frågan om särskilda rättigheter för samerna och Sjölinns långa historiska perspektiv (som medför att han inte alltid skiljer mellan rösträtten före och efter reformerna 1918–21).

5. För studier som anlagt detta perspektiv, se t.ex. Pierre Rosanvallon, *Le Sacre du Citoyen. Histoire du Suffrage Universel en France* (Paris: Gallimard, 1992); Pierre Rosanvallon, *Le Peuple Introuvable. Histoire de la Représentation Démocratique en France* (Paris: Gallimard, 1998); Pierre Rosanvallon, *La Démocratie Inachevée. Histoire de la Souveraineté du Peuple en France* (Paris: Gallimard, 2000). Se också Samuel Moyn, ”Introduction. Antitotalitarianism and After”, i *Pierre Rosanvallon. Democracy Past and Future*, red. Samuel Moyn (New York: Columbia University Press, 2006), s. 15; Hedwig Richter, ”A Cultural History of Elections in the USA and Germany. Meanings and Functions of Elections in the 19th Century”, *InterDisciplines* vol. 2 (2011), nr 1. I en svensk kontext har ett sådant perspektiv anlagts av Petter Tistedt, ”Knowing the Demos. Gender and the Politics of Classifying Voters in the Aftermath of Universal Suffrage”, *Scandinavian Journal of History* vol. 44 (2019), nr 3.

6. Lantto 2000, s. 57, 61, 63, 73.

7. Lantto 2012, s. 219–220.

8. Lantto 2000, s. 89. Under de senaste åren har denna för allmänheten hittills ganska okända del av Sveriges historia fått viss uppmärksamhet i offentligheten tack vare böcker som Elin Anna Labba, *Herrarna satte oss hit. Om tvångsflyttningarna i Sverige* (Stockholm: Norstedts, 2020); Linnéa Axelsson, *Ædnan* (Stockholm: Bonniers, 2018).

9. Lantto 2012, s. 146.

10. Julia Nordblad, *Den enspråkiga demokratin. Minoriteterna, skolan och imperiet. Sverige och Frankrike, 1880–1925* (Stockholm: Symposion, 2015), s. 208–209.

11. Citerad i Lantto 2000, s. 78.

12. Sjölin 1996, s. 55.

13. SCB, *Riksdagsmannavalen åren 1912–1913 samt hösten 1914*, s. 38–39. Efter 1924 redovisade den offentliga statistiken inte längre ”lappar” som egen kategori i fråga om valdeltagandet eller hur många som fanns i röstlängden och föll bort på grund av respektive formellt rösträttshinder. Varför man upphörde med detta återstår att reda ut. Under perioden fram till 1924 tycks kategorin samer ha innefattat både renskötande och icke-renskötande personer. Se Sjölin 1996, s. 58.

14. I de kommuner där många samer bodde var valdeltagandet generellt lågt, i jämförelse med den svenska landsbygden i stort. I 1928 års val till andra kammaren röstade exempelvis 24 % av de röstberättigade kvinnorna och 39 % av de röstberättigade männen i Arjeplog, och 24 % respektive 29 % i Karesuando. I Jämtlands län var siffran 64 %. För den svenska landsbygden i stort var siffran 66 %. Bland samerna var emellertid siffrorna ännu lägre. I valet 1920 röstade, bland dem som stod i röstlängden och inte var strukna, 2,4 % av landets samer, och i valet 1924 var siffran 3,9 %. Se Sjölin 1996, s. 55.

15. Ibid., s. 54.

16. Lars Thomasson, ”Lappförsamlingarna i Jämtland-Härjedalen 1746–1941. Gemenskap eller segregering?”, i *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. Band 2*, red. Daniel Lindmark & Olle Sundström (Skellefteå: Artos & Norma, 2016), s. 855; Sjölin 1996, s. 49.

17. Se exempelvis notering i SCB, *Folkmängden*, s. 38.

18. SOU 1924:58. *Fattigvården bland lapparna*, s. 4.

19. SCB, *Folkmängden*, s. 38.

20. *Riksdagsstrycket*, Protokoll FK 1920:32, s. 78.

21. Sjölin 1996, s. 51.

22. Ibid., s. 50–51.

23. Ibid., s. 51; Se även handlingar inkomna till Kammarkollegiets utredning om lappförsamlingar 1936–41, Konseljakt 20/3 1942, Ecklesiastikdepartementet, Riksarkivet (RA).

24. Protokoll fört vid sammanträde i Ankarede kapell med på kallelse genom respektive ordningsmän tillstädeskomna medlemmar av Frostvikens lappförsamling 15/9 1940, s. 87, Konseljakt 20/3 1942, Ecklesiastikdepartementet, RA. Om Åhrén, se Lantto 2000, s. 146.

25. Sjölin 1996, s. 51.

26. *Riksdagsstrycket*, Protokoll AK 1930:13, s. 62.

27. *Riksdagsstrycket*, Motion AK 1949:161; KU-betänkande 1949:22; Protokoll AK 1949:16; Motion AK 1950:87; Motion 1950:233; Motion FK 1950:74–75; KU-betänkande 1950:11; Protokoll AK 1950:13; Motion AK 1951:37; Motion AK 1951:24; KU-betänkande 1951:8; Protokoll AK 1951:8; Protokoll FK 1951:8.

28. *Riksdagsstrycket*, Proposition 1919:354, s. 6; Proposition 1912:110, s. 29. Se även i SOU 1961:20. *Vissa frågor rörande allmänna val*, s. 28.

29. Se historik i *Riksdagsstrycket*, Proposition 1919:354, s. 4–8.

30. SOU 1961:20, s. 28–29.

31. *Riksdagsstrycket*, Proposition 1919:354, s. 6, 8–9.

32. *Riksdagsstrycket*, Motion AK 1949:161, s. 14.

33. *Riksdagsstrycket*, Motion AK 1950:87, s. 6.

34. Martin Brothén, ”Svenska poströstare” i *Svenska poströstare*, red. Martin Brothén, (Göteborg: Göteborgs universitet, 2003), s. 9.

35. *Riksdagsstrycket*, Proposition 1919:354, s. 15. Se även SOU 1961:20, s. 29. För att uttrycka det mer precist var Löfgrens linje att alla som vistades utanför valdistriktet i

tjänsten skulle få förtidsrösta, men i utskottet lade man till principen att detta bara skulle gälla särskilda grupper. Riksdagen gick på denna mer begränsande linje.

36. SOU 1961:20, s. 28.

37. Ibid., s. 67–69.

38. Ibid., s. 30.

39. Detta förslag lades fram både 1925 och 1943, och avlogs på KU:s rekommendation med samma motivering. Se *Riksdagstrycket*, KU-betänkande 1925:12, s. 2; SOU 1945:64. *Betänkande angående underlättande av deltagandet i allmänna val*, s. 45–46.

40. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1949:16, s. 160; Motion AK 1950:87, s. 6; Motion AK 1951:24.

41. *Riksdagstrycket*, KU-betänkande 1950:11, s. 10; Protokoll AK 1950:13, s. 39.

42. Sjölin 1996, s. 71. Se även Lappars röstning, vol. 1, Valutredningen 1955, RA.

43. Lappars röstning, vol. 1, Valutredningen 1955, RA.

44. Brev från Erik Malmström (lappfogde i Norrbottens södra distrikt) 28/3 1953; Brev från Erik Malmström (lappfogde i Norrbottens södra distrikt) 14/11 1955; Lappars röstning, vol. 1, Valutredningen 1955, RA.

45. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1952:20, s. 22–23.

46. SOU 1961:20, s. 120.

47. Frågan om underlättande av lapparnas valdeltagande, s. 4–5, 10–11, Lappars röstning, vol. 1, Valutredningen 1955, RA.

48. Norrbottens läns allmänna kungörelse nr 86 1955, Lappars röstning, vol. 1, Valutredningen 1955, RA.

49. Lantto 2012, s. 149.

50. Nordblad 2015, s. 245–246.

51. Nadia Urbinati, *Representative Democracy. Principles and Genealogy* (Chicago: University of Chicago Press, 2006), s. 17.

52. För ett konsekvent anlagt sådant perspektiv på en avgörande period i den svenska politiska historien, se t.ex. Jussi Kurunmäki, *Representation, Nation and Time. The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary Reform in Sweden* (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2000).

53. Bernard Manin, *Principes du Gouvernement Représentatif* (Paris: Calmann-Lévy, 1995), s. 248; Keith M. Baker, *Inventing the French Revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 250.

54. Mónica Brito Vieira & David Runciman, *Representation* (Cambridge: Polity Press, 2008), s. 5.

55. Urbinati 2006, s. 3; Sofia Näsström, ”Representative Democracy as Tautology. Ankersmit and Lefort on Representation”, *European Journal of Political Theory* vol. 5 (2006), nr 3, s. 335.

56. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1920:209, s. 15. Även om detta förslag inte passerade riksdagen motionerade Lindhagen samma år också om att samiska representanter borde finnas med i den nya ”lappkommittén”. Detta förslag gick däremot igenom i riksdagen.

57. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1920:209, s. 11–12. Motionerna 1920:208–209 hängde

samman, och motiverades gemensamt. De föreslog att samiska representanter skulle få plats i de utredningar av lagstiftningen rörande samer som då var aktuella, respektive i riksdagen.

58. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1930:210.

59. Richard S. Katz, *Democracy and Elections* (New York: Oxford University Press, 1997), s. 119.

60. *Riksdagstrycket*, KU-betänkande 1920:27, s. 6–7. En ledamot i första kammaren hade, menade utskottet, ungefär 38 000 väljare bakom sig, och en ledamot i andra kammaren ungefär 25 000. Den samiska befolkningen uppgick till 6 000–7 000, och de flyttande renskötarna till 3 000–4 000.

61. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1920:27, s. 7.

62. Katz 1997, s. 119.

63. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1920:32, s. 74.

64. Ibid., s. 79.

65. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1920:27, s. 7.

66. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1930:10, s. 3.

67. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1930:12, s. 14.

68. Ibid.

69. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1920:38, s. 15–16.

70. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1930:12, s. 15. Vennerström vände sig också mot argumentet att en samisk representant skulle bryta mot det normala numeriska förhållandet mellan väljare och riksdagsledamot. Han menade att denna relation redan varierade, då exempelvis Gotland fått en riksdagsledamot mer än de var berättigade till.

71. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1920:32, s. 72–73.

72. *Riksdagstrycket*, Motion FK 1930:210, s. 5.

73. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1930:10, s. 3.

74. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1930:12, s. 13.

75. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1930:13, s. 62.

76. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1920:38, s. 15–16.

77. Karin Stenberg & Valdemar Lindholm, *Dat läh mijen situd! Det är vår vilja. En vädjan till den svenska nationen från samefolket* (Stockholm: Svenska förlaget, 1920), s. 38, 65. Om Karin Stenbergs roll som författare till boken, se Fur 2017, s. 77–78.

9. Hur många drabbades?

Kvantitativa effekter av rösträttsbegränsningarna

MATTIAS LINDGREN

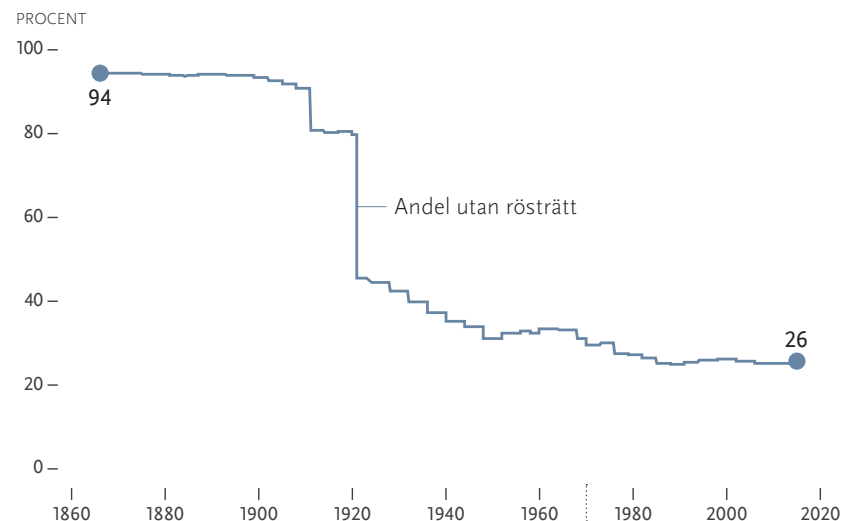
Nu har vi presenterat en rad kvalitativa studier av de svenska rösträttsbegränsningarna. Men hur många drabbades egentligen av dessa så kallade rösträttsstreck, och vilka gjorde störst avtryck? För att besvara den frågan behöver vi också en kvantitativ analys.

Hur många procent av alla invånare i Sverige saknade rösträtt från och med 1921, det år vi fick allmän rösträtt? Låt oss vända blicken mot figur 1 (på nästa sida), där detta illustreras. Grafen ger en ganska förfärande bild. Visserligen ser vi 1921 ett stort och tydligt kliv nedåt i andelen utan rösträtt, men ändå uteslöts närmare var tredje invånare i Sverige detta år. Därefter och fram till idag har det bara skett en långsam ökning av andelen med rösträtt, och tidvis har utvecklingen till och med gått tillbaka.

För att förstå figur 1 måste vi klargöra vad som här menas med ”alla invånare i Sverige”. Det är nämligen så att detta inkluderar alla människor som bodde i Sverige, oavsett ålder. Alla svenskar under 18 år är således också inkluderade. Detta är ju en grupp som inte har, aldrig har haft, och inte heller i de flesta andra länder någonsin haft, rösträtt. Dessutom ingår personer utan svenskt medborgarskap, så länge de varit permanent boende i Sverige. Inte heller denna grupp har, eller har någonsin haft, rösträtt i riksdagsval. Med allt detta i åtanke skulle man kunna hävda att figur 1 kan ses som missvisande och ge en alltför pessimistisk bild av situationen.

Låt oss därför gå vidare till figur 2 på nästa uppslag. Där återfinns samma linje som i figur 1, även här blå och streckad. Men här har det

Figur 1. Andel icke röstberättigade till riksdagen, som procent av alla bosatta i Sverige

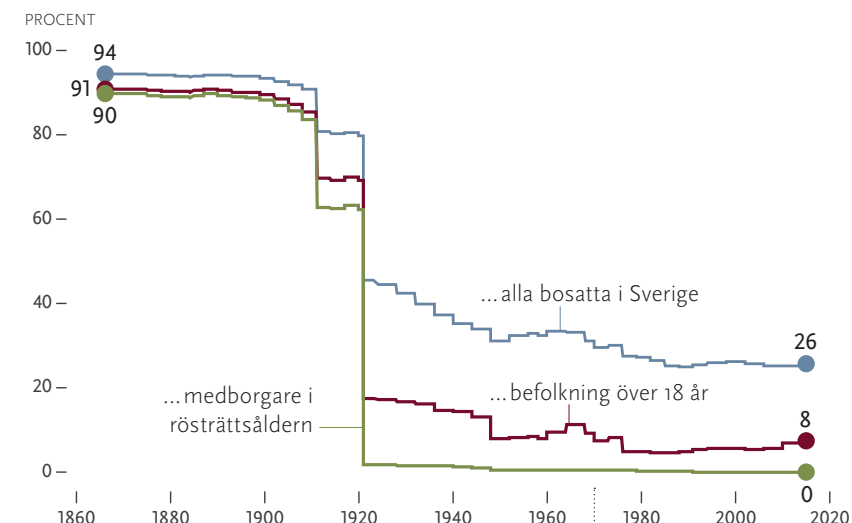

Anmärkningar: Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till enkammarriksdagen. För att göra grafen tydligare har jag ritat in siffrorna för ett valår för alla de år som följer valet fram till året före nästkommande val. Ett exempel som förklaring: År 1970 var ett valår. Då var 0,54 procent av alla invånare uteslutna från att rösta på grund av omyndigförklaring. I grafen har jag räknat med 0,54 procent omyndigförklarade också för 1971 och 1972, då det inte var valår. 1973 var det ett nytt valår, och då var motsvarande siffra 0,51 procent. Källa: Lindgren 2020.

tillkommit två andra linjer som även de illustrerar andelen invånare utan rösträtt, men där kategorin har definierats på andra sätt.

Vi börjar med den gröna linjen, den linje som uppvisar de lägsta procenten. För denna linjes räkning har jag bara inkluderat de *medborgare* som uppnått gällande *rösträttsålder*. När vi definierar kategorin på detta sätt ser vi att så gott som ingen uteslöts från rösträtten från och med 1921. Rösträtten synes med andra ord vara i det närmaste allmän. Men nyckelorden här är naturligtvis ”så gott som” och ”i det närmaste”, för inte ens denna linje går ned till noll procent förrän 1989. Anledningen är förstås de många formella rösträttsbegränsningar som fanns kvar även efter 1921, och som är ämnet för denna bok. Den sista av dessa formella begräns-

Figur 2. Andel icke röstberättigade till riksdagen, som procent av alla bosatta i Sverige, som procent av befolkningen över 18 år samt som procent av medborgare i rösträttsåldern

Anmärkningar: Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till enkammarriksdagen. Källa: Lindgren 2020.

ningar försvann 1989, och därefter blir verkligen andelen uteslutna i kategorin noll procent.

Noll procent alltså, om vi utesluter alla under gällande rösträttsålder och alla utan medborgarskap. Idag är rösträttsåldern 18 år, men det har den inte alltid varit och periodvis har den varit betydligt högre. Det innebär att det i det förgångna funnits betydande grupper som med dagens regler skulle ha fått rösta, men som uteslöts på grund av sin ålder. Detta fångar inte den gröna linjen.

Den andra gruppen som exkluderas från kategorin, icke-medborgare som bor permanent i Sverige, saknar förvisso rösträtt i riksdagsval även idag. I kommunal- och landstingsval har de dock haft rösträtt sedan valet 1976. Således, om den blåstreckade linjen kan uppfattas som väl pessimistisk skulle man å andra sidan kunna hävda att den gröna linjen ger en väl optimistisk bild.

I den röda linjen har jag därför inkluderat alla personer över 18 år som bor permanent i Sverige. Linjen illustrerar, skulle man kunna säga, hur många som skulle ha fått rösta i riksdagsvalen om dagens kommunala röstregler gällt där också.

Det beräkningssätt som den blå linjen representerar hör nog till det vanligaste sättet att presentera historisk rösträttsstatistik, både för Sverige och internationellt. Men som vi såg kan detta presentationssätt betraktas som missvisande. Det är dessutom så att en inte obetydlig del av minskningen i den blå linjen beror på något som inte har med generösare rösträttsregler att göra, nämligen det faktum att andelen unga i befolkningen har minskat kraftigt. Som framgår av figur 3 här intill närmast halverades andelen svenskar under 18 år under förra seklet, och särskilt påfallande var denna minskning 1920–1940.

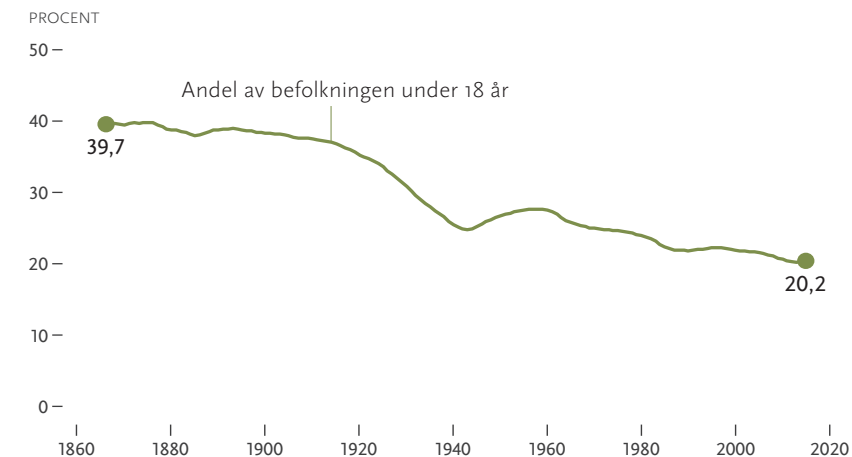
Jag kommer nu att presentera rösträttsiffror för Sverige och sätta dem i relation till den *vuxna* befolkningen. Jag kommer alltså i det följande inte att fokusera på hela befolkningen, utan bara på den vuxna befolkningen, som konsekvent definieras som de som är över 18 år, oavsett vilken åldersgräns som gällde det specifika, historiska året. Siffrorna är hämtade från min rapport till projektet Demokrati100, som bedrivits av Kungliga biblioteket för att uppmärksamma rösträttsreformerna 1918–21. I rapporten beskrivs även bakgrund och metod i detalj.¹

Vilka rösträttsbegränsningar tillämpades under vilka perioder?

Innan jag börjar diskutera vad statistiken visar kan det vara värt att snabbt gå igenom vilka rösträttsbegränsningar som funnits under olika tider. Figur 4 sammanfattar samtliga rösträttsbegränsningar från 1866, då den nya tvåkammarriksdagen sjösattes, fram till idag. Först ska det som sagt noteras att det hela tiden funnits två grupper av invånare som aldrig haft rösträtt till riksdagen: personer under 18 år och utländska medborgare bosatta i Sverige.² Men som vi sett i denna bok har betydligt fler grupper än så varit uteslagna från rösträtten.

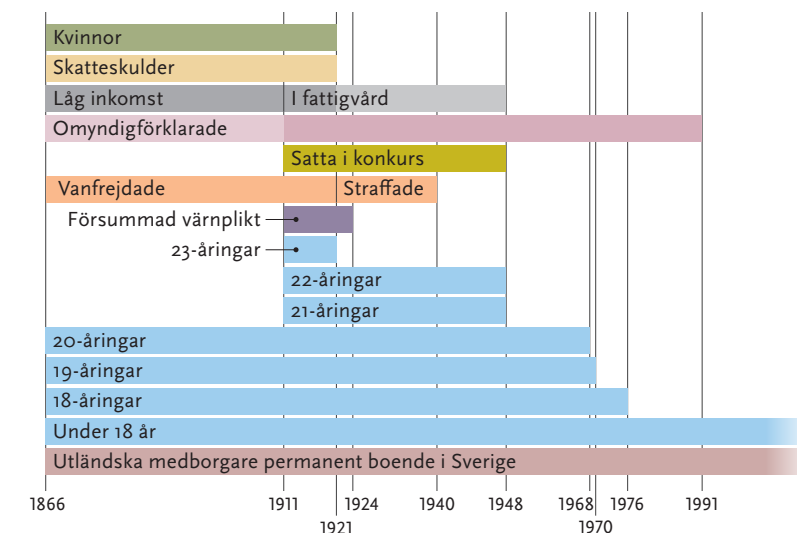
Till och med valet 1920 var den rösträttsbegränsning som hade störst

Figur 3. Andel av befolkningen i Sverige under 18 år 1866–2014

Källa: Human Mortality Database.

Figur 4. Grupper uteslagna från rösträtt till riksdagens andra kammare (1866–1968) respektive enkammarriksdagen (1970–nu)

Anmärkningar: Varje ny "period" i figuren börjar med det år då val hölls för första gången efter att nya rösträttsregler trätt i kraft. Källa: Lindgren 2020.

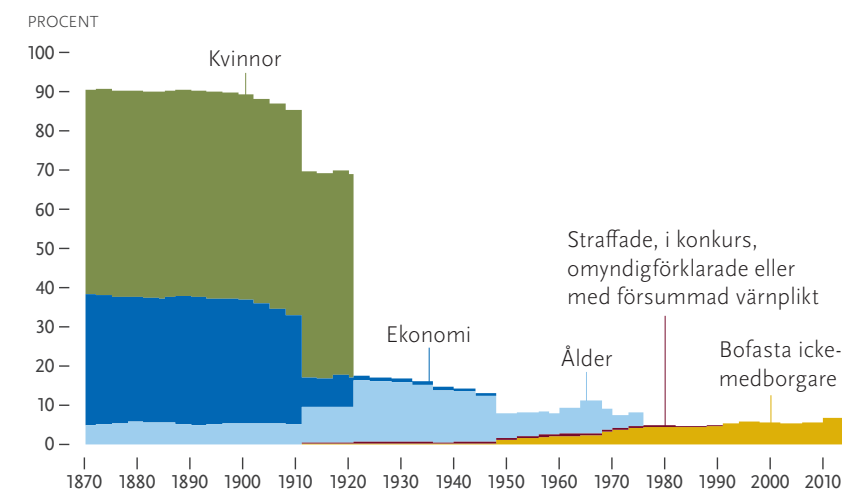
konsekvenser naturligtvis uteslutningen av kvinnor.³ Men även bland männen var många uteslutna före 1911. Mellan 1866 och 1911 uteslöts alla män som inte nådde upp till en viss inkomst eller en viss förmögenhet, något som kallades ”censusstrecket”. Dessutom skulle man ha betalat alla skatter i god ordning. Rösträttsåldern var 21 år, vilket då också var den rådande myndighetsåldern.

År 1911 praktiserades för första gången vad som brukar kallas allmän *manlig* rösträtt. Reformen bestod i att censusstrecket togs bort, och det krävdes inte längre en viss inkomst eller förmögenhet för att rösta i andrakammarvalen. Kravet på betalda skatter fanns dock kvar, liksom det gamla kravet på god frejd (som kunde förloras i samband med vissa brott). Dessutom tillkom ett helt batteri av andra diskvalificeringsgrunder, som ofta kallades rösträttsstreck.

De ekonomiska kraven kvarstod, på sätt och vis, om än i betydligt mildare former. Det kvarstod, som Fia Sundevall diskuterar i kapitel 4, krav på att man inte tagit emot fattigvårdsunderstöd (1921 mildrades detta till krav på att inte vara *varaktigt omhändertagen* av fattigvården). För att få rösta gällde också att man inte skulle vara försatt i konkurs, vara omyndigförklarad, vara straffad för vissa brott eller ha försummat sin värnplikt. Obetalda skatteskulder specificerades nu också till att gälla både ”oguldna” kommunutskylder och kronoutsulder. Dessutom skulle alla som var nyinflyttade till en kommun styrka att de inte hade några skatteskulder på sin tidigare bostadsort. I figur 4 på föregående uppslag har jag inkluderat detta så kallade flyttstreck i kategorin skatteskulder, men den utökade bevisbördan drabbade säkerligen också många som faktiskt hade betalat sina skatter.⁴ Ovanpå detta höjdes rösträttsåldern från 21 till 24 år, vilket gjorde att en ganska betydande andel av den myndiga manliga befolkningen uteslöts.

År 1921 fick alltså även kvinnorna rösträtt. Kravet på betalda skatter försvann, fattigvårdsstrecket mildrades och rösträttsåldern sänktes med ett år. Från och med 1921 skulle åldersgränsen sänkas steg för steg, fram till 1974, då vi fick den 18-årsgräns vi har kvar än idag. Bortsett från kravet på en minimiålder samt svenskt medborgarskap, har de andra kriterierna också tagits bort steg för steg.

Figur 5. Grupper uteslutna från rösträtt till riksdagens andra kammare (1870–1969) respektive enkammarriksdagen (1970–2014), som andel av befolkningen i Sverige över 18 år

Anmärkningar: "Ekonomi" inkluderar dem som fallit för censusstrecket, hade skatteskulder eller hade fått fattigvård. "Ålder" inkluderar alla som fyllt 18 år men inte nått upp till den rådande åldersgränsen. En mycket liten grupp i kategorin "Anledning ej antecknat" har förts till den sammanslagna gruppen "Straffade...". För att göra grafen tydligare har jag ritat in siffrorna för ett valår för alla de år som följer valet fram till året före nästkommande val, samt satt 1870 som startår, trots att den första datapunkten representerar situationen 1866. Källa: Lindgren 2020.

Vilka rösträttsbegränsningar hade störst konsekvenser?

Jag kommer nu att visa hur många som blev uteslutna för varje enskild rösträttsbegränsning, vilket illustreras i figur 5 ovan. Före 1921 var *kön* det viktigaste uteslutningskriteriet. Men jag har också konstaterat att även en majoritet av männen var uteslutna i andrakammarvalen före 1911, främst på grund av censusstreckets ekonomiska krav men också på grund av skatteskulder.

Från och med valet 1911 tillkom en rad nya uteslutningsgrunder, varav särskilt fattigvårdsstrecket uteslöt många. I figur 5 har censusstrecket, utskyldsstrecket och fattigvårdsstrecket sammanförts i kategorin "ekono-

mi”, medan bofasta icke-medborgare illustreras med det gula fältet och övriga uteslutna grupper har förts samman till det röda fältet. Till dessa kommer en betydande grupp av män mellan 19 och 21 år som med dagens åldersgräns hade fått rösta. Sett till hela den manliga befolkningen över 18 år var nästan var tredje man utesluten mellan 1911 och 1920 på grund av ålder eller någon av de andra rösträttsbegränsningarna.

I och med rösträttsreformerna 1918–21 mer än fördubblades väljar-kåren, främst på grund av att kvinnor fick rösträtt. Med ens fick cirka 8 av 10 av de boende i Sverige som fyllt 18 år rätt att rösta, och av dem som uppnått rösträttsåldern var bara drygt två procent uteslutna. Om man ser till den del av befolkningen som fyllt 18 år hade ålder nu blivit det nume-rärt viktigaste uteslutningskriteriet, istället för, som tidigare, kön.

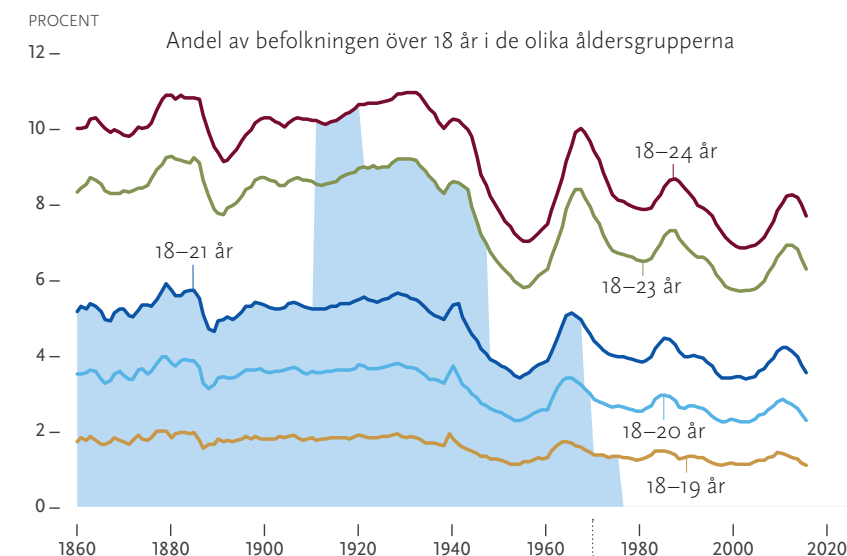
Inför valet 1948 hade samtliga diskvalifikationsgrunder utom för-mynderskapsstrecket avskaffats. Det grundläggande kravet på svenskt medborgarskap för rösträtt kvarstod, samtidigt som åldersgränsen hade sänkts till 21 år. Nu började dock gruppen utländska medborgare bosatta i Sverige öka. Denna grupp kom att bli numerärt allt viktigare, särskilt eftersom åldersgränsen fortsatte att sänkas steg för steg. Från och med 1970-talet blev de utländska medborgarna den numerärt största uteslut-ningskategorin.

Andelen som uteslöts på grund av ålder varierade ju kraftigt över tid. Frågan är hur mycket detta berodde på förändringarna i åldersgränsen, och hur mycket som berodde på förändringar i ålderssammansättningen i befolkningen. Detta illustreras i figur 6 här intill.

I figuren har jag ritat in hur stora de olika åldersgrupperna varit, som andel av befolkningen över 18 år. Andelen av den vuxna befolkningen mellan 18 och 24 år var ungefär tio procent fram till 1940, för att sedan minska. Rösträttsåldern har som sagt också ändrats betydligt över tiden. Fram till och med valet 1908 var gränsen 21 år, vid valen 1911 till och med 1920 var den 24 år, vid valen 1921 till och med 1944 var den 23 år, vid valen 1948 till och med 1964 var gränsen tillbaka nere på 21 år, vid valet 1968 var den 20 år, vid valen 1970 och 1973 var den 19 år, och från och med valet 1976 och framåt har gränsen varit 18 år fyllda på valdagen.

Som framgår av figuren var det trots allt de förändrade åldersgränserna

Figur 6. Uteslutna personer på grund av åldersgränserna, som andel av befolkningen i Sverige över 18 år 1860–2015

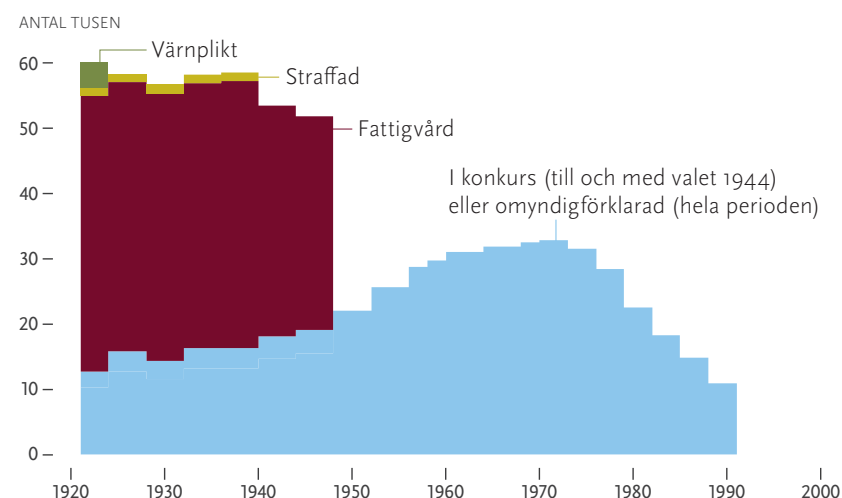
Anmärkningar: De olika linjerna visar hur stora de olika åldersgrupperna varit, som andel av befolkningen över 18 år. Den skuggade ytan markerar de åldersgrupper som var uteslutna med gällande åldersregler. Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till enkammarriksdagen. Åldrarna gäller exakta år (det vill säga att siffrorna vid en viss tidpunkt inkluderar alla som vid tidpunkten fyllt exempelvis 18, men inte 19 år). Källa: Human Mortality Database.

som betydde mest, men med det sagt berodde en betydande del av minskningen 1920–1955 på att andelen unga vuxna minskade. Ökningen 1955–1965 berodde också på att andelen unga vuxna tillfälligtvis ökade, när de barn som fötts under babyboomen fyllde 18 år.

Efter 1921 uteslöts alltså en relativt liten del av de svenska medborgare som uppnått rösträttsåldern från rösträtt. Dessa uteslutna förde jag därför samman till två huvudkategorier i figur 5. Vilka specifika rösträttsbegränsningar som låg bakom dessa två huvudkategorier kan ändå vara intressant att visa. Det gör jag i figur 7 på nästa sida, där *antalet* personer som uteslutits på grund av respektive streck presenteras.

I valen 1921–1944 var fattigvårdstrecket det streck som uteslöt flest

Figur 7. Antalet uteslutna personer på olika diskvalifikationsgrunder, Sverige 1921–1990

Anmärkningar: Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till riksdagen. För att göra grafen tydligare har jag ritat in siffrorna för ett valår för alla de år som följer valet fram till året före nästkommande val. Konkurs- respektive förmynderskapsstrecken är hopslagna i SCB:s statistik för valen mellan 1921 och 1944, varefter konkursstrecket togs bort. Därför innefattar kategorin omyndigförklarad även konkursförsatta fram till och med valet 1944. Valet 1920 var det sista valet i vilket de båda kategorierna redovisades separat. Då var antalet i kategorin omyndigförklarade 4 925 personer, och konkursförsatta 1 155. Källa: Lindgren 2020.

personer. Från och med valet 1948 var det istället omyndighetsstrecket. Den senare gruppen ökade sedan fram till 1970. Huvudförklaringen till detta ligger säkert i att befolkningen växte (dock ökade även andelen av befolkningen som föll för strecket något med åren, fram till 1960). En bidragande förklaring ligger i att rösträttsåldern sänktes, med mest markant effekt vid valet 1948, då rösträttsåldern sänktes från 23 år ned till myndighetsåldern, 21 år. Sänkningen gjorde att även gruppen omyndigförklarade i åldersspannet 21–23 år föll för strecket, vilket åtminstone delförklarar det till synes kuriösa faktum att antalet personer som föll för förmynderskapsstrecket 1948 var betydligt högre än antalet personer som föll för de i statistiken kombinerade förmynderskaps- och konkursstreck-

en 1944. Från 1970 och särskilt från 1976 och framåt minskade antalet personer som uteslöts på grund av omyndigförklaring. Det här hade att göra med lagändringar som diskuteras av Annika Berg i kapitel 5, och med ändringar i praxis som i någon mån tycks ha föregått lagändringarna.

Den stora bilden

Inledningsvis ställde jag frågan hur många som drabbades av de olika rösträttsbegränsningarna och hur stora avtryck de gjorde. Som vi sett kan vi beskriva effekterna på lite olika sätt, och att bara redovisa de uteslutna som en andel av alla som bor i Sverige kan vara en smula missvisande.

Det är inte bara så att andelen röstberättigade har ändrats kraftigt över tid. Det har också varierat mellan olika perioder vilka uteslutningskriterier som dominerat. Före 1921 var (kvinnligt) kön dominerande. Från 1921 till och med 1960-talet var det ålder, räknat på den del av den i Sverige bofasta befolkningen som uppnått nuvarande rösträttsålder av 18 år men inte dåvarande rösträttsålder, och därefter har det varit icke-medborgarskap. Andelen utländska medborgare i befolkningen har dessutom växt, med resultatet att andelen icke röstberättigade vuxna invånare i Sverige faktiskt ökat sedan 1980-talet, åtminstone om vi tittar på riksdagsvalen.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Mattias Lindgren, "Hur många har saknat rösträtt i den svenska demokratin?", *Arbetshistoria* (2019) nr 2–3.

1. <https://demokrati100.se/ny-rapport-undersoker-begransningar-i-rostratten/> hämtad 29/4 2021.
2. En grupp jag inte diskuterar här är svenska medborgare boende i utlandet. Denna grupp diskuteras närmare av Martin Ericsson i kapitel 7.
3. Det är dock värt att påpeka att vissa grupper av kvinnor faktiskt hade möjlighet att rösta även före 1921. Efter 1862 kunde nämligen vissa kvinnor rösta i kommunalvalen

och före 1862 kunde vissa änkor rösta i bland annat riksdagsvalen. Se Åsa Karlsson Sjögren, *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1866* (Stockholm: Carlssons, 2006).

4. Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005), s. 113.

Referenser

Arkivmaterial

RIKSARKIVET

1983 års rösträttskommitté (YK3616)

3 Inkomna handlingar 1983–84

Ecklesiastikdepartementet

Konseljakt 20/3 1942

Förmynderskapsutredningen (YK4143)

1 Protokoll och andra handlingar 1984–1992

Justitiedepartementet

Regeringsakt 8/10 1987

Kommundepartementet

Regeringsakt 23/10 1975 nr 34

Lindmanska samlingen

2 Arvid Lindmans anteckningar från riksdagen 1918

Rösträttsutredningen 1974–75 (YK2875)

1 Kommitténs handlingar 1974–75

Tvåkammarriksdagens arkiv. Särskilda utskott 1867–1964

A1:96 Tredje särskilda utskottets protokoll 1918 (urtima riksdagen)

Tvåkammarriksdagens arkiv. Konstitutionsutskottet 1859–1970

F4:3, 5 Promemorior rörande motioner 1941, 1943

Valutredningen 1955

1 Handlingar 1955–1964

ARBETARRÖRELSENS ARKIV I SKÅNE

Skånes socialdemokratiska partidistrikt

A2:5 Motioner till distriktskongressen 1967

A4:4 Distriktskongressprotokoll 1967

och före 1862 kunde vissa änkor rösta i bland annat riksdagsvalen. Se Åsa Karlsson Sjögren, *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1866* (Stockholm: Carlssons, 2006).

4. Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005), s. 113.

Referenser

Arkivmaterial

RIKSARKIVET

1983 års rösträttskommitté (YK3616)

3 Inkomna handlingar 1983–84

Ecklesiastikdepartementet

Konseljakt 20/3 1942

Förmynderskapsutredningen (YK4143)

1 Protokoll och andra handlingar 1984–1992

Justitiedepartementet

Regeringsakt 8/10 1987

Kommundepartementet

Regeringsakt 23/10 1975 nr 34

Lindmanska samlingen

2 Arvid Lindmans anteckningar från riksdagen 1918

Rösträttsutredningen 1974–75 (YK2875)

1 Kommitténs handlingar 1974–75

Tvåkammarriksdagens arkiv. Särskilda utskott 1867–1964

A1:96 Tredje särskilda utskottets protokoll 1918 (urtima riksdagen)

Tvåkammarriksdagens arkiv. Konstitutionsutskottet 1859–1970

F4:3, 5 Promemorior rörande motioner 1941, 1943

Valutredningen 1955

1 Handlingar 1955–1964

ARBETARRÖRELSENS ARKIV I SKÅNE

Skånes socialdemokratiska partidistrikt

A2:5 Motioner till distriktskongressen 1967

A4:4 Distriktskongressprotokoll 1967

NORRKÖPINGS STADSARKIV

Släkten Swartz i Norrköping arkiv

B5b:21 Manuskript till tal av Carl Swartz 1917

STOCKHOLMS STADSARKIV

Fattigvårdsnämnden. Sekreterareexpeditionen

A1:76 Nämndprotokoll med bilagor 1939

E2:29 Handlingar till diaries 1938

Fattigvårdsnämnden. Rösträttstjänsten

E3:4 Uppgifter över personer som åtnjuta varaktig försörjning av allmänna fattigvården 1937–39

Stockholms magistrats arkiv

E2:25 Handlingar rörande val 1936

Offentligt tryck

DS Ju 1974:7. *Förmynderskap. Promemoria med förslag till ändringar i förmynderskapslagstiftningen m.m.*

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (Stockholm: Promemoria från Socialdepartementet 2008:23)

FN:s konventioner om mänskliga rättigheter (Stockholm: Regeringskansliet, 2011)

Lagberedningens förslag till revision av Giftermålsbalken och vissa delar av Ärvdabalken. I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m.m. (Stockholm, 1915)

Lagberedningens förslag till revision av Ärvdabalken. I. Förslag till lag om förmynderskap m.m. (Stockholm: Norstedts, 1921)

NOU 1975:4. *Nordisk kommunal rösträtt och valbarhet*

Riksdagstrycket: Motioner, protokoll, riksdagsskrivelser, propositioner och utskottsutlåtanden

Rätt till politiskt deltagande för personer med funktionsnedsättning. *Sammanfattning* (European Union Agency for Fundamental Rights, 2014)

SCB, *Riksdagsmannavalen*

SCB, *Folkmängden*

SOU 1924:58. *Fattigvården bland lapparna*

SOU 1933:11. *Betänkande med förslag till organisation av det frivilliga skydds- och hjälparbetet beträffande frigivna fångar*

SOU 1935:60. *Promemoria angående avskaffande av påföljd enligt 2 kap. 19 § strafflagen jämte vissa andra straffpåföljder*

SOU 1941:29. *Statistisk undersökning angående fattigvårdens understödsverksamhet*

SOU 1941:36. *Utredning om utlandssvenskarna verkställd av Socialstyrelsen*

SOU 1944:4. *Promemoria med förslag till lag med bestämmelser om allmänna behörighetsvillkor för vissa kommunala uppdrag m.m.*

SOU 1945:64. *Betänkande angående underlättande av deltagandet i allmänna val*

SOU 1961:20. *Vissa frågor rörande allmänna val*

SOU 1962:19. *Utländssvenskars deltagande i allmänna val*

SOU 1963:17. *Sveriges statsskick. Del 2. Motiv. Förslag till regeringsform*

SOU 1963:54. *Några valfrågor. Slutbetänkande avgivet av 1955 års valutredning*

SOU 1970:67. *Förmynderskap. Betänkande avgivet av Förmynderskapsutredningen*

SOU 1972:15. *Ny regeringsform, ny riksdagsordning*

SOU 1975:15. *Kommunal rösträtt för invandrare*

SOU 1984:11. *Rösträtt och medborgarskap. Invandrades och utlandssvenskars rösträtt*

SOU 1986:50. *God man och förvaltare*

SOU 2000:125. *Teknik och administration i valförfarandet*

SOU 2016:5. *Låt fler forma framtiden! Betänkande av 2014 års demokratiutredning*

SOU 2016:19. *Barnkonventionen blir svensk lag. Betänkande av barnrättsutredningen Svensk författningssamling (SFS)*

UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006)

UN Universal Declaration of Human Rights (1948)

Utredning och förslag om borttagande ur lagstiftningen av straffpåföljden förlust av medborgerligt förtroende (Stockholm: Nordiska bokhandeln, 1915)

Dagstidningar och tidskrifter

Aftonbladet

Alingsås Tidning

Arbetet

Arbetartidningen

Dagens Nyheter

Eskilstuna Tidning

Expressen

Fyris

Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning

Göteborgs-Posten

Göteborgs-Tidningen/GT

Hertha

Smålands-Posten

Social-Demokraten

Svenska Dagbladet

The Guardian

Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet

Övriga tryckta källor

- Aldén, Gustaf. *Valmannens bok 1911* (Stockholm: Hökerberg, 1911)
- Aldén, Gustaf. *Lag om fattigvården och därtill hörande lagar* (Stockholm: Hökerberg, 1918)
- Hammar skjöld, Hjalmar & Hammar skjöld, C. G. *Kommunallagarna* (Stockholm: Norstedts, 1919)
- Hjärne, Harald. *Rösträtt och värneplikt* (Stockholm: Bibliografiska institutionen, 1892)
- Landsorganisationen i Sverige. 19:e ordinarie kongress 12–19 juni 1976* (Stockholm: LO, 1976)
- LO och invandrarna. Sammanfattning av beslut vid 1976 års LO-kongress* (Stockholm: LO, 1977)
- Malmgren, Robert. *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar* (Stockholm: Norstedts 1927)
- Palmstierna, Erik. *Orostitid. Politiska dagboksanteckningar 2. 1917–1919* (Stockholm: Tiden, 1953)
- Petrén, Alfred. *Minnen från Ulleråkers sjukhus. En psykiatrisk studie* (Lund: Carl Blom, 1934)
- Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis 23:e kongress den 9–15 juni 1968* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1968)
- Socialdemokraternas 24:e partikongress 28 sept. – 4 okt. 1969* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1969)
- Socialdemokraternas 25:e partikongress den 1–7 oktober 1972* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1972)
- Stenberg, Karin & Lindholm, Valdemar. *Dat läh mijen situd! Det är vår vilja. En vädjan till den svenska nationen från samefolket* (Stockholm: Svenska förlaget, 1920)
- Stephens, Florence. *Kungar, torpare och kavaljerer* (Stockholm: Sjöström & Sjöström, 1961)

Tv-program

”Di ville bli åv med mej”, tv-program sänt i TV2 12/11 1971

Internetkällor

- Schiller, Bernt, ”Carl A Lindhagen”, *Svenskt biografiskt lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10583>, hämtad 29/4 2021.
- BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 29. Januar 2019 - 2 BvC 62/14 -, Rn. 1-142, hämtad 29/4 2021 på http://www.bverfg.de/e/cs20190129_2bvco06214.html
- ”Felon Voting Rights”, National Conference of State Legislatures, hämtad 29/4 2021 på <https://www.ncsl.org/research/elections-and-campaigns/felon-voting-rights.aspx>
- Human Mortality Database, <https://www.mortality.org/>

- ”Hungary: UN Experts Urge End to Restrictions on Persons with Disabilities”, pressmeddelande från United Nations Human Rights Office of the High Commissioner 16/4 2020, hämtad 29/4 2021 på <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25799&LangID=E>
- Lindgren, Mattias. *Utan rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018*, publicerad i augusti 2020 och hämtad 29/4 2021 på <https://demokrati100.se/ny-rapport-undersoker-begransningar-i-rostratten/> Kan även hämtas på <https://www.allmanrostratt.se/wpcontent/uploads/2020/08/Lindgren-2020-Utan-rostratt.pdf>
- ”On the Ethics of Voting”, Jason Brennan intervjuad av Richard Marshall i 3:AM Magazine, 7/9 2018, hämtad 3/6 2020 på <https://web.archive.org/web/20180907221350/https://www.3amagazine.com/3am/on-the-ethics-of-voting/>
- Rickart, Ali. ”Disenfranchisement. A Comparative Look at the Right of the Prisoner to Vote”, publicerad 6/2 2015 på bloggen Ius Gentium, hämtad 12/11 2020 på <https://ubaltcielfellows.wordpress.com/2015/02/06/disenfranchisement-a-comparative-look-at-the-right-of-the-prisoner-to-vote/>
- SCB, ”Återstående medellivslängd för åren 1751–2019”, hämtad 1/9 2020 på <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/helarsstatistik--riket/aterstaende-medellivslangd-for-aren-17512019/>
- ”Who is Eligible to Vote”, The Electoral Commission, UK Parliament, hämtad 29/4 2021 på <https://www.electoralcommission.org.uk/i-am-a/voter/types-elections/uk-parliament>

Dataset

- Lindgren, Mattias, dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018*, publicerat i augusti 2020 och hämtat 29/4 2021 på <https://demokrati100.se/ny-rapport-undersoker-begransningar-i-rostratten/>. Kan även laddas ned direkt från <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-69>.

Litteratur

- Altermark, Niklas. *After Inclusion. Intellectual Disability as Biopolitics* (Lund: Lunds universitet, 2016)
- Ahlbäck, Anders & Sundevall, Fia. ”Värnpliktsstrecket. En självklarhet som vändes till sin motsats?”, *Arbetshistoria* (2019) nr 2-3, s. 30-35
- Andræ, Carl Göran. *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918* (Stockholm: Carlssons, 1998)
- Arnberg, Klara, Sundevall, Fia & Tjeder, David. ”Könspolitiska årtal 1810–2018”, i *Köns-*

- politiska nyckeltexter från Det går an till #metoo*, red. Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019)
- Aronsson, Peter. *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar 1680–1850* (Lund: Lunds universitet, 1992)
- Axelsson, Linnéa. *Ædnan* (Stockholm, Bonniers, 2018)
- Bader-Zaar, Birgitta. "Women's Suffrage and War. World War I and Political Reform in Comparative Perspective", i *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms*, red. Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009)
- Baker, Keith M. *Inventing the French Revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)
- Baynton, Douglas C. "Disability and the Justification of Inequality in American History", i *The New Disability History. American Perspectives* (New York: New York University Press, 2001)
- Beckman, Ludvig. "Citizenship and Voting Rights. Should Resident Aliens Vote?", *Citizenship Studies* vol. 10 (2006), nr 2, s. 153–165
- Beckman, Ludvig. "Who Should Vote? Conceptualizing Universal Suffrage in Studies of Democracy", *Democratization* vol. 15 (2008), nr 1, s. 29–48
- Beckman, Ludvig. *The Frontiers of Democracy. The Right to Vote and its Limits* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009)
- Beckman, Ludvig. "Rösträttsåldern och demokratins avgränsningsproblem", i *Demokratins framtid*, red. Katarina Barrling & Sören Holmberg (Stockholm: Sveriges riksdag, 2018)
- Benhabib, Seyla. *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)
- Berg, Annika. *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala: Uppsala universitet, 2009)
- Berg, Annika. *De samhällsbesvärliga. Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige* (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018)
- Berg, Annika, Ericsson, Martin & Sundevall, Fia. "Rösträttens begränsningar efter 1921", i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018)
- Berg, Annika. "Att straffas ut från vallokalen. Om straffpåföljd som rösträttshinder", *Arbetsarhistoria* (2019) nr 2–3, s. 36–39
- Berg, Annika. "De ovuxna vuxna. Om omyndigförklaring som rösträttshinder", *Arbetsarhistoria* (2019) nr 2–3, s. 49–54
- Berggren, Henrik. *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1909–1939* (Stockholm: Tiden, 1995)

- Berggren, Lars & Östberg, Kjell. "Reformism eller revolution. Arbetarrörelsen inför rösträttsbeslutet 1918–1919", i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018)
- Berling Åselius, Ebba. *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005)
- Birmontienė, Toma & Jurėnienė, Virginijax. "The Development of Women's Rights in Lithuania", i *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens*, red. Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (Leiden: Brill, 2012)
- Björk, Gunnela. *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950* (Lund: Arkiv, 1999)
- Blais, André, Massicotte, Louis & Yoshinaka, Antoine. "Deciding Who Has the Right to Vote. A Comparative Analysis of Election Laws", *Electoral Studies* vol. 20 (2001), nr 1, s. 41–62
- Bondekam, Maja. *Människans metamorfos. Ålder och den mognande kroppens politik, 1580–1850* (Nora: Nya Doxa, 2020)
- Borevi, Karin. "Sweden. The Flagship of Multiculturalism", i *Immigration Policy and the Scandinavian Welfare State 1945–2010*, red. Grete Brochmann & Anniken Hagelund (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012)
- Brandorf, Martin, Esaiasson, Peter & Håkansson, Nicklas. "Svenska valfrågor. Partiernas valdebatt 1902–1994", *Statsvetenskaplig tidskrift* vol. 99 (1996), nr 1, s. 1–36
- Brennan, Jason. *Efter demokratin. Argument för ett nytt styrelseskick* (Stockholm: Timbro, 2017)
- Brito Vieira, Mónica & Runciman, David. *Representation* (Cambridge: Polity Press, 2008)
- Brookfield, Tara. "Divided by the Ballot Box", *Canadian Historical Review* vol. 89 (2008), nr 4, s. 474–476
- Brothén, Martin. "Svenska poströstare", i *Svenska poströstare*, red. Martin Brothén (Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 2003)
- Brothén, Martin. "Poströstningens historia i Sverige", i *Svenska poströstare*, red. Martin Brothén (Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 2003)
- Brubaker, Rogers. *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge: Harvard University Press, 1992)
- Burman, Anders. "Ett styrelseskick för gudar eller för människor? Tre nedslag i demokratins idéhistoria", i *Ingen självklarhet. Om demokratins framväxt och utmaningar*, red. Jonny Hjelm & Christer Nordlund (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2020)
- Capoccia, Giovanni & Ziblatt, Daniel. "The Historical Turn in Democratization Studies. A New Research Agenda for Europe and Beyond", *Comparative Political Studies* vol. 43 (2010), nr 8–9, s. 931–968
- Caramani, Daniele & Grotz, Florian. "Beyond Citizenship and Residence? Exploring

- the Extension of Voting Rights in the Age of Globalization”, *Democratization* vol. 22 (2015), nr 5, s. 799–819
- Carlsson Wetterberg, Christina. *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910* (Lund: Arkiv, 1986)
- Castles, Stephen & Miller, Mark J. *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World* (New York: Guilford Press, 2009)
- Chan, Tak Wing & Clayton, Matthew. ”Should the Voting Age be Lowered to Sixteen? Normative and Empirical Considerations”, *Political Studies* vol. 54 (2006), nr 3, s. 533–558
- Christiansen, Niels Finn. ”Borgerret i Danmark. En fortælling om køn, fattigdom, etnicitet og politisk træghed”, i *Stemmerettens grænser. Fattigdom og demokratisk utestængelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019)
- Collstedt, Christopher. *Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede* (Lund: Sekel, 2007)
- Conway, Martin. ”Democracy in Western Europe after 1945”, i *Democracy in Modern Europe. A Conceptual History*, red. Jussi Kurunmäki, Jeppe Nevers & Henk te Velde (New York: Berghahn Books, 2018)
- Cowley, Philip & Denver, David. ”Votes at 16? The Case Against”, *Representation* vol. 40 (2004) nr 1
- Dahlstedt, Magnus, Rundqvist, Mikael & Vesterberg, Viktor. ”Medborgarskap. Rättigheter, skyldigheter och medborgarideal i förändring”, i *Migrationens och etnicitetens epok. Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*, red. Magnus Dahlstedt & Anders Neergaard (Stockholm: Liber, 2013)
- Dahlström, Carl. *Nästan välkomna. Invandrarpolitikens retorik och praktik* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2004)
- Dahlström, Carl & Möller, Ulrika. ”Statens väljarskola. Strategin för att öka valdeltagandet bland utländska medborgare i Sverige 1976–2002”, i SOU 2004:49. *Engagemang, mångfald och integration. Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet*
- Daskalova, Krassimira. ”Women’s Suffrage in Bulgaria”, i *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens*, red. Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (Leiden: Brill, 2012)
- Day, Stephen & Shaw, Jo. ”European Union Electoral Rights and the Political Participation of Migrants in Host Politics”, *International Journal of Population Geography* vol. 8 (2002), nr 2, s. 183–199
- Delblanc, Sven. *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (Stockholm: Bonniers, 1965)
- Earnest, David C. ”The Enfranchisement of Resident Aliens. Variations and Explanations”, *Democratization* vol. 22 (2015), nr 5, s. 861–883

- Ebervall, Lena & Samuelsson, Per E. *Florence Stephens förlorade värld. En sannsaga om Huseby Bruk* (Stockholm: Piratförlaget, 2016)
- Edebalk, Per Gunnar. *Drömmen om ålderdomshemmet. Åldringvård och socialpolitik 1900–1952* (Lund: Socialhögskolan, 1991)
- Edebalk, Per Gunnar. ”Folkpension och åldringvård. Om svensk socialpolitik 1903–1950”, *Socialvetenskaplig tidskrift* vol. 10 (2003), nr 2–3, s. 131–150.
- Eichhorn, Jan & Bergh, Johannes (red.), *Lowering the Voting Age to 16. Learning from Real Experiences Worldwide* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019)
- Ekberg, Kristoffer. *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö* (Lund: Lunds universitet, 2016)
- Ekstedt, Olle. *Sällsamheter i Småland. Varend. Del 1*. (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1987)
- Engwall, Kristina & Söderlind, Ingrid. ”Barn och demokrati i ett historiskt perspektiv”, i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001)
- Engwall, Kristina & Söderlind, Ingrid. ”Barns röst och rätt”, i *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin*, red. Maria Sjöberg & Yvonne Svanström (Stockholm: Institutet för framtidsstudier, 2008)
- Ericsson, Martin & Sundevall, Fia. ”Rösträttsbegränsningar i den svenska demokratin”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3, s. 5–7
- Ericsson, Martin. ”För integrationens skull? Frågan om rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap under efterkrigstiden”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3, s. 22–29
- Ericsson, Martin. ”Partierna, rösträtten och medborgarskapet. Riksdagsdebatten om utlandssvenskars och ickemedborgares rösträtt efter år 1921”, *Statsvetenskaplig tidskrift* vol. 122 (2020), nr 2, s. 133–160
- Fairclough, Isabela & Fairclough, Norman. *Political Discourse Analysis. A Method for Advanced Studies* (Abingdon: Routledge, 2012)
- Florin, Christina. *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (Stockholm: Atlas akademi, 2006)
- Florin, Christina. ”Visioner, rörelser och rösträtt. En resa i tiden”, i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018)
- Folkes, Alex. ”The Case for Votes at 16”, *Representation* vol. 41 (2004), nr 1, s. 52–61
- Fur, Gunlög. ”Always Already Cosmopolitan. Indigenous Peoples and Swedish Modernity”, i *European Cosmopolitanism. Colonial Histories and Postcolonial Societies*, red. Gurminder K. Bhambra & John Narayann (New York: Routledge, 2017)
- Fuszara, Małgorzata. ”Polish Women’s Fight for Suffrage”, i *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens*, red. Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (Leiden: Brill, 2012)
- de Gouges, Olympe (pseud. för Marie Gouze). *Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne* (Paris: 1791)

- Grahn, Sandra, Lührmann, Anna & Lindberg, Staffan I. ”Den tredje vågens autokratisering är här. Vilka är dess kännetecken?”, i *Ingen självklarhet. Om demokratis framväxt och utmaningar*, red. Jonny Hjelm & Christer Nordlund (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2020)
- Granström, Görel. *Värnpliktsvägran. En rättshistorisk studie av samvetsfrihetens gränser i den rättspolitiska debatten 1898–1925* (Uppsala: Uppsala universitet, 2002)
- Gustafsson, Harald. *Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd* (Stockholm: Stadshistoriska institutet, 1989)
- Gustavsson, Gunnel. ”Rösträtten och barnen”, i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001)
- Gustavsson, Gunnel. *Rösträtt för barn. En demokratisk framtidsfråga?* (Umeå: Umeå universitet, 2009)
- Hammar, Tomas. *Det första invandrarvalet* (Stockholm: Liber, 1979)
- Hammar, Tomas. *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration* (Aldershot: Avebury, 1990)
- Hansen, Lars-Erik. *Jämlikhet och valfrihet. En studie av den svenska invandrapolitikens framväxt* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2001)
- Harjula, Minna. ”Excluded from Universal Suffrage. Finland after 1906”, i *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms*, red. Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009)
- Hayduk, Ron. *Democracy for All. Restoring Immigrant Voting Rights in the United States* (New York: Routledge, 2006)
- Hirdman, Yvonne, Lundberg, Urban & Björkman, Jenny. *Sveriges historia. 1920–1965* (Stockholm: Norstedts, 2012)
- Holmbäck, Åke. ”Karl Staaff. Anteckningar kring en biografi”, *Svensk juristtidning* (1966), nr 1, s. 38–49
- Holzschneider, Anna, Josefsson, Jonathan & Sandin, Bengt. ”Child Rights Governance. An Introduction”, *Childhood* vol. 26 (2019), nr 3, s. 271–288
- Hultin Rosenberg, Jonas; Lind, Anna-Sara & Wejryd, Johan. ”Allmän rösträtt 30 år? En tvärvetenskaplig blick på rätten till politiskt inflytande för barn, funktionshindrade och mottagare av försörjningsstöd”, *Nordisk socialrättslig tidskrift* (2020), nr 25–26, s. 71–95.
- Hunt, Lynn. ”Introduction”, i *The French Revolution and Human Rights. A Brief Documentary History*, red. Lynn Hunt (Boston & New York: Bedford Books of S:t Martin's Press, 1996)
- Inger, Göran. *Vanfrejd. Från infamia till förlust av medborgerligt förtroende* (Uppsala: Inger, 2001)
- Ishay, Micheline R. *The History of Human Rights from Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2008)

- Isin, Engin F. & Turner, Bryan S. (red.). *Handbook of Citizen Studies* (London: SAGE, 2002)
- Jacobs, Dirk. ”Giving Foreigners the Vote. Ethnocentrism in Dutch and Belgian Political Debates”, i *Comparative Perspectives on Racism*, red. Jessika ter Val & Maykel Verkuyten (Aldershot: Ashgate, 2000)
- Johansson, Christina. *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspolitiska diskurser under 1900-talets andra hälft* (Malmö: Bokbox, 2005)
- Jonsson, Karin. ”Stockholmspolisen för fram som hunner och bödlar’. Den sista stora demonstrationen för rösträtt i Stockholm 5 juni 1917”, i *Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, red. Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (Lund: Arkiv, 2016)
- Karlsson, Gunnel. *Från broderskap till systemskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (Lund: Arkiv, 1996)
- Karlsson Sjögren, Åsa. *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1866* (Stockholm: Carlssons, 2006)
- Karlsson Sjögren, Åsa. ”Taxpaying, Poor Relief and Citizenship. Democratization from a Gender Perspective”, i *Tracing the Women-Friendly Welfare State. Gendered Politics of Everyday Life in Sweden*, red. Åsa Gunnarsson (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2013)
- Karlsson Sjögren, Åsa & Lindström, Peter. ”Från väljare till valbara. Kvinnor och lokalpolitik ur ett långt tidsperspektiv”, i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018)
- Karpantschov, René & Mikkelsen, Flemming. ”Folkelige protestbølger og demokrati i Danmark 1700–2000”, *Historisk tidsskrift* (Danmark) vol. 113 (2013), nr 2, s. 393–444
- Katz, Richard S. *Democracy and Elections* (New York: Oxford University Press, 1997)
- Kaveh, Shamal. ”Den allmänna rösträtten. En rätt med förbehåll”, i *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*, red. Hans Swärd & Marie-Anne Egerö (Malmö: Égalité, 2008)
- Kaveh, Shamal. ”Fattigdomens förbannelse”, i *Bedöma och åtgärda fattigdom. Om välfärdens skiljelinjer och samhällets yttersta skyddsnät*, red. Hans Swärd (Lund: Studentlitteratur, 2018)
- Kessler-Harris, Alice. ”Genusidentitet. Rätten till arbete och idén om ett ekonomiskt medborgarskap”, i *Fronesis* nr 1 (1998), s. 170–184
- Keyssar, Alexander. *The Right to Vote. The Contested History of Democracy in the United States* (New York: Basic Books, 2000)
- Kristjánsdóttir, Ragnheiður & Þorvaldsdóttir, Þorgerður H. ”Suffrage (not) Granted – or lost. Suffrage, Gender and Class. Intersectional Reflections on the Construction and Constraints of a Lawful Citizen in Iceland, 1915–1934”, opublicerat paper presenterat vid 12:e Nordiska konferensen för kvinno- och genushistoria 2018

- Kurunmäki, Jussi. *Representation, Nation and Time. The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary Reform in Sweden* (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2000)
- Labba, Elin Anna. *Herrarna satte oss hit. Om tvångsflyttningarna i Sverige* (Stockholm: Norstedts, 2020)
- Lafleur, Jean-Michel. "The Enfranchisement of Citizens Abroad. Variations and Explanations", *Democratization* vol. 22 (2015), nr 5, s. 840–860
- Lantto, Patrik. *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå: Umeå universitet, 2000)
- Lantto, Patrik. *Lappväsendet. Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971* (Umeå: Umeå universitet, 2012)
- Lantto, Patrik & Mörkenstam, Ulf. "Sami Rights and Sami Challenges", *Scandinavian Journal of History* vol. 33 (2008), nr 1, s. 26–51
- Lewin, Leif. *Konsten att bilda regering när ingen har majoritet* (Göteborg: Daidalos, 2020)
- Liliequist, Jonas. "From Honour to Virtue. The Shifting Social Logics of Masculinity and Honour in Early Modern Sweden", i *Honour, Violence and Emotions in History*, red. Carolyn Strange, Robert Cribb & Christopher E. Forth (London: Bloomsbury, 2014)
- Liliequist, Jonas. "'Du ljög som en tjuv och skälm'. Okvädande inför rätta i 1600- och 1700-talens södra och mellersta Norrland", *Oknytt* vol. 41 (2020), nr 1–2, s. 4–39
- Lindberg, Staffan & Teorell, Jan. "Demokratins utveckling i världen. Tendenser under och efter rösträttens århundrade", i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018)
- Lindgren, Mattias. "Hur många har saknat rösträtt i den svenska demokratin?", *Arbetarhistoria* (2019), nr 2–3, s. 8–13
- Lister, Ruth. *Citizenship. Feminist Perspectives* (London: Macmillan, 1997)
- Lister, Ruth. "Why Citizenship? Where, When and How Children?", *Theoretical Inquiries in Law*, vol. 8 (2007), nr 2, s. 693–718
- Lundberg, Victor. *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap 1887–1902* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2007)
- Lundmark, Lennart. "Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämlig...". *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Bjurholm: Norrlands universitetsförlag, 2002)
- Magnusson, Lars. *Sveriges ekonomiska historia* (Lund: Studentlitteratur, 2016)
- Manin, Bernard. *Principes du Gouvernement Représentatif* (Paris: Calmann-Lévy, 1995)
- Manza, Jeff & Uggen, Christopher. *Locked Out. Felon Disenfranchisement and American Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 2006)
- Marshall, T. H. *Citizenship and Social Class and Other Essays* (Cambridge: Cambridge University Press, 1950)
- McMillan, Kate. "From 'The Commonwealth's Most Dutiful Daughter' to 'Young Multicultural Nation'. Non-Citizen Voting Rights and New Zealand's Citizenship Regime",

- i *Citizenship in Transnational Perspective. Australia, Canada, and New Zealand*, red. Jatin-Mann (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2017)
- Meier, Petra. "Caught between Strategic Positions and Principles of Equality. Female Suffrage in Belgium", i *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens*, red. Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (Leiden: Brill, 2012)
- Mellquist, Einar D. *Rösträtt efter förtjänst? Riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862–1900* (Stockholm: Stadshistoriska institutet, 1974)
- Moyn, Samuel. "Introduction. Antitotalitarianism and After", i *Pierre Rosanvallon. Democracy, Past and Future*, red. Samuel Moyn (New York: Columbia University Press, 2006)
- Moyn, Samuel. *The Last Utopia. Human Rights in History* (Cambridge, MA & London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010)
- Mörkenstam, Ulf. *Om "Lapparnes privilegier". Föreläsningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997* (Stockholm: Stockholms universitet, 1999)
- Mörkenstam, Ulf. "Ekonomi, kultur och jämlikhet. Teman i svensk politik i invandrarfrågor decennierna efter andra världskriget", *Historisk tidskrift för Finland* vol. 95 (2010), nr 4, s. 572–607
- Nilsson, Roddy. *Växjöfängelsets historia 1848–1995. Institutionen, människorna och brotten under hundrafemtio år* (Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen, 1996)
- Nilsson, Roddy. "Det inskränkta medborgarskapet. Fångar, rösträtt och makt", i *Den ifrågasatte medborgaren. Om utsatta gruppers relation till välfärdssystemen*, red. Torbjörn Hjort, Philip Lalander & Roddy Nilsson (Växjö: MiV Linnéuniversitetet, 2010)
- Nilsson, Torbjörn. *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886* (Stockholm: Stockholms universitet, 1994)
- Nilsson, Torbjörn. "Högern 1900–1940. En historisk vandring mot demokrati", i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001)
- Nilsson, Torbjörn. "Fattigvård som rösträttshinder. Maktkamp och skötsamhetskrav när Sverige demokratiserades", i *Stemmerettens grenar. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019)
- Nordblad, Julia. *Den enspråkiga demokratin. Minoriteterna, skolan och imperiet. Sverige och Frankrike, 1880–1925* (Stockholm: Symposion, 2015)
- Nordblad, Julia. "Förtidsröstningen väcker demokratins grundfrågor", *Arbetarhistoria* (2019), nr 2–3, s. 55–59
- Norrlid, Ingemar. "Kommunen som bolag? En studie i liberal rösträttspolitik före första världskriget", *Scandia* vol. 36 (1970), nr 1, s. 46–120
- Näsström, Sofia. "Representative Democracy as Tautology. Ankersmit and Lefort on Representation", *European Journal of Political Theory* vol. 5 (2006), nr 3, s. 321–342

- Olofsson, Magnus. ”Rösträttskravallerna i Stockholm 1902 och den återvunna demonstrationsrätten”, i *Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, red. Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (Lund: Arkiv, 2016)
- Oredsson, Sverker. *Nils Edén. Demokratins statsminister* (Stockholm: Ekerlid, 2017)
- Pettus, Katherine Irene. *Felony Disenfranchisement in America. Historical Origins, Institutional Racism, and Modern Consequences* (New York: LFB Scholarly Publishing LLC, 2005)
- Piketty, Thomas. *Kapitalet och ideologin* (Stockholm: Mondial, 2020)
- Planinc, Zdravko. ”Should Imprisoned Criminals Have a Constitutional Right to Vote?”, *Canadian Journal of Law and Society* vol. 2 (1987), s. 153–164
- Platon, *Skrifter. Bok 3. Staten*, övers. Jan Stolpe (Stockholm: Atlantis, 2003)
- Quennerstedt, Ann. ”Mänskliga rättigheter som värdefundament, kunskapsobjekt och inflytande. En läroplansanalys”, *Utbildning & demokrati* vol. 24 (2015), nr 1, s. 5–27
- Qvarsell, Roger. *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom* (Stockholm: Carlssons, 1993)
- Rauhut, Daniel. *Fattigvård, socialbidrag och synen på fattigdom i Sverige 1918–1997* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2002)
- Richter, Hedwig. ”A Cultural History of Elections in the USA and Germany. Meanings and Functions of Elections in the 19th Century”, *InterDisciplines* vol. 2 (2011), nr 1, s. 65–84
- Rodríguez-Ruiz, Blanca & Rubio-Marín, Ruth (red.). *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens* (Leiden: Brill, 2012)
- Rosanvallon, Pierre. *Le Sacre du Citoyen. Histoire du Suffrage Universel en France* (Paris: Gallimard, 1992)
- Rosanvallon, Pierre. *Le Peuple Introuvable. Histoire de la Représentation Démocratique en France* (Paris: Gallimard, 1998)
- Rosanvallon, Pierre. *La Démocratie Inachevée. Histoire de la Souveraineté du Peuple en France* (Paris: Gallimard, 2000)
- Rosanvallon, Pierre. ”Installationsföreläsning vid Collège de France”, i *Demokratin som problem*, övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2009)
- Rousseau, Jean-Jacques. *Du Contrat Social; ou, Principes du Droit Politique* (Amsterdam: Marc Michel Rev., 1762)
- Rubio-Marín, Ruth. ”The Achievement of Female Suffrage in Europe. On Women’s Citizenship”, *International Journal of Constitutional Law* vol. 12 (2014), nr 1, s. 4–34
- Runestam, Staffan. *Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900–1907* (Uppsala: Uppsala universitet, 1966)
- Rydgren, Jens & van der Meiden, Sara. ”The Radical Right and the End of Swedish Exceptionalism”, *European Political Science* vol. 18 (2019), nr 3, s. 439–455
- Rönnbäck, Josefin. *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921* (Stockholm: Atlas akademi, 2004)

- Rönnbäck, Josefin. ”För förändringarnas skull. Om kvinnor, politik och kampen för medbestämmande”, i *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin*, red. Maria Sjöberg & Yvonne Svanström (Stockholm: Institutet för framtidsstudier, 2008)
- Rönnbäck, Josefin. ”Demokratiska genombrott, 1918–1921. Om kvinnors rösträtt och rösträttskamp”, i *Ingen självklarhet. Om demokratins framväxt och utmaningar*, red. Jonny Hjelm & Christer Nordlund (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2020)
- Salgado, Eneida Desiree. ”Os Direitos Políticos e os Militares na Constituição de 1988”, *Paraná Eleitoral* vol. 2 (2013), nr 3, 345–360
- Sandin, Bengt. ”Children and the Swedish Welfare State. From Different to Similar”, i *Reinventing Childhood after World War II*, red. Paula S. Fass & Michael Grossberg (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2012)
- Sandin, Bengt. ”Barnuppfostran, föräldraskap och barns rättigheter. En studie av diskussionen kring agalagen 1979”, i *Mellan Malmö och Minneapolis. Kulturhistoriska undersökningar tillägnade Lars Edgren*, red. Cecilia Riving & Victor Lundberg (Lund: Arkiv, 2018)
- Sandin, Bengt. *Politikens åldersgränser. Unga vuxnas politiska medborgarskap 1860–1930* (kommande arbete)
- Sangster, Joan. *One Hundred Years of Struggle. The History of Women and the Vote in Canada* (Vancouver: UBC Press, 2018)
- Scott, Joan Wallach. *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 1996)
- Sewell Jr., William H. ”Le citoyen/la citoyenne. Activity, Passivity, and the Revolutionary Concept of Citizenship”, i *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture. Vol. 2. The Political Culture of the French Revolution*, red. Keith Michael Baker & Colin Lucas (Oxford: Pergamon Press, 1988)
- Severinsson, Emma. ”Valaffischer i spåren av den kvinnliga rösträtten”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3, s. 60–69
- Sjölin, Rolf. *Samer och samefrågor i svensk politik. En studie i ickemakt* (Umeå: Umeå universitet, 1996)
- Song, Sarah. ”Democracy and Noncitizen Voting Rights”, *Citizenship Studies* vol. 13 (2009), nr 6, s. 607–620
- Steine, Bjørn Arne. ”’Den, der er ude af stand til at sørge for sig selv’. Argumentene for og mot suspensjon av fattigunderstøttede 1874–1919”, i *Stemmerettens grenser. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019)
- Stenkula, Mikael. ”Swedish Taxation in a 150-Year Perspective”, *Nordic Tax Journal* (2014), nr 2, s. 10–42
- Stenlås, Niklas. ”Demokratins vedersakare? Högerns kamp för och emot demokrati”, i *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001)

- Stjernquist, Nils. *Tvåkammartiden. Sveriges riksdag 1867–1970* (Stockholm: Sveriges riksdag, 1996)
- Sulkunen, Irma; Nevala-Nurmi, Seija-Leena & Markkola, Pirjo (red.). *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms* (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009)
- Sundevall, Fia. "Military Education for Non-Military Purposes. Economic and Social Governing Projects Targeting Conscripts in Early Twentieth-Century Sweden", *History of Education Review* vol. 46 (2017), nr 1, s. 58–71
- Sundevall, Fia. "En man, en röst, ett gevär. Kommentarer till texter om mäns rösträtt och värnplikt", i *Könspolitiska nyckeltexter. Från Det går an till #metoo*, red. Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019)
- Sundevall, Fia. "Pengar och medborgarrätt. Om rösträttens ekonomiska diskvalifikationsgrunder", *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3, s. 40–48
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias. *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria* (Stockholm: Dialogos, 2005)
- Thomasson, Lars. "Lappförsamlingarna i Jämtland-Härjedalen 1746–1941. Gemenskap eller segregering?", i *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. Band 2*, red. Lindmark, Daniel & Sundström, Olle. (Skellefteå: Artos & Norma, 2016)
- Tilly, Charles. *Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)
- Tistedt, Petter. "Knowing the Demos. Gender and the Politics of Classifying Voters in the Aftermath of Universal Suffrage", *Scandinavian Journal of History* vol. 44 (2019), nr 3, s. 332–354
- Tunefalk, Martin. *Äreminnen. Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900* (Lund: Nordic Academic Press, 2015)
- Uppman, Brit. *Samhället och samerna 1870–1925* (Umeå: Umeå universitet, 1978)
- Urbinati, Nadia. *Representative Democracy. Principles and Genealogy* (Chicago: University of Chicago Press, 2006)
- Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell. "Att styra en stad. Kommunalpolitiken 1850–2002", i *Staden på vattnet. Del 2*, red. Lars Nilsson & Thomas Hall (Stockholm: Stockholmia, 2002)
- Wall, John. "Can Democracy Represent Children? Towards a Politics of Difference", *Childhood* vol. 19 (2012), nr 1, s. 86–100
- Wall, John. "Why Children and Youth Should Have the Right to Vote. An Argument for Proxy-Claim Suffrage", *Children, Youth and Environments* vol. 24 (2014), nr 1, s. 108–123
- Wallengren, Hans. *Socialdemokrater möter invandrare. Arbetsrörelsen, invandrarna och främlingsfientligheten i Landskrona under efterkrigstiden* (Lund: Nordic Academic Press, 2014)
- Vallinder, Torbjörn. *I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1866–1900* (Stockholm: Natur & Kultur, 1962)

- Wickström, Mats. *The Multicultural Moment. The History of the Idea and Politics of Multiculturalism in Sweden in Comparative, Transnational and Biographical Context, 1964–1975* (Åbo: Åbo Akademi University, 2015)
- Williams, David Lay. *Rousseau's Social Contract. An Introduction* (New York: Cambridge University Press, 2014)
- Vogel, Ursula. "Is Citizenship Gender-Specific?", i *The Frontiers of Citizenship*, red. Ursula Vogel & Michael Moran (London: Macmillan, 1991)
- Wängmar, Erik. *Husebyfröken. En studie om Florence Stephens 1881–1979* (Malmö: Égalité, 2020)
- Wärenstam, Eric. *Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928–1934* (Stockholm: Svenska bokförlaget, 1965)
- Ziegler, Reuven. "Legal Outlier, Again? US Felon Suffrage Policies. Comparative and International Human Rights Perspectives", *Boston University International Law Journal* vol. 29 (2011), nr 2, s. 197–266
- Zimmermann, Anette, "Criminal Disenfranchisement and the Concept of Political Wrongdoing", *Philosophy & Public Affairs* vol. 47 (2019), nr 4, s. 378–411
- Östberg, Kjell. *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget* (Eslöv: Symposion, 1996)
- Östberg, Kjell. *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet* (Eslöv: Symposion, 1997)

Bildkällor

Omslagsfoto: Per Meyerhöffer, 1936/Fotosamlingen, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB fotosamling).		58	Okänd fotograf, 1917–1926/Armémuseum.
Försätts: okänd fotograf, ca 1900/Göteborgs stadsmuseum.		59	1913, Stockholmskällan.
Eftersätts: okänd fotograf, 1917/Nordiska museet.		68:1	<i>Dagens Nyheter</i> , 4/4 1908, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.
		68:2	1906, Stockholmskällan.
		72:1	<i>Aftonbladet</i> , 20/4 1933, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.
1	Foto: Lennart af Petersens, 1958/Stockholms stadsmuseum.	72:2	Victor F. Nelson, <i>Prison Days and Nights</i> , Garden City, New York: Garden City Publishing Co., 1936 [1932].
13	<i>Karbasen</i> , 5/10 1901, Kungl. biblioteket.	74–75	Foto: Paul Sandberg, 1945/Riksantikvarieämbetet.
20	<i>Karbasen</i> , 1/3 1902, Kungl. biblioteket.	80	Foto: Per Meyerhöffer, 1936/ARAB fotosamling.
23	<i>Karbasen</i> , 22/3 1901, Kungl. biblioteket.	81	Foto: Arne Gustafsson/Östergötlands museum.
25	<i>Ströblad för folket</i> nr 15, 1898, Kungl. biblioteket.	89:1	Foto: Ivar Nilsson, 1906/Nordiska museet.
30:1	Okänd fotograf/Göteborgs Stadsmuseum.	89:1	Okänd fotograf, 1917/Nordiska museet.
30:2	Okänd fotograf/Göteborgs Stadsmuseum.	90	Foto: C. G. Rosenberg, 1922/Nordiska museet.
31	<i>Dagens Nyheter</i> , 17/9 1921, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.	94	Kungl. biblioteket.
44–45	Okänd fotograf, 1914/Armémuseum.	95	<i>Ströblad för folket</i> nr 7, 1898, Kungl. biblioteket.
47	ARAB fotosamling.	98	Foto: Axel Malmström/Stockholms stadsmuseum.
51	<i>Svenska Dagbladet</i> 7/4 1921, Lunds universitetsbibliotek.	99	<i>Svenska Dagbladet</i> , 11/11 1932, Kungl. bibliotekets digitaliserade
53	Foto: Oskar Wilhelm Olsson, 1910/Armémuseum.		

	svenska dagstidningar	173:1	<i>Expressen</i> , 31/8 1955, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.
104	Stockholms stadsarkiv.		
110	<i>Arbetartidningen</i> 17/3 1944, Lunds universitetsbibliotek; Stockholms stadsarkiv.	173:1	Okänd fotograf, 1955/Vänersborgs museum.
112	Okänd fotograf, 1934/Tekniska museet.	177	<i>GT</i> , 4/12 1987, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.
123	1892, Stockholms stadsarkiv.		
124:1	Okänd fotograf, ca 1900/Göteborgs stadsmuseum.	183	Okänd fotograf, 1959/Sundsvalls museum.
124:2	1926, Mölndals stadsmuseum.	193	Foto: Jörgen Ludwigsson/Smålands museum.
128	<i>Harper's Weekly</i> 18/1 1879.		
131	Foto: Axel Malmström/ARAB fotosamling.	202	Lunds universitetsbibliotek.
133	<i>Expressen</i> , 31/5 1962, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.	203	Foto: Ernst Henriksson/Bilder i Syd.
140:1	<i>GT</i> , 8/11 1973, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.	207	<i>Utländssvenskarna</i> nr 8 1983, Lunds universitetsbibliotek.
140:2	<i>Arbetet</i> (Västsvenska editionen), 28/6 1976, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.	212:1	Foto: © Claudio Bresciani, 1991/TT.
143:1	<i>Expressen</i> , 29/5 1976, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.	212:2	Foto: © Linda Berglund/Bilder i Syd, 2002.
143:2	<i>GT</i> , 11/9 1976, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.	220:1	Foto: Rolf Kjellström, 1968/Nordiska museet.
147	<i>GT</i> , 2/10 1984, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.	220:2	Carl Larssons fotografiska ateljé AB, 1944/Länsmuseet Gävleborg.
159	Foto: Axel Malmström/ARAB fotosamling.	222	Okänd fotograf, 1918/Jamtis fotosamlingar.
169	Foto: Paul Sandberg, 1936/Uppsalas museum.	223	Finlands nationalbibliotek.
170	Okänd fotograf, 1955/Örebro läns museum.	231	Foto: Sallstedts bildbyrå, 1948/ARAB fotosamling.
		234	Okänd fotograf, 1919/Wikimedia Commons.
		240	Foto: Johan Laserna.
		242:1	<i>Dagens Nyheter</i> 28/4 1973, Lunds universitetsbibliotek.
		242:1	<i>GT</i> , 21/7 1985, Kungl. bibliotekets digitaliserade svenska dagstidningar.

Medverkande författare

ANDERS AHLBÄCK är docent i nordisk historia och biträdande lektor vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. I sin forskning har han fokuserat dels på genushistoria om män och manligheter i förhållande till värnplikt och försvarspolitik, dels på universitetshistoria. Han har publicerat bland annat böckerna *Manhood and the Making of the Military. Conscript and Masculinity in Finland, 1917–1939* (2014) och *Åbo Akademi och samhället. Perspektiv på växelverkan mellan samhällsförändring och universitet 1918–2018* (2018). I sina pågående forskningsprojekt undersöker han debatter om allmän värnplikt i Skandinavien i början av 1800-talet samt införandet av frivillig militärutbildning för kvinnor i Finland på 1990-talet.

ANNIKA BERG är docent i idéhistoria och universitetslektor vid Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet. Hennes forskning inriktar sig i hög grad mot medicinens kulturella och politiska historia, samt frågor om makt, samhällsstyrning och socialpolitik, med intersektionella och transnationella perspektiv. Bland hennes senaste publikationer märks böckerna *De samhällsbesvärliga. Om kverulansparanoia, psykopati och förhandlingar kring gränsdiagnoser i 1930- och 40-talens Sverige* (2018) och *En svindlande uppgift. Sverige och biståndet 1945–1975* (2021, skriven tillsammans med Urban Lundberg och Mattias Tydén).

MARTIN ERICSSON är docent i historia och forskare vid Historiska institutionen, Lunds universitet. I sin forskning har han fokuserat dels på rasism och vetenskapliga rasföreställningar i svensk historia, dels på upplopp, kravaller och konfrontativa politiska aktioner under 1800- och 1900-talen. Bland hans senaste publikationer finns boken *Den bråkiga staden. Ungdomsupplopp och ungdomspolitik i efterkrigstidens Stockholm* (2019, skriven tillsammans

mans med Andrés Brink Pinto) samt artikeln "What Happened to 'Race' in Race Biology? The Swedish State Institute for Race Biology, 1936–1960" i *Scandinavian Journal of History* (2020). Han arbetar för tillfället med ett forskningsprojekt där han undersöker vad som hände med den svenska rasforskningen och rasbiologin efter 1930-talet.

JONATHAN JOSEFSSON är biträdande lektor och forskare vid Institutionen för Tema: Tema Barn, Linköpings universitet. Hans forskning har kretsat kring asylsökande barns rättigheter, unga migranternas politiska aktivism och ungas politiska representation i internationell politik. Han är projektledare för forskningsprojektet "Youth Representation in Global Politics. Climate, Migration and Health Governance Compared" (Riksbankens Jubileumsfond, 2020–22) och han var 2019 gästforskare vid FXB Center for Health and Human Rights, Harvard University, och Department of Childhood Studies, Rutgers University. Till hans senaste publikationer hör artiklarna "Non-Citizen Children and the Right to Stay. A Discourse Ethical Approach" i *Ethics & Global Politics* (2019) och "Empowered Inclusion. Theorizing Global Justice for Children and Youth" i *Globalizations* (2020, skriven tillsammans med John Wall).

MATTIAS LINDGREN är filosofie doktor i ekonomisk historia och lektor vid Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer, Stockholms universitet. Under ett antal år arbetade han med datainsamling och bakgrundsforskning på stiftelsen Gapminder, där han bland annat producerade flera globala dataset inom utveckling, ekonomi och demografi.

JULIA NORDBLAD är docent och biträdande lektor vid Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet. Hon har också varit gästforskare vid EHESS och Sciences Po, båda i Paris. Hennes forskning har dels handlat om demokratins grundläggande begrepp, dels om tid och temporalitet i klimatkrisens historia. Hon har bland annat publicerat artikeln "On the Difference between Anthropocene and Climate Change Temporalities" i *Critical Inquiry* (2021).

BENGT SANDIN är professor emeritus vid Institutionen för Tema: Tema Barn, Linköpings universitet och forskare vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. Hans forskning rör barn och barndom i ett historiskt perspektiv, från tidigmodern tid till den sena svenska välfärdsstaten, och behandlar bland annat utbildning och statsbyggande, gatubarn, barndom, mediepolitik inom utbildningssektorn, välfärdspolitik och barns förändrade rättigheter. Han intresserar sig således för såväl barns historia som barndomens förändring och ålder som historisk kategori. Till hans senare publikationer hör artiklar om föräldraskap och välfärdsstaten, samt om barns rättigheter till kroppslig och mänsklig integritet och upprättelseprocesser för barn som omhändertagits av samhället. Hans senaste bok är *Schooling and State Formation in Early Modern Sweden* (2020).

FIA SUNDEVALL är docent i ekonomisk historia, lektor vid Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer, Stockholms universitet samt forskare vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. Hon är projektledare för forskningsprojektet "Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921" som denna bok presenterar resultat från. Hennes tidigare forskning har i huvudsak rört sig inom arbetarhistoria, genushistoria och militärhistoria, vilket inkluderat studier om bland annat militär genusarbetsdelning, icke-statlig finansiering av militär verksamhet, samt social och ekonomisk styrning genom värnplikten. Hon forskar även om tvångsrelationer i arbetslivet. Till hennes senaste publikationer hör antologin *Könspolitiska nyckeltexter. Från Det går an till #metoo*, redigerad tillsammans med Klara Arnberg och David Tjeder (2019).

Personregister

Abrahamsson, Petter 67
 Adamsson, Erik 196
 Ahlbäck, Anders 22, 34, 61
 Aldén, Gustaf 61, 117
 Almkvist, John 238
 Altermark, Niklas 155
 Andersson, Jones Erik 106
 Andræ, Carl Göran 39, 187
 Arnberg, Klara 38, 61, 116
 Aronsson, Peter 38
 Axelsson, Linnéa 244

 Bader-Zaar, Birgitta 63
 Baker, Keith Michael 37, 246
 Barrling, Katarina 185
 Baynton, Douglas C. 129, 151
 Beckman, Ludvig 12, 14, 36, 37, 38, 83,
 150, 151, 185, 214, 216
 Bengtsson, Erik 116
 Benhabib, Seyla 38, 213
 Berg, Annika 21, 33–36, 82, 114, 150,
 151, 152, 211, 259
 Bergendal, Ragnar 76
 Berggren, Henrik 188
 Berggren, Lars 39, 185
 Berggren, Olaf 198
 Bergh, Johannes 189
 Berling Åselius, Ebba 12, 36, 38, 39, 42,
 52, 55, 61, 62, 63, 115, 116, 117, 119,
 161, 186, 260
 Bhambra, Gurminder K. 244
 Billing, Gottfrid 62
 Birmontiené, Toma 63

Björk, Gunnela 36
 Björk, Kaj 198, 199
 Björkman, Jenny 115
 Blais, André 37, 82, 83, 150
 Bondestam, Maja 150
 Borevi, Karin 214, 215, 216
 Brandel, Robert 68
 Brandorf, Martin 216
 Branting, Hjalmar 63
 Brennan, Jason 129, 151
 Brink Pinto, Andrés 39
 Brochmann, Grete 214
 Brookfield, Tara 63
 Brothén, Martin 85, 245
 Brubaker, Rogers 38
 Burman, Anders 37

 Capoccia, Giovanni 37
 Caramani, Daniele 213
 Castles, Stephen 214
 Chan, Tak Wing 186
 Christiansen, Niels Finn 116
 Clason, Sam 50, 163, 164, 236
 Clayton, Matthew 186
 Collstedt, Christopher 83
 Conway, Martin 37
 Cowley, Philip 186
 Cribb, Robert 83

 Dahlstedt, Magnus 39
 Dahlström, Carl 200, 215
 Daskalova, Krassimira 63
 Day, Stephen 214

Delblanc, Sven 83
 Denver, David 186
 Dickson, James 195

Earnest, David C. 214, 217
 Ebervall, Lena 152
 Edebalk, Per Gunnar 118
 Edén, Nils 162
 Egerö, Marie-Anne 115
 Eichhorn, Jan 189
 Ekberg, Kristoffer 37
 Ekenstam, Theodor af 107
 Ekman, Karl Johan 163, 237
 Ekstedt, Olle 152
 Ekström, Sara 84
 Engwall, Kristina 186, 189
 Ericsson, Martin 19, 35, 36, 39, 76, 115,
 213, 214, 216, 259
 Esaiasson, Peter 216

Fairclough, Isabela 186
 Fairclough, Norman 186
 Fass, Paula S. 189
 Florin, Christina 36, 38, 39, 186
 Flyg, Nils 73
 Folkes, Alex 186
 Forsell, Bertil 71
 Forth, Christopher E. 83
 Fur, Gunlög 244, 247
 Fuszara, Małgorzata 63
 Fälldin, Thorbjörn 172, 174

Geijer, Lennart 142
 Gelin, Martin 83
 Gouges, Olympe de 14, 37
 Gouze, Marie. *Se* Gouges, Olympe de
 Gradin, Anita 208
 Grahm, Sandra 35
 Granström, Görel 61
 Grapenson, Jöran 227, 239
 Gripenstedt, Johan 62

Grossberg, Michael 189
 Grotz, Florian 213
 Gunnarsson, Åsa 36, 115
 Gustafsson, Hans 202, 206
 Gustafsson, Harald 38, 214
 Gustafsson, Sven 176
 Gustav III 67
 Gustavsson, David 111
 Gustavsson, Gunnel 186, 189
 Gärde, Natanael 71

Hagelund, Anniken 214
 Hall, David. *Se* Gustavsson, David
 Hall, Thomas 118
 Hallén, Harald 113
 Hammar, Tomas 213, 214, 215
 Hammarskjöld, C. G. 115, 117
 Hammarskjöld, Hjalmar 115, 117, 177
 Hansen, Lars-Erik 215
 Hansson, Per Albin 76
 Harjula, Minna 63, 116
 Hayduk, Ron 217
 Heckscher, Gunnar 195
 Hellberg, Adolf 50
 Hellberg, Johan 56
 Hellberg, Mauritz 236
 Hellichius, Nils 109, 111, 118, 119
 Hermansson, Carl-Henrik 175
 Hirdman, Yvonne 115
 Hjelm, Jonny 36, 37
 Hjort, Torbjörn 36, 83
 Hjärne, Harald 62
 Holgersson, Ulrika 36–39, 185, 186
 Holm, Sune 118
 Holmberg, Sören 185
 Holmberg, Yngve 175
 Holmbäck, Åke 186
 Holzscheiter, Anna 189
 Hommerstad, Marthe 115, 116
 Hultin, Jonas Rosenberg 116
 Hunt, Lynn 37

Håkansson, Nicklas 216
 Hägglund, Josefin 62
 Höjer, Karl Johan 117, 118

Inger, Göran 83, 84, 85
 Ishay, Micheline R. 213
 Isin, Engin F. 39

Jacobs, Dirk 217
 Jansson, Axel 175
 Johansson, Christina 216
 Johansson, Knut 140, 141
 Jonsson, Karin 39
 Josefsson, Jonathan 21, 35, 126, 185, 189
 Jurénienė, Virginijax 63
 Jönsson, Christer 62, 186

Karlbom, Rolf 177
 Karlsson, Gunnel 36, 151
 Karlsson, Helge 140
 Karlsson Sjögren, Åsa 12, 36, 38, 39, 88,
 91, 96, 105, 115, 116, 118, 260
 Karpantschov, René 38
 Katz, Richard S. 19, 38, 127, 151, 214,
 235, 236, 237, 247

Kaveh, Shamal 115, 117
 Kekkonen, Urho 200
 Kessler-Harris, Alice 39
 Keyssar, Alexander 14, 36, 38, 63, 83,
 115, 151
 Kling, Herman 133, 135
 Kreuger, Ivar 108
 Kristjánsdóttir, Ragnheiður 116
 Kurunmäki, Jussi 37, 246

Labba, Elin Anna 244
 Lafleur, Jean-Michel 214
 Lalander, Philip 36, 83
 Lantto, Patrik 243, 244, 245, 246
 Laula, Elsa 221
 Levine, Sam 83

Lewin, Leif 187, 188
 Lidbom, Carl 142
 Liliequist, Jonas 83
 Lind, Anna-Sara 37, 116
 Lindberg, Staffan I. 35, 186
 Lindgren, Mattias 35, 61, 97, 103, 117,
 118, 152–155, 210, 250, 251, 253, 258,
 259
 Lindhagen, Carl 46–49, 60, 62, 63, 77,
 130, 131, 132, 152, 223, 224, 234–241,
 246
 Lindholm, Valdemar 240, 241, 247
 Lindman, Arvid 27, 29, 187
 Lindmark, Daniel 245
 Lindström, Peter 38
 Lister, Ruth 39
 Lorentzon, Gustav 175
 Lucas, Colin 37
 Lundberg, Urban 115
 Lundberg, Victor 36, 189, 213
 Lundmark, Lennart 244
 Lührmann, Anna 35
 Löfgren, Eliel 228, 229, 245
 Löfvander, Axel 171

Magnusson, Lars 115
 Magnusson, Staffan 145, 146, 155
 Malmgren, Robert 117, 118
 Malmström, Erik 246
 Manin, Bernard 246
 Mann, Jatinder 217
 Manza, Jeff 83
 Markkola, Pirjo 36, 63, 116
 Marshall, Thomas Humphrey 33, 34, 39
 Massicotte, Louis 37, 82, 150
 McMillan, Kate 217
 Meiden, Sara van der 217
 Meier, Petra 63
 Mellquist, Einar D. 38, 116
 Michanek, Karl Gustav 134
 Mikkelsen, Flemming 38

Miller, Mark J. 214
 Mindus, Patricia 116
 Moberg, Vilhelm 133, 152
 Moran, Michael 39
 Moyn, Samuel 37, 244
 Munck af Rosenschöld, Thomas 76
 Mundebo, Ingemar 176
 Möller, Gustav 108
 Möller, Ulrika 215
 Mörkenstam, Ulf 200, 215, 219, 243,
 244

Narayann, John 244
 Neergaard, Anders 39
 Nelson, Victor 72
 Nerman, Ture 167
 Nevala-Nurmi, Seija-Leena 36, 63, 116
 Nevers, Jeppe 37
 Nilsson, Lars 118
 Nilsson, Roddy 12, 36, 65, 82–85
 Nilsson, Torbjörn 38, 62, 115, 116
 Nordblad, Julia 33, 35, 79, 243, 244,
 246
 Nordlund, Christer 36, 37
 Norrby, Sören 176
 Norrlid, Ingemar 118
 Näsström, Sofia 246

Olofsson, Magnus 39
 Olsson, Sune 143
 Oredsson, Sverker 187

Palme, Olof 144, 204, 206
 Palmstierna, Erik 162, 164, 165, 187
 Park, Gustav 221
 Persson, Ivar 171
 Persson, Swen 50
 Petrén, Alfred 151
 Pettus, Katherine Irene 83
 Piketty, Thomas 115
 Planinc, Zdravko 83

Platon 129, 151
 Pripp, Nina 144

Quennerstedt, Ann 189
 Qvarsell, Roger 84

Rainer, Ove 206
 Rappe, Thorborg 123
 Rauhut, Daniel 117
 Richter, Hedwig 244
 Rickart, Ali 83
 Riving, Cecilia 189
 Rodríguez-Ruiz, Blanca 36, 63
 Rosanvallon, Pierre 16, 37, 244
 Rosenberg, Jonas Hultin 37
 Rousseau, Jean-Jacques 14, 37, 127, 151
 Rubio-Marin, Ruth 36, 63, 115, 116
 Runciman, David 246
 Rundqvist, Mikael 39
 Runestam, Staffan 187
 Rydgren, Jens 217
 Rådström, Curt 134
 Rönnbäck, Josefin 36, 38, 186

Salgado, Eneida Desiree 63
 Samuelsson, Per E. 152
 Sandin, Bengt 21, 35, 126, 185–189
 Sangster, Joan 63
 Schiller, Bernt 62
 Schlyter, Karl 76, 78
 Schwarz, David 199, 201
 Schött, Lars 196
 Scott, Joan Wallach 37
 Severinsson, Emma 36
 Sewell, William H., Jr 37
 Shaw, Jo 214
 Sjöberg, Maria 186
 Sjölin, Rolf 219, 226, 244, 245, 246
 Spångberg, August 166
 Steine, Bjørn Arne 115, 116
 Stenberg, Karin 234, 240, 241, 247

PERSONREGISTER

Stenkula, Mikael 119
 Stenlås, Niklas 62
 Stephens, Florence 132, 133, 142, 143,
 144, 152, 154
 Stolpe, Jan 151
 Strange, Carolyn 83
 Sträng, Gunnar 197
 Sulkunen, Irma 36, 63, 116
 Sundevall, Fia 19, 21, 22, 34, 35, 36, 38,
 61, 63, 115, 116, 127, 254
 Sundin, Sven-Erik 172
 Sundström, Olle 245
 Svanberg, Ingvar 214, 215
 Svanström, Yvonne 186
 Svenning, Olle 199
 Swartz, Carl 187
 Sward, Hans 115
 Söderlind, Ingrid 186, 189
 Söderlind, Oskar 37

Teorell, Jan 186
 Thelin, Krister 155
 Thomasson, Lars 245
 Þorvaldsdóttir, Þorgerður H. 116
 Tilander, Lilian 145
 Tilly, Charles 37
 Tistedt, Petter 244
 Tjeder, David 38, 61, 116
 Tomasson, Torkel 221, 243
 Tunefalk, Martin 83
 Turner, Bryan S. 39
 Tydén, Mattias 214, 215

Uggen, Christopher 83
 Ulvenstam, Lars 142, 154
 Uppman, Brit 243
 Urbinati, Nadia 246

Val, Jessika ter 217
 Vallinder, Torbjörn 36, 61

Velde, Henk te 37
 Vennerström, Ivar 165, 238, 247
 Verkuyten, Maykel 217
 Vesterberg, Viktor 39
 Vieira, Mónica Brito 246
 Vogel, Ursula 39

Waldemarson, Ylva 118
 Wall, John 39, 186, 189
 Wallengren, Hans 215
 Wedén, Sven 176
 Weibull, Jörgen 177
 Wejryd, Johan 38, 116
 Westerberg, Karin 144
 Wetterberg, Christina Carlsson 36
 Wickbom, Sten 145
 Wickström, Mats 215
 Wiktorsson, Gunnar 144, 145, 146, 154
 Williams, David Lay 37, 151
 Wohlin, Nils 50
 Wängmar, Erik 152
 Wängnerud, Lena 36, 37, 38, 39, 186
 Wärenstam, Eric 188

Yoshinaka, Antoine 37, 82, 150

Zander, Albert 237, 239
 Zetterberg, Herman 232
 Zetterberg, Åke 196
 Zibblatt, Daniel 37
 Ziegler, Reuven 83
 Zimmermann, Anette 83

Åhrén, Jonas 226, 245
 Åkerman, Assar 71, 73

Östberg, Kjell 36, 38, 39, 118, 151,
 185, 186